

GIMBERNAT

∞ Volum 85 • Any 2026 ∞

SEGONA ÈPOCA

Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya

Universitat de Barcelona

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

Jané Mateu Foundation

Societat Catalana d'Història de la Medicina

GIMBERNAT

∞ Volum 85 • Any 2026 ∞

CONSULTABLE A:

Revistes Catalanes
amb Accés Obert

<http://www.raco.cat/index.php/gimbernat>

<http://revistes.ub.edu>

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/revista?codigo=26509>

[https://agaur.gencat.cat/web/.content/Documents/
CARHUS/CARHUS-2025/
Carhus_2025_alfabetic_cas.pdf](https://agaur.gencat.cat/web/.content/Documents/CARHUS/CARHUS-2025/Carhus_2025_alfabetic_cas.pdf)

Sistema Regional de Información en línea para
Revistas Científicas de América Latina, el Caribe,
España y Portugal

Directori:

<https://www.latindex.org/latindex/ficha/25729>

<https://www.journaltocs.ac.uk/index.php>

<https://miar.ub.edu/issn/0213-0718>

Clasificación Integrada de Revistas Científicas

https://clasificacioncirc.es/ficha_revista?id=31537

<https://dulcinea.opensciencespain.org/ficha1176>

GIMBERNAT

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA
I DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT

∞ Volum 85 • Any 2026 ∞

SEGONA ÈPOCA

Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya

Universitat de Barcelona

Universitat de Vic- Universitat Central de Catalunya

Jané Mateu Foundation

Societat Catalana d'Història de la Medicina

REIAL ACADEMIA DE MEDICINA
DE CATALUNYA

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

UNIVERSITAT DE VIC
UNIVERSITAT CENTRAL
DE CATALUNYA

JanéMateu
FOUNDATION

SOCIETAT CATALANA
D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA

GIMBERNAT

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA I DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT

Seminari d'Història de la Medicina de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya.

Societat Catalana d'Història de la Medicina. Acadèmia de Ciències Mèdiques
i de la Salut de Catalunya i de Balears.

Facultat de Medicina i Ciències de la Salut de la Universitat de Barcelona.

Universitat Rovira i Virgili. Facultat de Medicina. Història de la Medicina.

Unitat d'Història de l'Odontologia de la Facultat d'Odontologia. Universitat de Barcelona.

Arxiu Històric de les Ciències de la Salut 'Simeó Selga i Ubach' (CoMB).

Fundador: Jacint Corbella i Corbella (1937-2025)

CONSELL EDITORIAL

Director: Lluís Guerrero i Sala (*Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*)

Coordinador: Joan Pujol i Ros (*Arxiu Històric de les Ciències de la Salut 'Simeó Selga i Ubach'. CoMB*)

Consell de redacció: Ida Carrau i Bueno (*Regió Sanitària Barcelona. Servei Català de la Salut*)

Carmen Gomar i Sancho (*UVic-UCC. Campus Manresa*)

Elena Guardiola i Pereira (*Societat Catalana d'Història de la Medicina*)

Carles Hervás i Puyal (*Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*)

Ferran Sabaté i Casellas (*Museu d'Història de la Medicina de Catalunya*)

Begonya Torres i Gallardo (*Unitat d'Anatomia Humana. Facultat de Medicina i Ciències de la Salut. UB*)

Josep M. Ustrell i Torrent (*Pierre Fauchard Academy. Spain*)

CONSELL ASSESSOR

Josep Argemí i Renom (*Catedràtic de Pediatria. Universitat Internacional de Catalunya*)

Josep-Eladi Baños i Díez (*Rector. Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya*)

Juan Francisco Campo Echevarría (*Càtedra de Ciències i Humanitats Dr. Bofill. Universitat de Girona*)

José Manuel López Gómez (*Director. Real Academia Burgense de Historia y Bellas Artes*)

Àlvar Martínez Vidal (*Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica*)

Pere Mestres-Ventura (*Catedràtic d'Anatomia. Universitat de Saarland, Alemanya*)

Pere Riutord i Sbert (*President del Consell Assessor per a la Recerca. Escola Universitària ADEMA - Universitat de les Illes Balears*)

Jesús Sabaté i Fort (*Facultat de Medicina. Universitat Rovira i Virgili*)

Antoni Trilla i García (*Degà. Facultat de Medicina i Ciències de la Salut. Universitat de Barcelona*)

Miquel Vilardell i Tarrés (*Catedràtic de Medicina Interna. Universitat Autònoma de Barcelona*)

Joan Viñas i Salas (*Catedràtic de Cirurgia. Universitat de Lleida*)

EDITEN: *Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*. Carrer del Carme, 47. 08001 - Barcelona.

Correu-e: secretaria@ramc.cat • www.ramc.cat • ISSN: 0213-0718 • ISSN ELECTRÒNIC: 2385-4200

Universitat de Barcelona. Carrer de Casanova, 143. 08036 - Barcelona.

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya. Crta. de Roda, 70. 08500 - Vic.

Societat Catalana d'Història de la Medicina. Carrer Major de Can Caralleu, 1-7. 08017 - Barcelona.

Dipòsit legal: B-38.174-1984 • *Edició electrònica:* www.raco.cat/index.php/gimbernata

Correu-e de la publicació: gimbernata.ramc@gmail.com

PUBLICACIÓ SEMESTRAL

Els treballs publicats recullen el parer dels seus autors, per la qual cosa *Gimbernata. Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut* no es fa necessàriament solidària del seu contingut.

SUMARI

☞ Volum 85 · Any 2026 ☞

☞ **Editorial** GUERRERO i SALA, Lluís 9

☞ **Articles**

- *El Regiment contra pestilència de Jacme d'Agramont. Aspectes mèdics, escolàstics, socials i religiosos.*
CREMADES i RODRÍGUEZ, Francesc 11
- *Els metges vetllants de l'Hospital de la Santa Creu a la Barcelona dels segles XVIII i XIX.*
FONTANALS JAUMÀ, Reis 33
- *El protector de la salut. La comissió militar de la Protectoria de la Salut durant la Guerra del Francès (1808-1814).*
PARRILLA VALERO, Fernando 59
- *Dificultats professionals dels sagnadors del segle XIX a Catalunya. El cas de Ramon Estradé.*
CALDERÓ SOLÉ, Miquel Àngel; TORRES PENELLA Carme 87
- *La influència de l'Hospital Necker de París en el desenvolupament de la urologia catalana.*
CARRASCO GÓMEZ, Genís; BRUGUERA i CORTADA, Miquel 103
- *L'epidèmia de grip de 1918 a la vila de Sarrià.*
GUARDIOLA i PEREIRA, Elena; RAMIS i JUAN, Oriol 125

☞ **Glossa**

- *Jacint Corbella i Corbella (1937-2025). Científic, humanista i historiador de la medicina.*
GUERRERO i SALA, Lluís 153

☞ Scripta manent	• <i>Els professionals sanitaris en la Renaixença literària del català.</i> SABATÉ i CASELLAS, Ferran; CALBET i CAMARASA, Josep M.	191
☞ Ressenyes bibliogràfiques		
	• Marco Igual, Miguel. <i>La injusticia de un olvido. El mundo de Marcelino Pascua (1897-1977), médico y político.</i> SABATÉ i CASELLAS, Ferran	213
	• Antoni Cañellas-Trobat (Coord.). <i>Mateu Orfila. Tesis doctoral. París 1811.</i> RIUTORD i SBERT, Pere	216
	• García Ferrandis, Xavier. <i>Salud y enfermedad tras las rejas durante la Guerra Civil. La asistencia sanitaria en las prisiones de Valencia capital de la República.</i> RAMIS ORTEGA, Emilia	219
	• Marco Igual, Miguel. <i>Sergei Yudin (1891-1954) cirujano y humanista. La transfusión de cadáver y otras experiencias.</i> ESTER CONDINS, Anna Maria	223
☞ Política editorial i manual de procediments	de la revista GIMBERNAT	227

EDITORIAL

GUERRERO i SALA, Lluís

 <https://orcid.org/0000-0002-2865-7181>

Acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Director de la revista Gimbernat.
Manresa (Bages). 9658lgs@comb.cat

Al'editorial del número 84 d'aquesta revista, refet ja tancada l'edició, ens fèiem ressò de la mort del fundador de *Gimbernat* el 1984 i director durant 35 anys, entre 1984 i 2018. Vam ser a temps de dedicar-li unes paraules i un breu perfil biogràfic, tot massa curt i ben incomplet, sorpresos per la pèrdua. En aquest nou número incloem una biografia extensa, que tot i tenir un bon nombre de pàgines, tampoc no arriba a fer justícia a Jacint Corbella.

Aquest intel·lectual polifacètic ha estat un humanista i científic. Generalment en aquests casos peculiars el lector es pregunta quin dels dos aspectes ha predominat en el personatge i per aquest motiu la biografia deixa l'interrogant sense resposta. Tot i amb això, crec en la unitat del coneixement, que concebo com un continuïum sense fissures; de ben segur que la fragmentació del saber és una ficció només útil per a encasellar figures i fets.

El doctor Corbella ha tingut un cervell privilegiat, capaç d'integrar i processar el que ha llegit durant molts anys, tot configurant un bagatge excepcional. Un dels seus mèrits ha estat fer-lo útil per a la societat, incrementant-lo amb la recerca i transmetent-lo per la via de la docència i de les publicacions. La revista *Gimbernat* ha estat per a ell un dels mecanismes més importants per a posar de relleu la història de Catalunya i fer-la arribar a tothom, sobretot a través de l'actual difusió digital.

La vida se li ha fet curta, estreta com les vores d'un vestit. Tenia més projectes que no ha pogut desenvolupar, com escriure novel·les que sempre deixava per més endavant —apressat per la urgència de cada moment—, les correccions de la gran ampliació del diccionari de metges catalans desenvolupat amb el doctor Calbet, el treball sobre Jeroni de Moragas que preparava amb la seva esposa, la doctora Domènech, i tants altres objectius no realitzats o inacabats.

El dia 30 de setembre, a la Sala Gimbernàt de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, un solemne acte acadèmic extraordinari ha reconegut la vida i obra del doctor Jacint Corbella, amb l'exposició del seu resum biogràfic i els panegírics dels màxims representants de la Universitat de Barcelona, de l'Institut d'Estudis Catalans i de les acadèmies de Medicina, Farmàcia i Veterinària. Ara, ell forma part de la història de la medicina que sempre va conrear.

Ara, arribats al balanç, cal deixar a banda el purisme més acadèmic i, centrats en la revista *Gimbernàt*, val a dir que ha aconseguit canalitzar l'ànima de molts metges per a transmetre els resultats de recerques històriques bàsiques sobre la sanitat dels Països Catalans, i esdevenir un eix cultural que ha sabut salvaguardar molta informació que encara serà de major profit en el futur. Els que seguim, persistim en aquest objectiu des de 2019 i millorem i actualitzem tot allò que creiem necessari per a seguir tenint una revista científica a l'abast dels metges i altres professionals de la salut. Amb l'elogi al mestre i l'amic, aquest és el nostre compromís.

Ja he dit que aquesta revista continua la voluntat de millora, dins dels límits de les nostres possibilitats. Aquest procés comença a tenir un cert ressò i així, coincidint amb el 40è aniversari de la seva primera publicació, ho han valorat els lectors, alguns historiadors de prestigi i, més recentment, agències com Cahrus Plus +, que és un sistema de classificació de revistes científiques, de ciències socials i humanitats que es publiquen en els àmbits local, nacional i internacional.

Aquest número 85 conté articles ben diversos, que comprenen una cronologia que va del segle XIV al XX, i que tracten aspectes de salut pública, personal sanitari i els respectius àmbits d'actuació i de malalties. També aborda les relacions d'alguns metges amb la llengua i la cultura catalana. Les ressenyes de llibres ajuden a recuperar la memòria d'un personatge i a donar a conèixer algunes novetats editorials.

Encarem una nova dècada de *Gimbernàt* i la senda cap al mig segle d'existència. Ho fem havent-ne perdut el fundador i director honorífic i amb l'estímul dels primers reconeixements de qualitat per part d'agències d'acreditació. Per a nosaltres, però, la darrera paraula la té i la tindran els lectors habituals i aquells investigadors que consulten el nostre fons: desitgem que aquest 85 agradi i interessi.

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

EL REGIMENT CONTRA PESTILÈNCIA DE JACME D'AGRAMONT. ASPECTES MÈDICS, ESCOLÀSTICS, SOCIALS I RELIGIOSOS.

CREMADES i RODRÍGUEZ, Francesc

 <https://orcid.org/0009-0007-0908-1328>

Llicenciat en Medicina i Cirurgia. Doctor en Traducció i Interpretació. Sant Joan d'Alacant (L'Alacanti). francesccr1949@gmail.com

Rebut: 23 d'abril de 2025

Acceptat: 26 de juliol de 2025

PARAULES CLAU:

- Jacme d'Agramont
- Epidèmia
- Profilaxi
- Ambientalisme
- Escolàstica

PALABRAS CLAVE:

- Jacme d'Agramont
- Epidemia
- Profilaxis
- Ambientalismo
- Escolástica

KEYWORDS:

- Jacme d'Agramont
- Plague
- Prophylaxis
- Environmentalism
- Scholasticism

RESUM: Jacme d'Agramont va escriure el *Regiment* preventiu contra l'epidèmia del 1348 en una ciutat, Lleida, que era seu universitària i cruïlla de rutes comercials. Aquest article analitza els aspectes mèdics de l'obra i l'ambient acadèmic i urbà que van influir en la redacció, així com la seua difusió i acceptació entre els estudiosos arran el seu descobriment, el 1909.

EL REGIMENT CONTRA PESTILÈNCIA DE JACME D'AGRAMONT. ASPECTOS MÉDICOS, ESCOLÁSTICOS, SOCIALES Y RELIGIOSOS. RESUMEN: El autor escribió *Regiment* contra la epidemia de 1348 en Lleida, sede universitaria y cruce de rutas comerciales. Se analizan los aspectos médicos de la obra y el ambiente cultural y urbano que influyeron en su redacción. También se describe la aceptación y la difusión de la obra desde su descubrimiento en 1909.

THE REGIMENT CONTRA PESTILÈNCIA BY JACME D'AGRAMONT. MEDICAL, SCHOLASTIC, SOCIAL AND RELIGIOUS ASPECTS. ABSTRACT: The author wrote this preventive tractate in April 1348, when the plague was approaching Lleida, which was a university and commercial city. This paper studies its medical aspects, as well as the university urban atmosphere that influenced its redaction. In addition, the paper describes the acceptance of the work among current learned people.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: CREMADES i RODRÍGUEZ, Francesc. "El Regiment contra pestilència de Jacme d'Agramont. Aspectes mèdics, escolàstics, socials i religiosos". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 11-31. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.85.1>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Francesc Cremades i Rodríguez, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.1

HISTÒRIA DEL MANUSCRIT

Arribada de la pestilència a Europa

En el mes d'octubre de 1347 la Mort Negra va arribar a Europa pel port de Messina. Hi viatjà des d'Àsia a bord d'unes galeres genoveses que, fugint dels mogols, havien abandonat el seu enclavament comercial de Caffa, a Crimea. Des de Sicília el flagell va passar al continent i, seguint les rutes del comerç, es va estendre fins arribar a les Illes Britàniques, Islàndia i Groenlàndia. Es calcula que en el termini de quatre anys va ocasionar la mort, com a mínim, d'una tercera part de la població europea. Un testimoni directe d'aquella tragèdia ens ha arribat per la ploma de l'occità Guiu de Chaulhac, metge del papa Climent VI a Avinyó, que escrigué, uns quinze anys després, a la seua *Cirurgia Magna*:

"[Esta epidemia] en tanta manera fue grande y nunca tal oída, que apenas dejó libre la cuarta parte de las gentes... [las epidemias del pasado] no ocuparon más que una u otra región, mas ésta todo el mundo. Aquéllas eran curables por algun modo, ésta por ninguno... Vino a tanto que se morían las gentes sin asistencia de criados, y sin sacerdotes se enterraban; el padre no visitaba al hijo, ni los hijos a sus padres; estaba la caridad muerta y la esperanza perdida".¹

Sabedor que el flagell arribaria a la seua ciutat de Lleida, Jacme d'Agramont, catedràtic de Medicina de l'Estudi General, va voler estalviar-ne els efectes als seus conciutadans. Per intentar-ho, va escriure un *Regiment de preservació* amb un seguit de normes higièniques que ajudarien a romandre en sanitat. S'adreçava al comú de la gent, no a altres metges i, en conseqüència, l'escrigué en català, no en llatí. A més, sense perdre rigor mèdic, l'havia de redactar de forma que estiguera a l'abast de totes les capacitats de comprensió. El lliurà als paers amb la indicació que en donaren còpia a aquell que el demanara, però, a banda, es pot suposar que es llegiria des de les trones de les esglésies i dels menjadors comunitaris. En Jacme va acabar l'escrit la vigília de sant Marc, és a dir, el 24 d'abril de 1348. La Mort Negra va arribar a terres peninsulars de la Corona d'Aragó, pels ports de València i de Barcelona, a mitjans de maig.

Descobriment del manuscrit

Un dia de juny de 1909, Enric Arderiu, arxiver d'hisenda de Lleida i impulsor de la Renaixença, en una excursió a Verdú, va trobar a l'arxiu parroquial un exemplar del

Regiment, l'únic que se'n coneix fins ara. Se'n va adonar de la importància i en va fer una transcripció paleogràfica que va publicar, aquell mateix any, al butlletí del Centre Excursionista de Lleida.² L'any següent, el 1910, en va fer la segona publicació,³ en forma de quadernet independent, amb sengles cartes, una seua adreçada al lector en forma de presentació del document, i l'altra del doctor Josep Maria Roca, amb l'estudi mèdic del text. En contrast amb l'entusiasme d'Arderiu, el doctor Roca el considerarà un més dels escrits contra les epidèmies de l'època. El manuscrit, ja enquadrant i paginat, es va mostrar a l'exposició bibliogràfica que va tenir lloc a Barcelona el 1917, amb motiu del Segon Congrés de Metges de Llengua Catalana.

Difusió de l'obra

Tal volta arran d'aqueixa exposició va conèixer el manuscrit el doctor Salvador Vives i Casajuana, que era membre de la Société Française d'Histoire de la Médecine, i li'n va enviar una còpia, probablement fotogràfica, a un altre membre, el metge suís Arnold C. Klebs.⁴ El doctor Klebs es va convertir en el gran difusor de l'obra de Jacme d'Agramont tant a Europa com als Estats Units, i ho va fer, primer, presentant-la en forma de comunicació al 6e Congrés Internacional d'Histoire de la Médecine, que va tindre lloc a Leyde-Amsterdam del 18 al 23 de juliol de 1927.⁵ De la importància del congrés donen testimoni les figures que hi van participar, ja que, a més de Klebs, hi van ser Karl Sudhoff, Henry E. Sigerist i Stephen d'Irsay, entre altres reconeguts historiadors de la medicina.

Klebs va llegir la seua biblioteca a la Universitat de Yale i, quan hi va arribar, Charles E. A. Winslow, iniciador del concepte actual de Salut Pública, d'entre tot el llegat va singularitzar l'obra d'Agramont, de manera que el 1948 en va publicar un estudi⁶ i, el 1949, la traducció⁷ a l'anglès des del català medieval. En tots dos casos el va ajudar Maria Luisa de Ayala, esposa de Duran-Reynals. Atraiu l'atenció l'interès de Winslow per l'obra d'Agramont, perquè d'escrits similars se'n coneixen setze, tots ells redactats en els quatre anys de la primera passa de la pestilència, i alguns es deuen a autors tan reputats com Gentile da Foligno o l'Escola de Metges de París, però del lleidatà, a banda de dur la data més primerenca i d'estar escrit en romanç, Winslow destaca la claredat d'exposició, la profunditat d'anàlisi i l'eficàcia de les mesures pràctiques que proposa.⁸

A Catalunya l'obra romania pràcticament desconeguda, fins que el professor Joan Veny va trobar uns dels quadernets editats per Arderiu, es va interessar pel

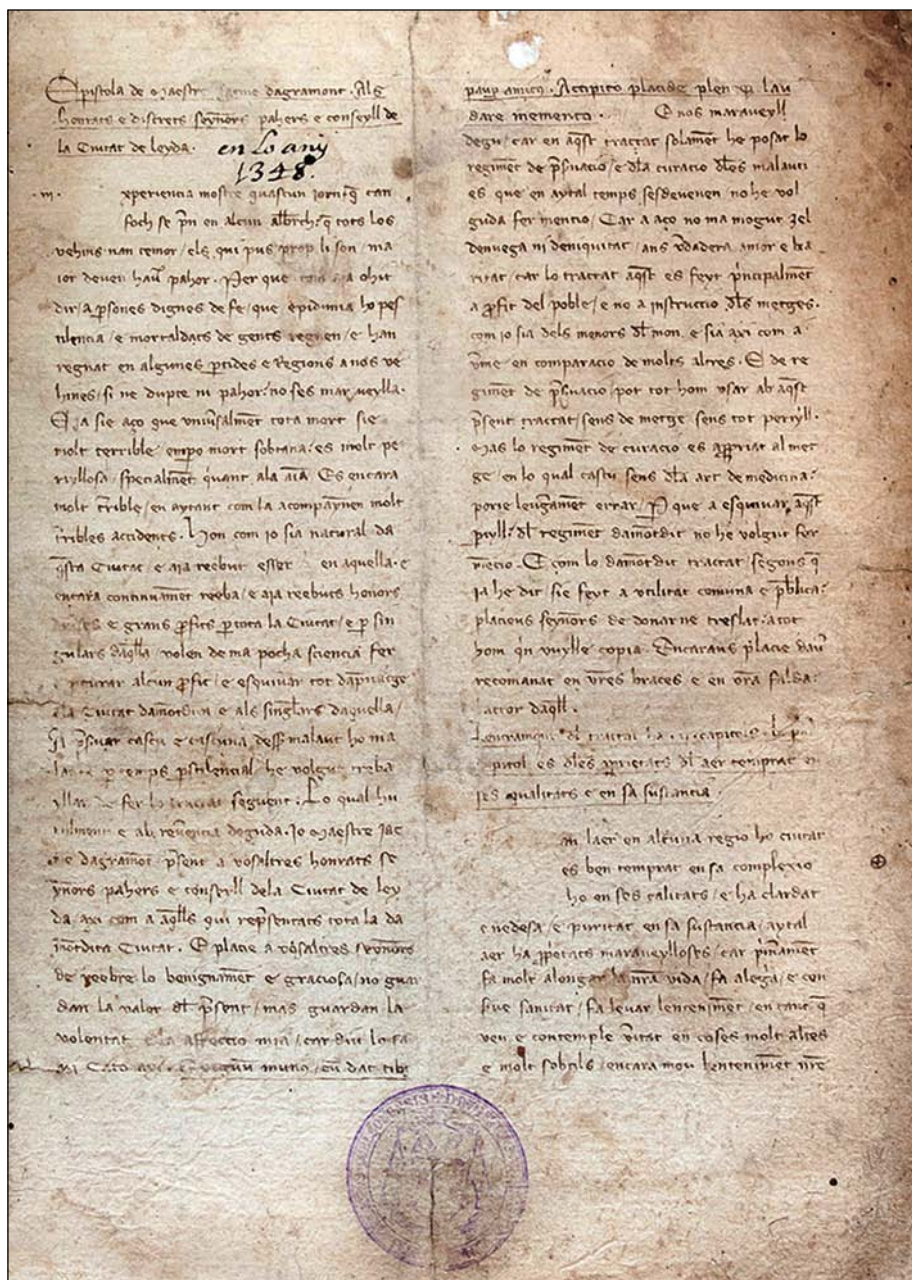

Figura 1. Primera pàgina del manuscrit. Reproducció per cortesia del CRAI Biblioteca Pavelló de la República (Universitat de Barcelona).

manuscrit i en va fer una transcripció i estudi filològic i una contextualització, que va publicar la Diputació de Tarragona el 1971.⁹ Amb tot, el text es va fer més conegut pels filòlegs que pels metges.

Es podria pensar que entre els estudiosos estrangers Agramont hauria seguit el mateix camí, i que la seua obra estaria perduda en un prestatge de la Medical Historical Library a Yale, on figura amb quatre entrades. No és així: des del descobriment, el text del lleidatà ha estat objecte d'estudi continu entre els forans, i pedra de toc per a altres textos semblants. A tall d'exemple, afegirem que al començament de la passa de COVID-19, el 25 de març de 2020, va aparèixer a *The New York Review*¹⁰ un article sobre les epidèmies medievals a Europa, la base del qual va ser el *Regiment* de Jacme d'Agramont.

MANIFESTACIONS CLÍNIQUES DE LA PESTILÈNCIA

A mitjans del segle XIV la població d'Europa es va veure afectada per una epidèmia de naturalesa desconeguda. Hui sembla poc discutible que es devia al bacteri *Yersinia pestis*, que ja havia estat la causa de la Pesta de Justinià en el segle VI, però el bacteri havia desaparegut de la conca mediterrània i, quan hi va reaparèixer, els metges es van enfrontar a una malaltia de la qual tot ho ignoraven. El nom pesta s'associa hui al bacteri *Yersinia*, però en l'edat mitjana el diagnòstic era tan sols clínic, i pesta o pestilència no significava més que epidèmia, és a dir, una malaltia que afectava ràpidament gran part de la població d'una regió o del món sencer, amb una elevada mortalitat, sense especificar-ne la naturalesa. De fet, ni la Pesta de Tucídides (segle V aC) ni la Pesta Antonina (segle II) s'atribueixen hui a *Yersinia*, sinó que es pensa que van ser passes de verola o de tifus exantemàtic. Per no causar confusions, s'hauria d'evitar el mot pesta quan ens referim a èpoques premicrobiològiques, i seguir Jacme d'Agramont, que parla tan sols de “pestilència o epidèmia e mortaldat”.

El quadre clínic de la pestilència estava constituït per febre pestilencial —descrita com a una febre que es mostrava ardent per l'interior del cos mentre que les extremitats estaven fredes—, bubons i nafres. Agramont¹¹⁻¹² descriu molt bé aquests signes al llarg del *Regiment*, però, a més, n'afegeix l'ordre d'aparició: “E si hom me demane si la febre és primera e enaprés vénen les malauties dessus dites, ho si és lo contrari, ço és a saber, que la febre sie seqüela ho accident de les

apostemacions dessús dites, dich que la febre és primera e enaprés se seguexen les apostemes e la pigota per manera d'atermenament de la febre pestilencial damont dita". Aquesta matisació és important perquè el comú de la gent pensava que si no hi havia apostemes, és a dir, bubons, no es tractava de pestilència. Així ho remarca Antoni Girauld,¹³ i suposava un perill personal i comunitari, perquè, si no havien aparegut els bubons, les persones que tenien cura dels malalts no prenen mesures preventives. Per trencar aquesta convicció errònia i perillosa, l'ordre d'aparició de signes, apuntat ja per Jacme d'Agramont en el segle XIV, es troba constantment repetit per altres autors catalans que escrigueren sobre la pestilència amb intenció divulgativa. Així ho llegim, a finals del segle XVI, a banda de l'esmentat Girauld, a Lluís Fabra,¹⁴ a Joan Raphael Moix¹⁵ o a Francesc Terrades.¹⁶

L'esforç dels metges de l'època per canviar la idea que sobre els signes de la pestilència tenien els llocs en medicina va ser estèril. Enric Arderiu i Josep Maria Roca¹⁷ fan servir el mot glànola, és a dir, bubó, com a sinònim de pestilència, i aquesta equivocada sinonímia es recull en les obres lexicogràfiques actuals. Resulten il·lustratius, ací, els mots de Víctor Klemperer:¹⁸ "*No es la voluntad y la precisión del experto la que decide sobre la adopción generalizada de una palabra nueva, sino el estado de ánimo y la imaginación del público*". Aquest fenomen, que ara també es viu en les xarxes socials amb conseqüències negatives, veiem que no és nou.

ASPECTES MÈDICS DEL *REGIMENT*

A l'edat mitjana es considerava temps de pestilència aquell en què havia tingut lloc un canvi en les qualitats o en la substància de l'aire. Com a conseqüència, es produïen malalties en els éssers vius.

Mesures preventives ambientals

Agramont descriu les causes del canvi, així com els signes que l'indiquen ja present o esdevenidor, i continua el *Regiment* amb la relació de les mesures que poden evitar el dit canvi o els seus efectes sobre els éssers humans.¹⁹ Aquesta relació segueix la doctrina ambientalista exposada a l'*Aires, aigües i llocs del corpus* hipocràtic. Així, afirma que Lleida és una ciutat sana perquè es troba situada en un turó, oberta als vents de l'orient i als rajos del sol ixent que purifiquen l'ambient de les emanacions nocives que, durant la nit, sorgeixen de la terra. Afegeix que la ciutat

és més salubre des que havien talat els àlbers de Fontanet, que feien de tallavent i dificultaven la renovació de l'aire als carrers.

De les aigües al voltant de Lleida, en destaca l'abundància de braçals, séquies i estanys, i dedica un incís a la boira, de la qual diu que no altera l'aire perquè es produeix en hivern, i perquè es patisca canvi en la naturalesa de l'aire es requereix calor, a més d'humitat. En canvi, sí que adverteix sobre l'acumulació de fruita en estiu, perquè si es podreix provoca emanacions nocives.

Quan Agramont descriu els llocs de la ciutat que s'haurien de netejar, assenyala indrets que hui són reconeixibles,²⁰ com la zona dels Frares Predicadors o Dominicans, que estava al camp de Mart, sota els murs de la Suda; la del convent de Frares Menors, llavors situat extramurs, entre el portal de Boters i el convent de Sant Hilari; la Triperia, que hui és el carrer de l'Alcalde Mestre, prop de l'Hospital de Santa Maria. En referir-se a Cap de Pont, l'autor s'implica, com a ciutadà de Lleidà, i hi dona una opinió personal: "E donme gran maraveylla com en tan asseyñnalat e tan notable loch de la ciutat se sosté tan notable infecció".²¹ També prevé sobre la presència de certs arbres, com els noguers i les figueres, que per tenir la saba espessa corrompen l'aire.²² La prevenció contra aquests arbres, que era d'arrel mèdica, ha arribat als nostres dies en expressions com "Ser tan dolent com per fer morir una figuera" o "Qui dorm sota noguera la mort espera".

Per a la protecció dels albergs, l'autor apunta que les finestres s'han de tancar o d'obrir segons l'estació de l'any i la seua orientació en relació a la procedència dels vents. També exposa els mitjans per escalfar les cambres en hivern i refredar-les en estiu, així com la manera de purificar l'aire de l'ambient cremant determinades branques i herbes aromàtiques.

Mesures preventives personals

Jacme d'Agramont estructura la protecció personal al voltant de les mesures higièniques que Galè havia fixat a *De sanitate tuenda*. Aquestes mesures, conegudes com les sis coses no naturals, eren aquelles que, ben regulades, s'oposaven a que les coses contra natura penetraren en el cos i alteraren les coses naturals o equilibri dels humors. Eren "llum i aire", "menjar i beguda", "exercici i repòs", "son i vigília", "ingestió i excreció" i "emocions o alteracions de l'ànim". Agramont les adapta a cada tipus de pestilència, segons fora per alteració de l'aire en les seues qualitats o en la seua substància, però no hi pot donar unes normes generals, ja que s'han

d'ajustar segons l'estació de l'any, l'edat, l'activitat de l'individu, etc. Atesa aquesta variabilitat, l'autor justifica la manca de precisió en les recomanacions amb l'expressió "Una çabata no pot venir bé a tot peu".²³

Les frases col·loquials sovintegen en l'obra del mestre de Lleida, i en són característiques. Quan el lector es troba al text expressions com "Tan pregon no es fa lo foc que el fum no n'isca",²⁴ "Mal acostar fa lo foc a l'estopa",²⁵ "Can Déus no vol, sants no poden",²⁶ etc., en podria deduir que Agramont, a més d'apropar l'escrit a qui l'escolta, busca la seua complicitat.

Per la importància que li donaven els metges medievals, mereix un esment especial l'apartat de les "emocions o alteracions de l'ànim". Les emocions negatives, com la ira, el temor, la tristor, etc., podien agreujar malalties preexistents o provocar-ne de noves. Així, els metges recomanaven conservar un estat d'ànim joiós, sense caure en excessos, tal com es narra al *Decameró*, ja que els tres nois i les set noies que, en ploma de Boccaccio, es van confinar en una vila als afores de Florència, el 1348, i van mantenir un ànim positiu narrant-se contes mundans, no feien més que seguir instruccions mèdiques.

Agramont²⁷ sabia que les emocions negatives eren producte de la imaginació, i aquesta s'havia de controlar. Per tant, recomanava que en temps pestilencial mai no sonaren les campanes a mort, ja que d'això treien mala imaginació els malalts. El control de les emocions va ocasionar un dilema als metges medievals, perquè l'Església, a partir del IV Concili del Laterà (1215), recomanava que no es tractara cap malalt greu si prèviament no s'havia confessat. Si el metge, quan entrava a la cambra del malalt, el primer que feia era dir-li que s'havia de confessar, malament podia esperar que refrenara la imaginació. Alguns autors²⁸ creuen que, atesa la insistència amb què els bisbes recordaven el consell, se'n pot deduir que els metges es decantaven més aviat cap a l'ètica mèdica. El conflicte que es presenta, a voltes, entre els hàbits morals d'alguns grups social o religiosos i l'ètica mèdica sembla que sempre ha estat present.

ASPECTES ESCOLÀSTICS

Jacme d'Agramont, a més de doctor en medicina, era doctor en arts, és a dir, en els estudis previs als de la formació mèdica, tals com retòrica, llatí, filosofia... El mestre lleidatà estava educat en el moviment teològic i filosòfic que es coneix com a escolàstica, i en deixa constància al llarg del *Regiment*.

Aristotelisme

Agramont fa la següent referència a Aristòtil:

“Mas Aristòtil en lo setèn libre qui és dit *De probleumatibus* fa una qüestió aytal: per què axí com lo malalt fa alteració en lo sans mudan-lo de sanitat a malaltia, per què lo sans no fa alteració en lo malalt mudan-lo de malaltia en sanitat? A la qual qüestió ho demanda respon ell mateix que la rahó és aquesta: car malaltia és mudament e sanitat és reposament. Perquè aquesta, ço és a saber, sanitat, no mou, e l'altra, ço és a saber, malaltia, mou”.²⁹

Aquest principi general el va enunciar Aristòtil per conceptuar el temps.³⁰ Va concloure que el temps és la mesura del moviment, entenent el moviment com a canvi, i aquest canvi es produeix sempre d'allò més ordenat a allò menys ordenat, de manera que el desordre marca el futur i, per aquest motiu, el pas del temps és percebut en un sol sentit. A aquest concepte, en el segle XIX i en el camp de la termodinàmica, se li va donar el nom d'entropia, i els físics reconeixen en Aristòtil el precursor.³¹

Jacme d'Agramont aporta, al *Regiment*, el principi aristotèlic aplicat al camp de la medicina, i el completa a continuació amb una explicació personal: “E ja sie ço que la resposta sie verdadera emperò no serie clara d'entendre a tuyt, per què dich que sanitat és temprament e malaltia és destembrament e la cosa destembrada és en pus alt grau de qualitat que la temprada per què fa pus fort acció e pus fort mudament”.

Neoplatonisme

Els metges medievals creien en la influència dels astres en els esdeveniments humans, i també l'admet Agramont, que ho expressa d'aquesta manera:

“Altra rahó per què pot venir la pestilència de qui parlam en aquest capítol és conjuncció de planetes ho esguardament d'aquelles. E per amor d'açò diu Albert [el Gran] en lo libre 35 *De proprietat dels elaments* que can Saturn e Júpiter fan conjuncció en .l. meseix signe e en .l. meseix grau ve mortaldat e despoblament e buydament de regnes...per

què, sostenin Albert, cové a dir que aquesta influència vingué per propietat amagada, la qual no ha nom propi, axí com la propietat per la qual reubarb purgue còlera e turbit, fleuma".³²

La creença en l'energia que harmonitza i organitza el món material i el fa perceptible constitueix el principi bàsic del neoplatonisme, que Agramont adopta per mestratge d'Albert el Gran. Aquesta energia és completament diferent del món material i, per tant, resta absolutament desconeguda, és inefable i ni tan sols se li pot aplicar un nom. Només se'n perceben els efectes.³³

El neoplatonisme, que ha estat present en el pensament humà des del segle III, va quedar marginat a finals del segle XVI, quan el papa Sixt V va condemnar l'astrologia judiciària al *motu proprio Contra exercentes artem astrologiae*, el 1586. Així, el metge gironí Joan Raphel Moix,³⁴ el 1587 rebutjà tota influència dels astres sobre l'inici d'epidèmies. Però el manresà Bernat Mas³⁵ la defensà en data tan tardana com el 1625, ja que per a ell aquesta influència la feia evident l'observació de la freqüència amb què certes conjuncions astrals coincidien amb l'inici de temps pestilencial.

Si es té en compte que el neoplatonisme el van seguir mestres com Giordano Bruno o Paracels, es podria conjecturar que, si aquells estudiosos hagueren tingut l'oportunitat de fer-ho, tal volta haurien aplicat fórmules de correlacions estadísticament significatives per a, una volta descartat l'atzar, mostrar que, sense saber-ne la causa, hi havia una correlació entre el ruibarbre i el guariment de la còlera, i entre el turbit i el guariment de la flegma, tal com Agramont apunta al final del paràgraf reproduït.

Tomisme

El segle XIII i el primer terç del XIV va ser un període d'optimisme intel·lectual i de confiança en les capacitats de l'home. Havien sorgit les ciutats, s'havien creat els Estudis Generals i Tomàs d'Aquino influí en el món de l'intel·lecte fent una síntesi entre l'aristotelisme i el platonisme, al temps que fixava el camp propi de la raó i el de la revelació, i admetia que aquests no eren contradictoris. Així, va defensar l'autonomia de la raó sempre que no anara contra la fe fixada en la revelació.

Jacme d'Agramont no esmenta Tomàs d'Aquino, però el tomisme és present al llarg del *Regiment*. Quan fa una afirmació, el lleidatà primer la recolza en l'autoritat

de la Bíblia i després l'exemplifica amb un fet quotidià que tothom podia experimentar. Així, per demostrar la força de la imaginació,³⁶ aporta el capítol XXX del *Gènesi*: “Que les oveylles e les cabres, les quals guardave Jacob, per ymaginació e guardament de les vergas que eren de diversses colós les quals Jacob posave davant a aqueles en lo punt que concebien parien enaprés aynels e cabrits de diversses colós e plapats de blanch e de negre”. A continuació, escriu el següent exemple:

“Encara a provar açò meseix podem aportar e induir una aytal experiència, car si hom pose .i. quayrat de fust en terra plana no y ha degú no vage de la un cap a l'altre sens sosteniment, axí que no caurà. E si aquell meseix cayrat és posat en loch fort alt e de gran periyl no y aurà degú gos assajar de passar sobre aquell quayrat meseix... Donchs maniffesta cosa és que haver ymaginació de morir en aytal temps e aver-ne pahor és cosa molt dampnosa e de gran periyl”.

I, en aquest cas, afegeix una altra experiència: “Hoc encara és de tan gran força [la imaginació] e de tan gran vertut que fa mudar la forma e la figura a l'infant ho a la creatura en lo ventre de la mare”. Aquest últim exemple ens evoca els desitjos insatisfets de les embarassades.

Si Agramont dona a la revelació valor de veritat incontestable, no fa el mateix amb creences populars de caire religiós, per molt arrelades que estigueren. Així, quan escriu:³⁷ “En alcunes iylles de Ybèrnia no pot viure neguna bèstia verinosa ni ls hòmens aquí habitants no poden morir per verí ni per tóxech”, exposa una creença que ha arribat als nostres dies atribuïda a sant Patrici, que va expulsar les bèsties verinoses de les illes irlandeses. Si ens ha arribat com a tradició, llavors estaria fortament arrelada en el poble, però no és revelació, i el mestre lleidatà l'explica aplicant la raó dels filòsofs naturals, concretament la doctrina ambientalista: “Per què apar manifestament que en aytal regió l'àer ha maraveyllosa tira calitat, ço és a dir, propietat de triaga [contraverí]”.

Més proper ens resulta l'esment al miracle de les mosques de sant Narcís:

“Dels cosses podrits s'engenren mosques e tavans molt verinoses, la qual cosa fo de feyt en Cathaluynna can lo rey de França e ses gents tenien assetjada la ciutat de Girona, ja sie ço que sie fama comuna que per miracle aquelles mosques s'engendraren, a la qual cosa no contrast. Car ço que natura obre ho fa, tot ho fa en vertut de Déu,

donchs Déus en vertut pròpia ho poch fer e ho dech fer esguardan la injustícia e la iniquitat d'aquells".³⁸

El fet es va produir el 1285, probablement ja en vida d'Agramont, i l'explicació miraculosa estava viva en la creença popular, però no era revelació, i l'autor ho explica per la filosofia natural i diu que hi havia cossos sense soterrar, de persones i de cavalleries, i d'aquests s'engendraren mosques i tavans, que foren la causa de l'epidèmia.

L'autor no el comparteix, però tampoc no s'oposa al fet miraculós, perquè "ço que natura obre ho fa, tot ho fa en vertut de Déu". El metges medievals, per assegurar-se que no anaven en contra de la voluntat de Déu, recolzaven la seua actuació en la Bíblia, en el capítol 38 de l'Eclesiàstic,³⁹ versicles 1 a 15 —especialment en el versicle 1: "Honora el metge pels seus serveis, que també a ell l'ha creat el Senyor", i en el 4: "El Senyor ha creat de la terra els remeis, l'home de seny no els menysprea"—. Quan Déu actuava per causes segones, l'acció del metge era eficaç, però quan ho feia per voluntat directa, Agramont recomana:

"Diu-se encara vulgarment que can Déus no vol, sants no poden, car no és degú que a la mà ni al poder de Déu pugue contrastar. Emperò lo major remey que en aquest cas podem aver, si és que regonegam nostres pecats e nostres deffalliments, avén cordial contricció e vocal confessió d'obra e de feyt, satisfacció a Déu per verdadera penitència e ab lo prohisme, retén e donan a quascù ço del seu".⁴⁰

Però aquesta causa només ocupa unes poques línies en un tractat que dedica vint-i-huit pàgines a la prevenció.

Al *Regiment* no hi ha cap invocació a sants, com sí que es troba en escrits posteriors, per exemple a Lluís Alcanyís,⁴¹ que recomana una oració a sant Sebastià. El flagell encara no havia arribat a Lleida, i les grans rogatives i les processons de flagel·lants i de dansaires són posteriors, probablement quan la població havia comprovat que cap altre remei no era eficaç.

ASPECTES SOCIALS

En les grans tragèdies tota la societat s'implica per minvar-ne els efectes, i Agramont s'adreça a diferents grups exposant la manera en què poden ser útils.

Implicació dels metges

El *Regiment* va ser escrit per a la població general, i no per a instrucció dels metges, dels quals l'autor es considera "dels menors", emprant una fórmula de cortesia que era molt freqüent en l'edat mitjana. Però sí que aporta algunes reflexions sobre la professió, i així deixà escrit:⁴²

"Per què-s guarit tot metge que no age desig de temps de pestilència per cupiditat de peccúnia, car si ho fa desige la sua mort mesexa ho d'alcun seu amich, per lo qual a reembre, si no és fiyll d'avarícia e de tenacitat, volrie aver donat tot lo tresor del món". A més, i es pot comprovar en aquest paràgraf on adverteix sobre el perill de l'avarícia en els metges, Agramont utilitza un català excel·lent, com va assenyalar el professor Veny quan en va fer l'estudi filològic.

I també:⁴³ "Conseyllaria que en aytal temps d'aquells que axí moren soptanament que alguns ne fossen huberts e guardats diligentment per los metges, car mils e pus certament se poran provehir de remeys de preservació contra les coses que fan les malalties ho les morts damontdites". Ací aconsella l'autòpsia amb finalitat pràctica, tot i que la dissecció no va ser atorgada a l'Estudi General de Lleida fins al 1391.⁴⁴

Implicació de la gent comuna

No és el poble el que salva el poble. A voltes la bona voluntat té conseqüències negatives. El poble, per actuar eficaçment, ha de ser dirigit per les autoritats, i Agramont era una autoritat mèdica. Així, quan s'adreça al comú de la gent, ho fa amb instruccions clares i imperatives:

"Per què a provar si són morts ho vius pren hom .l. floch de lana fort prima e fort subtil e pose-la'ls hom prop los forats del nas ho a la bocha e si poch ni molt alenden, la lana se mou per l'àer que ix e entre per los forats del nas e de la bocha. Encara-n fa hom altra prova, ço és a saber, que-ls pose hom un gubell plen vertent d'aygua sobre-l pits, endret lo cor. E si per aventura lo cor ha degun moviment, veu hom moure l'aygua. E si per aventura no-s mou, liurar pots lo pacient als capelans".⁴⁵

En realitat als capellans es lliurava el cos mort, i ells s'encarregaven, quan no hi havia instruccions en sentit contrari per part de les autoritats, d'amortallar-lo i soterrar-

lo. Els franciscans s'hi van dedicar de manera heroica, i es van guanyar l'admiració del poble. Tot i així, en els moments àlgids de la mortaldat, van ser un grup perseguit, ja que es pensava que, si tractaven amb els moribunds i els morts, es convertien en difusors de la malaltia.⁴⁶ Un fenomen semblant es va produir durant la passa de COVID-19, quan a les huit de la vesprada tothom aplaudia als balcons el personal sanitari, però l'actitud canviava en un edifici si un conveí era infermera o metge.

Implicació de les autoritats

A les ciutats medievals s'havia organitzat una xarxa d'assistència social, i a ella s'adreça Jacme d'Agramont amb aquestes paraules:

“Deu hom pensar e guardar quals coses fan e engenren pestilència ho universal ho particular. E si per aventura aquelles se poden toldre, deven-se toldre. E a açò se deven esforçar los seynnors e lurs officials, l'offici dels quals és guardar utilitat e profit comunal al qual deu ésser postposat tot altre bé e proffit particular”.⁴⁷

A aqueta recomanació, que sona plenament vigent, Winslow⁴⁸ li va donar la màxima importància, i va equiparar la crida a la responsabilitat de les autoritats públiques d'Agramont amb l'estudi que, el 1842, Chadwick va fer sobre les condicions sanitàries de la població obrera britànica, que va tenir gran influència en la redacció de la Public Health Act de 1848.

PARÀGRAFS AMB DIFICULTAT D'INTERPRETACIÓ

Persecució de minories

Quan l'autor exposa les causes per les quals pot vindre malaltia pestilencial, tant regional com universal, i tant per alteració de l'aire en les seues qualitats, com en la seua substància,⁴⁹ una de les set que aporta és la que expressa en aquests termes:

“Per altra rahó pot venir mortaldat e pestilència en les gentes, ço és a saber, per malvats hòmens fiylls del diable qui ab metzines e verins

diverses corrompen les viandes ab molt fals engiynn e malvada maestria, ja sie ço que pròpriament parlan, aytal mortalitat de gents no és pestilència de la qual ací parlam, mas he-n volguda fer menció per ço car ara tenim temps en lo qual s'a[n] seguides moltes morts en alcunes regions prop d'ací axí com en Coblure, en Carcassès, en Narbonès e en la baronia de Montpesler e a Avinyó e en tota Proença”.

Es pot interpretar el paràgraf com una incitació a la persecució de minories. De fet, una volta arribat el flagell, la van patir,⁵⁰ a banda dels franciscans, els jueus, els leprosos —pobres deformes—, els nobles —tenien por d'eixir de casa— i els forasters, però hi ha una altra interpretació des de la frase “pròpriament parlan, aytal mortalitat de gents no és pestilència de la qual ací parlam”, ja que Agramont parla “ací” de la pestilència que s'apropa, que és universal i per alteració de l'aire en la seua naturalesa, i aquesta alteració no la pot produir la mà de l'home. Com molt bé diu, l'home només pot provocar una pestilència local o regional per enverinament de pous o de viandes.

Quan esmenta les regions on s'han produït moltes morts, aquestes coincideixen amb les que havien patit, vint-i-set anys abans, el complot dels leprosos.⁵¹ El 1321 va córrer la brama que els leprosos havien enverinat els pous, i això havia causat la mort d'alguns veïns. El poble va perseguir el mesells, i també ho feu el rei de França, de manera que alguns es van refugiar en terres de Jaume II, que també els va perseguir, i en queda constància documental a Osca, Eixea, Tarassona, Manresa, Barcelona, etc. Agramont potser estava avisant que la pestilència de 1348 no era com la de vint-i-set anys abans. Aquesta interpretació, favorable al catedràtic lleidatà, és compartida per alguns estudiosos, com ara Susan Einbinder.⁵²

La pestilència moralment entesa

Al VI article del *Regiment* s'analitza la pestilència moralment entesa, i aquest encapçalament peculiar es podria prendre com un apropament místic o metafòric a l'epidèmia, però hi és possible una interpretació purament mèdica. Quan llegim “Dich primerament que, moralment parlan, pestilència és mudament contra natura de coratge e de pensament, car axí com la pestilència natural fa mudament contra natura e infecció en la sanch del cor e en la vertut del cor, axí la pestilència moral semblantment fa mudament contra natura en lo coratge e en lo pensament de les gents”,⁵³ el paràgraf tindria un significat que deriva del mot coratge.⁵⁴ Ací el mot no

pot significar ràbia o furor perquè aquesta accepció ha entrat en el català, des del castellà, en època molt posterior. Tampoc no pot ser força d'ànima o valor, perquè no s'adiu amb el context. Tan sols es pot entendre com a sentiments, que és com es recull a les Homilies d'Organyà i a Ramon Llull, i reben el nom de coratge perquè s'originen en el cor.

La idea anterior enllaça amb la teoria de les tres ànimes que Plató exposa en el *Timeu*.⁵⁵ L'ànima intel·lectiva resideix al cap, l'afectiva al pit i l'apetitiva al ventre. Només la intel·lectiva seria immortal. Aquesta teoria la recollí Galè i a cada ànima li atorgà residència en un òrgan: cervell, cor i fetge, respectivament. Les manifestacions de les ànimes serien el resultat de les funcions dels seus òrgans, les quals dependrien de l'equilibri dels humors. Aquesta espècie de materialisme vitalista la va exposar Galè a l'escrit "*Quod animi mores corporis temperamenta sequuntur*" [Les qualitats de l'ànima es deriven de la complexió humoral del cos].⁵⁶

A finals del segle XIII i principis del XIV es va produir un revifament del mestratge de Galè, perquè es van afegir als estudis de medicina unes trenta-cinc obres seues fins aleshores no considerades, que són conegudes com a "Nou Galè". A Montpeller les va introduir Arnau de Vilanova, i, si Agramont va estudiar a l'escola montpellerina per aquelles dates, les coneixeria. Així sembla mostrar-ho en aquest article VI del *Regiment*, on considera que les mateixes causes que han alterat l'equilibri dels humors provocant malaltia física, alteren també, per desequilibri humoral, les funcions anímiques radicades en el cervell i en el cor, però en aquest cas les conseqüències són morals.

Ara bé, si l'ànima intel·lectiva és immortal, calia preguntar-se quina és la seua naturalesa i de quina manera està unida al cervell. Galè no respon aquestes qüestions; al contrari, afirma que el metge no ha d'entrar en terrenys asomàtics. Una actitud semblant adopta Jacme d'Agramont quan descriu les alteracions morals, però en deixa l'anàlisi a persones amb l'enteniment més subtil que el seu amb les paraules següents: "[La pestilència moral] té semblant regiment de preservació a la pestilència natural de la qual en tot lo tractat dessus havem feyta menció, mas car lo meu enteniment no baste ni és sufficient a fer la applicació dessusdita, emperamor d'açò no n'é en cor de fer menció".

Al cap i a la fi, es tracta ací de la qüestió recurrent de com es fa el pas del cervell a la ment. Aquesta qüestió, que ara s'estudia des de l'activitat neuronal i des de la física quàntica, podem observar que ens ve de lluny.

CONSIDERACIONS

Jacme d'Agramont va escriure el *Regiment* abans que la pestilència arribara a Lleida, i ens ha llegat un exemple de text preventiu amb intenció divulgativa. Amb posterioritat, altres metges catalans van escriure obres semblants que convindria revisar.⁵⁷ La lectura dels textos clàssics aporta experiències útils, com va afirmar, poc després de l'epidèmia de grip del 1918, Arnold Klebs quan, al congrés de Leyde-Amsterdam del 1927, va finalitzar la seua comunicació sobre el *Regiment* d'Agramont amb aquestes paraules: “*I believe we will make no head way in pragmatic epidemiology unless we study carefully, not only the dates and men and places in the history of epidemics, but the catastrophe as a whole. Perhaps historical research may prove its greatest practical value in epidemiology*”.⁵⁸ Josep Bernabeu⁵⁹ afirma que no basta l'aparició d'un nou germen, o el canvi en la patogenicitat d'un de preexistent, per explicar una epidèmia, sinó que s'hi han de sumar factors culturals, socials i ambientals. En el segle XIV es va iniciar el canvi climàtic conegut com a Petita Edat de Gel; havien sorgit les urbs i les rutes del comerç havien facilitat els desplaçaments humans. Aquests canvis, semblants als actuals, anunciarien, en paraules de Josep Bernabeu, que el passat pot ser el pròleg del futur.

REFERÈNCIES

1. LÓPEZ-PIÑERO, José María. *Medicina, Historia, Sociedad*. 3a ed. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1973, p. 89-90.
2. ARDERIU, Enric. “Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats” A: *Butlletí de Centre Excursionista de Lleida*, [Lleida], 1909; gener a desembre: 55-93.
3. ARDERIU, Enric; ROCA, Josep Maria. *Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats. Epístola de Mestre Jacme d'Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e consell de la ciutat de Lleyda*. Lleida: Josep A. Pagès, 1910. 37 p.
4. KLEBS, Arnold C. “A catalan plague-tractate of April 24,1348, by Jacme d'Agramont”. A: *Rapport du 6e Congrès International d'Histoire de la Médecine*. (Leyde-Amsterdam, 18-23 juillet, 1927). Antwerp: Vlijt, 1929, p. 230.
5. KLEBS, Arnold C. “A catalan plague-tractate... *op. cit.*, p. 229-232.
6. WINSLOW, Charles-Edward A.; DURAN-REYNALS, María Luisa. “Jacme d'Agramont and the First of the Plague Tractates. A: *Butlletín of the History of Medicine*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 22, 1948, p. 747-765.

7. DURAN-REYNALS, María Luisa; WINSLOW, Charles-Edward A. "Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats". A: *Butlletín of the History of Medicine*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 23, 1949, p. 57-89.
8. WINSLOW, Charles-Edward A.; DURAN-REYNALS, María Luisa. "Jacme d'Agramont and the First... *op. cit.*, p. 754-757.
9. VENY i CLAR, Joan. "*Regiment de Preservació de Pestilència*" de *Jacme d'Agramont* (S. XIV). Tarragona: Diputació de Tarragona, 1971. 197 p.
10. STRUB, Spencer. "Illness & Crisis, from Medieval Plague Tracts to Covid-19" [En línia]. Versió 1.0. A: *The New York Review*. New York: *NYR Online*, 25 març 2020. <Illness & Crisis, from Medieval Plague Tracts to Covid-19 | Spencer Strub | The New York Review of Books>. [Consulta: 6 març 2025].
11. AGRAMONT, Jacme d'. *Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats*. Joan Veny ed. [En línia]. Versió 1.0. Biblioteca virtual Miguel de Cervantes. <Regiment de preservació de pestilència: (Lleida, 1348) | Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes>, quart article, segon capítol. [Consulta: 9 març 2025].
12. Una adaptació al català actual, feta des de la transcripció filològica que s'ofereix a la referència 11, es troba a: CREMADES, Francesc. *El "Regiment de preservació de pestilència (1348)" de Jacme d'Agramont. Història del manuscrit guardat a Verdú, context i versió en català actual*. 1a ed. Tàrrrega: Museu Comarcal de l'Urgell-Tàrrrega, 2016, p. 125-155 [En línia]. Versió 1.0. <https://www.academia.edu/82469495/REGIMENT_CONTRA_PESTIL%C3%88NCIA_Jacme_dAgramont_>. [Consulta: 13 març 2025].
13. GIRAULD, Antoni. *Remei e memorial per a preservar-se i curar de la pesta (1587)*. 2a ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017, p. 57.
14. FABRA, Luis. *Discurso sobre la peste*. 1a ed. Perpinyà: Samsó Arbús, 1589, p. 44.
15. MOIX, Joan Raphel. *Libre de la peste*. 1a ed. Barcelona: Jaume Cendrath, 1587, p. 37.
16. CREMADES, Francesc; VENY, Joan (ed). *Compendi de la pesta (Mallorca, 1590)*. 1a ed. Palma: Leonard Muntaner, 2024, p. 47.
17. ARDERIU, Enric; ROCA, Josep Maria. *Regiment de preservació... op. cit.*, p. VI-XVI.
18. KLEMPERER, Víctor. *La llengua del Tercer Reich*. 1a ed. Barcelona: Círculo de Lectores, 2005, p. 172.
19. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació... op. cit.*, segon article. [Consulta: 11 març 2025].
20. VENY, Joan; CREMADES, Francesc. *Regiment de preservació de pestilència (1348) (nova edició)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, p. 59-60.

21. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, segon article, segona partida principal, segon capítol. [Consulta: 11 març 2025].
22. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, segon article, segona partida principal, primer capítol. [Consulta: 11 març 2025].
23. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, quint article, segona partida principal, cinquè capítol. [Consulta: 11 març 2025].
24. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, VI article principal. [Consulta: 11 març 2025].
25. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, Tractat, segon article, segona partida principal. [Consulta: 11 març 2025].
26. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, Tractat, segon article, segona partida principal. [Consulta: 11 març 2025].
27. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, capítol VI. [Consulta: 12 març 2025].
28. McVAUGH, Michael. *Medicine before the plague*. 1a paperback ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p. 171.
29. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, segon article, segona partida principal, primer capítol. [Consulta: 12 març 2025].
30. ARISTÓTELES. *Física*. 1a ed. Madrid: Editorial Gredos, 1995, p. 148-165.
31. ORELLANA, Óscar [et. al.]. "Interpretación del tiempo en Ilya Prigogine a partir de Aristóteles, Newton, Zubiri, Bergson y García Bacca". A: *Konvergencias, Filosofía y Culturas en Diálogo*, [Argentina], 2008; 17: p. 173.
32. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, segon article, primera partida principal, segon capítol. [Consulta: 12 març 2025].
33. YARZA, Ignacio. *Plotino y la trascendencia del uno* [En línia]. PDF. Roma: Pontificia Università della Santa Croce, any: no consta. <Plotino y la trascendencia del uno>. [Consulta: 12 març 2025].
34. MOIX, Joan Raphel. *Libre de la peste...* *op. cit.*, p. 19.
35. MAS, Bernat. *Orde breu i regiment molt útil i profitós per a preservar y curar de peste*. 1a ed. Barcelona: Esteve Liberòs, 1625, p. 7-9.
36. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, capítol VI. [Consulta: 13 març 2025].
37. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, Introducció, entrament, primer capítol. [Consulta: 13 març 2025].
38. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, segon article, primera partda principal, segon capítol. [Consulta: 13 març 2025].

39. BÍBLIA DE MONTSERRAT. [En línia] Barcelona: Biblioteca virtual Miguel de Cervantes. <La Bíblia / versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat I Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes>. [Consulta: 13 març 2025].
40. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, quint article, segona partida principal, primer capítol. [Consulta: 13 març 2025].
41. ALCANYÍS, Lluís. *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*. FERRANDO, Antoni ed. 1a ed. València: Universitat de València, 1999, p. 149.
42. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, segon article, segona partida principal, tercer capítol. [Consulta: 13 març 2025].
- 43-. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, quint article, segona partida principal, VI capítol. [Consulta: 13 març 2025].
44. ROCA, Josep Maria. *L'Estudi General de Lleida*. 1a ed. Barcelona: Il·lustració Catalana, sense any, p. 51.
45. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, quart article, primer capítol. [Consulta: 14 març 2025].
46. WEBSTER, Jill. *Els Menorets. The Franciscans in the Realms of Aragon. From St. Francis to the Black Death*. 1a ed. Toronto: Pontifical Institut of Medieval Studies, 1993, p. 298.
47. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, quint article, segona partida, VI capítol. [Consulta: 14 març 2025].
48. WINSLOW, Charles-Edward A.; DURAN-REYNALS, María Luisa. "Jacme d'Agramont and the First..." *op. cit.*, p. 757.
49. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, segon article, segon capítol. [Consulta: 14 març 2025].
50. CAMPBELL, Anna Montgomery. *The Black Death and Men of Learning*. 1a ed. New York: Columbia University Press, 1931, p. 3.
51. McVAUGH, Michael. *Medicine before the plague...* *op. cit.*, p. 220.
52. EINBINDER, Susan. *After the Black Death. Plague and Commemoration among Iberian Jews*. 1a ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018, p. 64-65.
53. D'AGRAMONT, Jacme. *Regiment de preservació...* *op. cit.*, VI article principal. [Consulta: 14 març 2025].
54. ALCOVER, Antoni; MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. 2a ed., 8 reimp. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1993, vol. 3, s. v. 'coratge'.
55. PLATÓN. *Timeo. Obras completas*, Patricio Azcárate ed. 1a ed. Madrid: Medina y Navarro, 1872. Tomo 6, p. 134-139.

56. GARCÍA BALLESTER, Luis. "Alma y cuerpo, enfermedad del alma y enfermedad del cuerpo en el pensamiento médico de Galeno". A: *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*. [Madrid], 1996; XVI: 705-735.
57. CREMADES, Francesc. "Els textos catalans sobre pestilència". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2019; 71: 23-38. <<http://doi.org/10.1344/gimbernat2019.71.2>>. [Consulta: 18 març 2025].
58. KLEBS, Arnold C. "A catalan plague-tractate... *op. cit.*, p. 232.
59. BERNABEU, Josep. *Pandèmia. Quan el passat és el pròleg del futur*. 1a ed. Picanya: Edicions del Bullent, 2022. 118 p.

ELS METGES VETLLANTS DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU A LA BARCELONA DELS SEGLES XVIII I XIX

FONTANALS i JAUMÀ, Reis

 <https://orcid.org/0000-0002-1554-9843>

Doctora en Història i Arxivera de la Biblioteca de Catalunya. Barcelona (Barcelonès) rfontanalsj@gmail.com

Rebut: 12 de juliol de 2025

Acceptat: 3 de setembre de 2025

PARAULES CLAU:

- *Hospital de la Santa Creu de Barcelona*
- *Metges vetllants*
- *Reglamentació sanitària*
- *Segles XVIII i XIX*

PALABRAS CLAVE:

- *Hospital de la Santa Creu de Barcelona*
- *Médicos velantes*
- *Reglamentación sanitaria*
- *Siglos XVIII i XIX*

KEYWORDS:

- *Hospital Santa Creu of Barcelona*
- *On call doctors*
- *Health regulations*
- *18th and 19th centuries*

RESUM: L'Hospital de la Santa Creu de Barcelona va contractar metges per a les urgències i les intervencions imprevistes des de la seva fundació l'any 1401. L'article analitza la situació laboral d'aquests metges dins l'Hospital al llarg dels segles XVIII i XIX, les responsabilitats que tenien assignades i els problemes que afrontaren, en el marc d'una Barcelona en expansió i d'una ciència mèdica que s'estava transformant.

LOS MÉDICOS VELANTES DEL HOSPITAL DE LA SANTA CREU EN LA BARCELONA DE LOS SIGLOS XVIII Y XIX. RESUMEN: El Hospital de la Santa Creu de Barcelona contrató médicos para las urgencias y las intervenciones imprevistas desde su fundación el año 1401. El artículo analiza la situación laboral de estos médicos dentro del Hospital a lo largo de los siglos XVIII y XIX, las responsabilidades que se les había asignado y los problemas a los que se tuvieron que enfrentar, en el marco de una Barcelona en expansión y de una ciencia médica que se estaba transformando.

THE DOCTORS ON CALL AT THE HOSPITAL DE LA SANTA CREU IN BARCELONA IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES. ABSTRACT: The Hospital de la Santa Creu in Barcelona hired doctors for emergencies and unforeseen interventions since its foundation in 1401. This article analyses the working conditions of these doctors within the hospital throughout the 18th and 19th centuries, the responsibilities assigned to them and the problems they had to face, in the context of an expanding Barcelona and a medical science that was undergoing transformation.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: FONTANALS i JAUMÀ, Reis . "Els metges vetllants de l'Hospital de la Santa Creu a la Barcelona dels segles XVIII i XIX". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 33-58. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.86.2>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Reis Fontanals i Jaumà, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.2

INTRODUCCIÓ

La fundació de l'Hospital de la Santa Creu, l'abril del 1401, per la unió dels diferents hospitals barcelonins, va suposar l'inici d'una nova etapa en la gestió hospitalària de Barcelona i del seu territori. La ciutat, amb una demografia en expansió, adquiria per primer cop un servei potent, ben gestionat i diversificat per a l'atenció de la població sense recursos.¹ La influència del nou hospital es va estendre aviat per l'àrea mediterrània; els estatuts que el regulaven van ser requerits per altres consells municipals per estudiar-los i aplicar-los als seus programes de sanitat pública. Palerm el 1431, Saragossa el 1425, Mallorca el 1450 i València el 1482, els van demanar i en alguns casos els van copiar quasi literalment per a l'organització dels seus propis hospitals.²

Aquests estatuts, ordinacions o constitucions que articulaven el funcionament intern amb detall,³ establien la presència permanent d'un professional de la salut que havia d'atendre els malalts quan els metges titulars no hi eren. Es tractava d'un barber o cirurgjà menor, expert en l'art de la cirurgia, *“lo qual faça de nit e de dia contínua residència en lo dit hospital. Perçò que axí bé los pobres que vendran en lo dit hospital, com aquells qui ja hi seran, puxen per ell perfectament ésser suuenguts e soccorreguts totes aquelles hores que necessari serà...”*.⁴

Les primitives ordinacions de 1416 es van anar renovant i actualitzant al llarg dels anys;⁵ al barber permanent del segle XV s'hi van afegir altres facultatius com els metges de casa, els cirurgians i els apotecaris, que havien de tenir residència fixa a l'hospital i constituïen un servei de guàrdia dia i nit per a la tria dels nous pacients i per als possibles accidents esdevenint als ja ingressats en absència dels titulars.

Aquests metges de 24 hores, que entre els segles XVIII i XIX van rebre també el nom de metges vetllants, o de casa, van constituir el cos d'urgències permanent de l'Hospital de la Santa Creu i van presentar una casuística específica marcada per algunes tensions que van forçar algun cop la intervenció de l'Administració, sobretot a causa de l'incompliment de les guàrdies assignades.

A les pàgines següents intentaré explicar qui eren aquests metges que semblen haver estat considerats de segon ordre dins la Santa Creu, quins problemes van afrontar i com els van resoldre, quines proves havien de superar per entrar com a fixes a l'Hospital i quins requisits havien de reunir per a exercir com a metges.

La documentació que s'ha utilitzat es troba als arxius de l'Hospital, tant a la seu de la Biblioteca de Catalunya, com a l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. He treballat amb les ordinacions i les constitucions des dels segles XV al XVIII, on ja apareixen esmentats aquests metges com a professionals de reforç per als imprevistos en absència dels altres metges, com també els estatuts del segle XIX. En tots aquests reglaments s'especifiquen detalladament quines eren les seves tasques i quines les seves obligacions.

A més, s'han consultat nombrosos informes de metges i la correspondència de la Molt Il·lustre Administració (MIA), on s'expliquen els problemes, les queixes i les demandes per l'absentisme d'aquests facultatius, tant les sorgides dels metges majors de l'Hospital, com les que van presentar alguns ciutadans que no es van sentir degudament atesos.

Aquesta problemàtica s'emmarca en el context d'una Europa influïda per la Il·lustració, moviment que va significar una evolució de la pràctica mèdica i de la cirurgia cap a mètodes més científics, basats en l'observació i l'experimentació, que va tenir també efectes sobre Catalunya.⁶ La pèrdua dels estudis universitaris a Barcelona no va impedir que la docència mèdica es mantingués a la ciutat al voltant de l'Hospital de la Santa Creu. Més tard, un grup de metges il·lustrats va impulsar noves estructures amb aspiracions reformadores, com el Col·legi de Cirurgia, fundat el 1760, i l'Acadèmia Mèdico-Pràctica, el 1770, que van donar continuïtat a la formació mèdica i quirúrgica a la ciutat, sempre a l'entorn de l'Hospital.⁷

Durant tot el segle XVIII i bona part del XIX, doncs, el paper de l'Hospital de la Santa Creu com a centre d'aprenentatge i d'experimentació va ser crucial i positiu, malgrat les difícils relacions que hi va haver entre aquestes institucions i l'Administració (MIA), que considerava una intromissió el fet que els professors del Col·legi fossin per decret cirurgians majors de l'Hospital.

En començar el segle XIX, la Guerra del Francès va afectar també la vida hospitalària i va provocar una insuficiència de personal mèdic, la qual cosa va obligar la MIA a ignorar alguna de les regles de la Subdelegació de Medicina respecte dels requisits per a la contractació dels metges.

El retorn de la Universitat a Barcelona, el 1843, i la unificació dels estudis de Medicina i Cirurgia, també van tenir, com veurem, un pes específic en els fets i en les actuacions dels metges vetllants de l'Hospital de la Santa Creu.

Figura 1. Aspecte del portal principal de l'Hospital de la Santa Creu, al carrer de l'Hospital, construït al segle XVI.

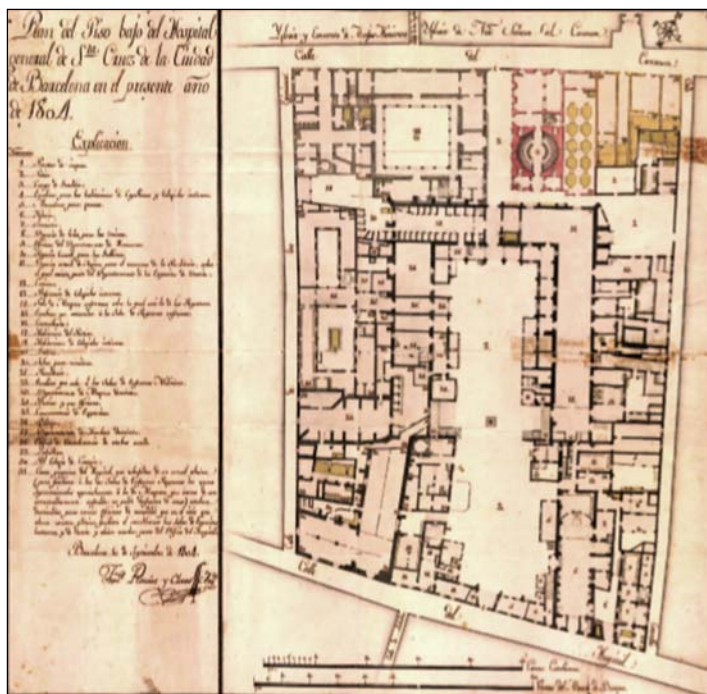

Figura 2. Plànol de l'any 1804, de l'arquitecte Francesc Renart, que representa la planta baixa de l'Hospital de la Santa Creu. (Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau).

ELS METGES VETLLANTS

Els anomenats vetllants eren metges i cirurgians titulats que residien a l'Hospital, també anomenats metges de casa o, en el segle XIX, metges agregats, per atendre els casos urgents quan els metges titulars no hi eren.

Les ordinacions de 1667⁸ i les renovades de 1707⁹ establien per a aquests metges quatre visites al dia i sempre que hi hagués alguna necessitat, tant de dia com de nit, a més d'assistir a les visites dels metges externs. No podien atendre pacients fora de la ciutat. Respecte als cirurgians, havien d'acompanyar igualment les visites dels cirurgians de fora, a més d'examinar pel seu compte dos cops al dia els malalts intervinguts.

Les constitucions de 1756¹⁰ indicaven que els metges de l'Hospital havien de ser cinc, dels quals tres eren principals i els altres dos, metges de casa. Aquests vivien dins el centre i es repartien la feina per setmanes. Quan els pertocava guàrdia o estaven "de setmana" havien d'estar disponibles dia i nit. De dia, com que se'ls cridava a toc de campana, no es podien moure de llocs on les poguessin sentir o tenir algú amb l'encàrrec d'avisar-los.

La seva missió era rebre els nous ingressats, indicar a l'infermer major la cambrada on se'ls havia d'instal·lar i prescriure'n el tractament. Visitaven els malalts cada dia abans de dinar i sopar i, si eren requerits, havien d'acudir ràpidament perquè el retard podia ser causa de mort sense rebre els sagraments. A les 22:00 h el metge de setmana feia una última visita als malalts amb els cambrers i cambreres de vetlla.

Sempre havien de disposar de la llista dels nous interns a l'Hospital i portar-la durant les visites que es feien amb els metges principals, als quals havien d'informar de totes les novetats.

El seu salari era inferior al dels metges titulars o majors de l'hospital, no podien ser casats i, si bé tenien habitació dins el recinte -on també menjaven-, no gaudien d'opcions de promoció i, per tant, la seva era una col·locació força precària que acceptaven joves llicenciats recentment i solters.

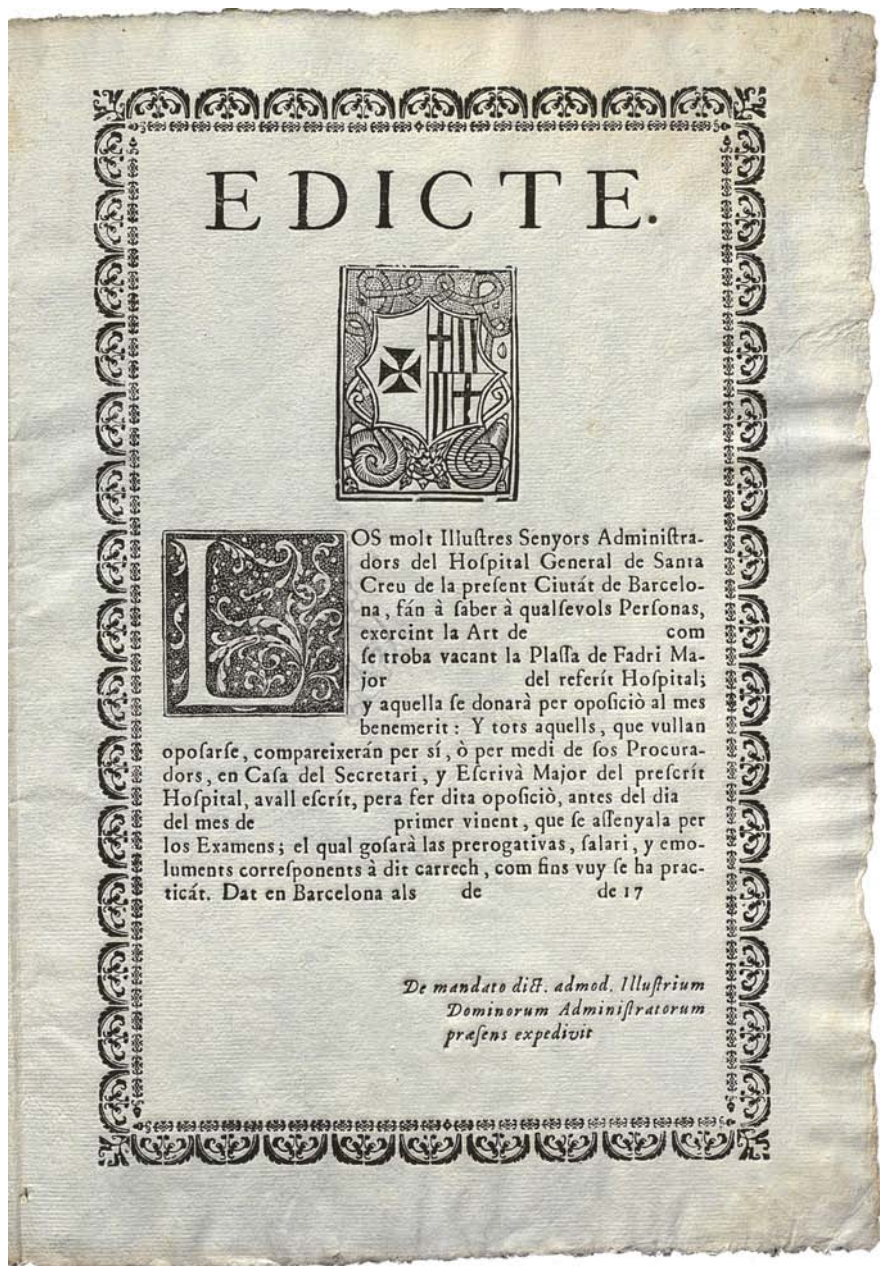

Figura 3. Edicte de l'Hospital convocant oposicions per a places de fadrí major, al segle XVIII.
(Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya).

L'absentisme mèdic com a símptoma de tensions estructurals

Durant els segles XVIII i XIX, l'Hospital de la Santa Creu va ser escenari de recurrents tensions entre els metges titulars i els metges vetllants, especialment en relació amb l'absentisme i la manca de responsabilitat en les guàrdies. Aquests conflictes no només responien a qüestions individuals sinó que reflectien problemàtiques estructurals més profundes, com la manca de reconeixement professional, les dificultats de promoció i la precarietat de les condicions laborals dels facultatius.

Les queixes, documentades des de mitjan segle XVIII, posen de manifest el malestar dels metges majors davant l'aparent desinterès i la poca implicació dels vetllants que, a parer seu, prioritzaven sovint la seva comoditat davant del rigor assistencial.

Aquesta situació generava una cobertura mèdica irregular, especialment en horaris nocturns i d'urgència, fet que posava en risc l'atenció als malalts. Les protestes dels titulars, com la del metge anònim que feia un informe reservat sobre les constitucions de 1756, revelen un desacord profund amb els criteris organitzatius imposats sense consulta prèvia als professionals amb més experiència, i basats en les opinions “*de aquellos que sólo miran a su propia conveniencia, como son enfermeros mayores y menores, médicos velantes y cirujanos menores que jamás atienden al enfermo como puedan ellos salir con la suya y tener buenos ratos de libertad*”.¹¹

La manca de perspectives de carrera dins l'Hospital per als metges de guàrdia va ser una de les causes repetides de la seva apatia per assumir responsabilitats assistencials. Les demandes de figures com Milans i Rossell, que l'any 1764 reclamaven vies de promoció per a aquests facultatius als que consideraven ben preparats,¹² anticipaven la necessitat d'una reforma que no arribaria fins al 1848, quan es va establir que els metges vetllants podrien accedir a places de titulars vacants, seguint un ordre d'antiguitat.

Els problemes de l'atenció urgent semblen haver-se cronificat a la Santa Creu al llarg del XVIII i el XIX, perquè, a banda de les queixes, apareixen de manera regular diverses peticions dels metges per augmentar la plantilla dels vetllants. Així, l'any 1770 els metges majors de l'Hospital, demanaven a l'Administració que contractés un altre cirurgià de guàrdia per atendre les incidències imprevistes, ja que en algunes

ocasions eren ateses per simples practicants que amb una primera cura inadequada podien provocar una evolució negativa del ferit o del malalt.

“No se puede ver sin particular compasión que en muchos de los frecuentes casos [que] en día y noche ocurren, de heridos desgraciados por caídas, ruinas y otros accidentes, llegar a este Santo Hospital en ocasión que no se hallan los Maestros de Cirugía en él, ni tal vez saberse en donde encontrarles, llamar (según costumbre con la campana), salir un muchacho de los practicantes, poco o nada habil para acertar la primera curación de que depende en gran parte la fácil o difícil curación del pobre enfermo. Y aunque en el presente régimen (por ordenanzas) había de haber un practicante mayor de alguna especulativa y práctica en la Facultad para zelar la conducta de los demás que viven en el mismo Hospital, y dar por sí remedio prompto en los mencionados casos que improvisa y repentinamente suceden (como se ha dicho), la experiencia ha mostrado no ser bastante esta providencia”.¹³

En un període caracteritzat per l'impuls dels estudis de medicina a Barcelona i per un procés de medicalització que es va fer patent també a l'Hospital de la Santa Creu, alguns episodis greus d'infraatenció continuaren evidenciant en els anys següents la fragilitat del sistema hospitalari.

A principis del segle XIX, tornen a aparèixer als documents els intents de les autoritats de la Santa Creu per suplir els buits en l'atenció urgent amb convocatòries excepcionals, com la de 1819,¹⁴ quan només feia cinc anys que Barcelona havia estat desocupada per les tropes franceses. Aquesta convocatòria i les proves que es van realitzar, van ser posteriorment anul·lades per la Subdelegació de Medicina, en carta enviada a la MIA, signada pel doctor Francesc Pigüillem,¹⁵ per la manca de la revàlida en els dos metges seleccionats, tot i que l'Hospital els exigia aprovar-la en els mesos següents a l'oposició.¹⁶ La Guerra del Francès, amb la crisi sanitària consegüent, havia agreujat notablement la manca de personal qualificat, tal com explicitava el doctor Colom en la seva queixa a la Subdelegació per la cancel·lació de la prova:

“[A les convocatòries anteriors, quan l'Hospital no es trobava...] en las premuras que se halla actualmente de resultas de la pasada guerra por la escasez de facultativos, habiéndose hallado en precisión de admitir los que han querido entrar en este cargo por no privar los enfermos del socorro que sin esta condescendencia no habrían tenido, se

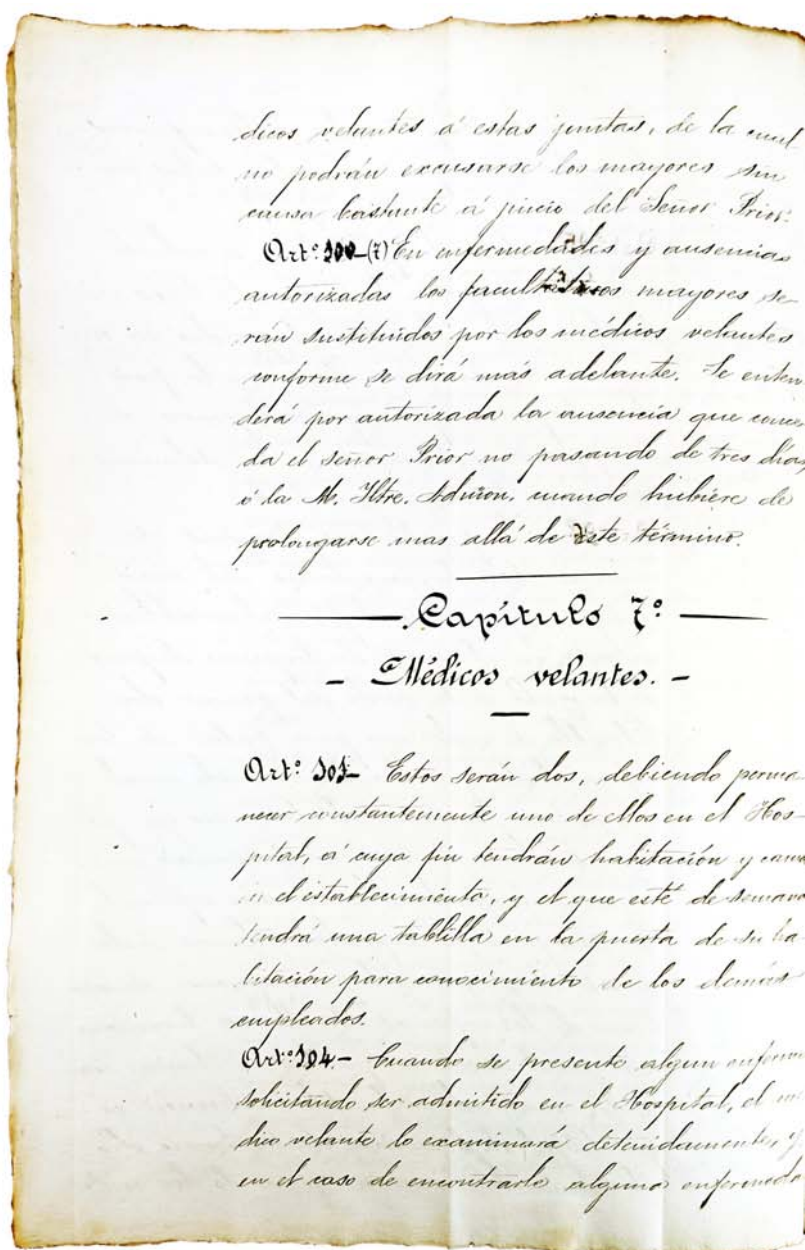

Figura 4. Fragment dels estatuts de 1869 on es descriuen les funcions dels metges vetllants de l'Hospital de la Santa Creu. (Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau).

prevenía en la convocatoria que los que aspirasen a ella era preciso que tuviesen las circunstancias y habilitación para poder visitar desde luego, o estuviesen en aptitud de tenerlas dentro un año de la elección. En la última provisión que se hizo de estas dos plazas en el año 1807, se acortó el tiempo de un año a tres meses. En la convocatoria que acaba de despacharse para semejante provisión [1819], se ha limitado a dos meses contados desde el día del último ejercicio de los concursos. Con lo que parece que quedan prevenidas todas las infracciones que podrían verificarse a las reales disposiciones.¹⁷

[Davant d'aquesta situació de falta de metges] es preferible el que substituyan las plassas de velante dos que han dado ya un testimonio de aquel desempeño a pesar de faltarles el último requisito de la reválida, al que queden los enfermos en abandono desde una visita general a la otra".¹⁸

En el cas abans esmentat de l'anul·lació de les proves de 1819 per contractar metges vetllants, resulta il·lustratiu el retret que l'Administració de l'Hospital va fer a la Subdelegació, al·legant que precisament un dels seus vocals, el doctor Riera, també metge principal de la Santa Creu, s'havia fet substituir en diverses ocasions per un d'aquests vetllants que la Subdelegació rebutjava:

"Esta administración del Santo Hospital General de Santa Cruz, para contestar al oficio de V.S. de 5 del corriente marzo, relativo a los médicos velantes de la casa, sobre si egercen la medicina en dicho Hospital faltándoles el preciso requisito de la reválida, quiso informarse antes de los hechos que habrán dado ocasión al dicho oficio, así como de las otras circunstancias que están de por medio en el asunto, y quizás al mismo tiempo enterarse del modo de pensar de los dos médicos principales del mismo Hospital, siendo esto tanto más propio quanto el uno de ellos, el Dr. José Riera, se halla ser vocal de la Real Subdelegación y él mismo, por causa de ausencias, se hizo suplir por el velante Dr. Dn Ramon Duran.[...]"¹⁹

Aquests episodis no tan sols descriuen un problema de gestió del personal mèdic o de manca de recursos econòmics, sinó que reflecteixen sobretot el xoc entre unes estructures administratives lentes i encarcerades, ancorades en la tradició, i una pràctica sanitària que exigia més flexibilitat, reconeixement i compromís.

Les queixes rebudes per l'Administració es feren habituals, referides sobretot a la presència d'un únic metge de guàrdia —i de vegades cap— quan havien de ser-ne dos: un de medicina i un de cirurgia, dels quatre nomenats per la Facultat de Medicina i pel Col·legi de Cirurgia. Sembla que s'havia establert a l'Hospital el costum que només un d'ells quedés de guàrdia i s'havien donat casos en què cap d'ells no estava disponible en cas d'urgència.²⁰

Un exemple singular i ben documentat d'aquesta manca crònica d'assistència extraordinària es produí l'any 1849, quan la carència de personal mèdic i de mitjans adequats en una situació d'urgència fou denunciada públicament per un alt càrrec municipal. Efectivament, el marquès de la Torre, tinent d'alcalde a Barcelona, escrivia a la MIA per queixar-se d'un incident que ell va viure personalment quan un ferit greu va ser traslladat a l'Hospital, on no hi havia cap facultatiu de guàrdia ni l'instrumental necessari per cosir-li la ferida, de manera que es va haver d'utilitzar *“una aguja de las usuales de mujer”* (vegeu annex 4).

L'absència de cirurgians de guàrdia i la negativa dels metges vetllants a assumir funcions quirúrgiques es pot situar en un context en què la unificació de les especialitats de medicina i cirurgia realitzada el 1843 no devia haver-se plasmat encara en l'àmbit hospitalari. La igualtat de responsabilitats i de retribucions no devia ser efectiva a la Santa Creu quan els vetllants contractats com a metges no van voler assumir les tasques dels cirurgians de guàrdia, probablement més exigents i pitjor remunerades, al·legant que *“[aquests metges]...no entienden ni quieren que- dar sujetos a las obligaciones de cirujanos velantes...”*²¹

Això va fer evident la necessitat de redefinir rols i condicions laborals. L'Hospital va procedir aleshores a la contractació de dos cirurgians vetllants amb el mateix salari que els metges, cosa que prova que fins aquell moment tenien salaris inferiors:

“... el nombramiento de dos cirujanos velantes con el haber de 14 duros mensuales cada uno, al igual que los médicos velantes que se hallan en el establecimiento, a cuyo efecto se admitan solicitudes para que, previo informe de Dr. Ribot y Dr. Mayner, pueda la Administración hacer el nombramiento”.²²

Quan la MIA va incorporar dos nous cirurgians vetllants, de nom Marc Rovira i Ignasi Galí, els metges de guàrdia que s'havien negat a fer de cirurgians fins aleshores, acceptaren fer-se càrrec també de les guàrdies quirúrgiques, no sabem amb quines

condicions, forçant així l'acomiadament dels cirurgians contractats, els quals van aconseguir que la MIA els deixés exercir a l'Hospital, això sí, acceptant una rebaixa substancial del salari.²³

Dos exemples de metges vetllants

Prop de vint anys més tard d'aquests fets, un d'aquests cirurgians vetllants que havia acceptat una rebaixa de salari, el doctor Marc Rovira, apareix a la documentació de l'Hospital de la Santa Creu com un dels metges titulars. En aquells moments el reglament intern de l'Hospital ja permetia que els vetllants poguessin ocupar places de metges fixes i Rovira havia aconseguit promocionar-se i entrar com a metge al departament de les dones. El seu cas mostra com, malgrat les dificultats inicials, alguns d'aquests professionals aconseguiren consolidar-se en la seva carrera dins l'Hospital.

El segon cas que ens permet resseguir la trajectòria d'un metge de guàrdia és el del doctor Joan Morell, natural de Pollença. Aquest metge va substituir precisament Marc Rovira per una malaltia i va presentar l'any 1869 una instància a la MIA en què demanava d'entrar com a metge de número de l'Hospital. En aquesta petició Morell narrava el seu ampli historial dins la sanitat pública a Barcelona, que és un exemple patent de la vida d'un metge de guàrdia a la segona meitat del segle XIX. Morell va entrar a la Santa Creu com a vetllant a través de la Beneficència Provincial, va passar per les seccions de medicina, cirurgia, sifilítics, infants i manicomi, va substituir el doctor Rovira al departament de dones durant tres anys i, durant l'epidèmia de còlera de 1865, va oferir-se voluntari per atendre els colèrics instal·lats a la Casa de Convalescència. Aquest "*ímprobo y penoso servicio*", sempre com a metge vetllant, va ser realitzat, afirmava, amb assiduitat, abnegació i desinterès, ja que ho va fer gratuïtament (vegeu annex 5).

L'afirmació del doctor Morell de no cobrar honoraris per la seva feina, si fos certa, planteja la qüestió dels salaris mèdics a la Santa Creu. Els registres d'arxiu indiquen que el 1849, vint anys abans de la instància de l'esmentat facultatiu, els metges sí que rebien un salari. Això podria indicar que, o bé Morell s'equivocava, cosa poc probable, o bé que en algun moment que no podem detectar, els metges de guàrdia de l'Hospital de la Santa Creu van deixar de rebre honoraris. Caldria una investigació més profunda per poder esbrinar aquesta qüestió.

La trajectòria de Morell, com també la de Rovira, exemplifica una realitat compartida per molts metges: una lluita pel reconeixement i la dignificació de la seva feina en un context institucional rígid i reticent al canvi, dominat per una Administració amb predomini de l'estament eclesiàstic, que considerava la salut dels ciutadans més com una obra de caritat que com un dret social.

Les proves d'accés

A la convocatòria de l'any 1819 els aspirants a metges vetllants de l'Hospital de la Santa Creu havien de tenir el grau major o el de batxiller a la Facultat de Medicina i havien de passar l'oposició de la Subdelegació, prova que combinava els exercicis teòrics i els pràctics.

“Los que tuvieren las arriba indicadas circunstancias y la qualidad de solteros, y quisieren concurrir, deberán dentro del término de treinta días, que empezarán a contar desde el 15 del corriente mes, comparecer por sí o por su legítimo procurador... ante el Secretario y Escribano Mayor del referido Hospital.

Tendrá obligación todo opositor el leer por espacio de media hora sobre el aforismo que eligiere de uno de los tres puntos, que se verificarán en los de Hipócrates, haciéndolo dentro del preciso término de veinte y quatro horas, y defender la conclusión deducida por igual espacio también de media hora, de los argumentos de dos Coopositores, desempeñando recíprocamente el ejercicio de argüir; y además sufrirá el examen del caso práctico, según en semejantes concursos se ha observado.

*Barcelona 12 de marzo de 1819”.*²⁴

Resulta sorprenent que l'any 1819 les proves teòriques es fonamentessin encara en els aforismes hipocràtics. Sembla, per aquestes proves que, per damunt dels coneixements teòrics, es donava una gran rellevància a la capacitat dialèctica de l'aspirant, el qual, a més de perorar durant mitja hora sobre un aforisme d'Hipòcrates, havia de rebatre els arguments dels coopositors.

L'exercici pràctic consistia a fer l'observació, el diagnòstic i la prescripció del tractament d'algun malalt del mateix Hospital.

NOVA ORGANITZACIÓ DEL PERSONAL MÈDIC

L'any 1849 es va promulgar a Espanya una nova Llei de Beneficència, que va reorganitzar la xarxa pública d'establiments benèfics i va consolidar l'acció social pública i secular, en detriment del poder eclesiàstic. Aquesta llei, i el reglament de 1852, van reafirmar el poder de les autoritats públiques i va delimitar les competències locals en l'àmbit de l'assistència als necessitats.²⁵

En el marc d'aquesta nova legislació i com a conseqüència d'ella, l'any 1869 es va fer una reestructuració interna a l'Hospital de la Santa Creu.²⁶ Es publicaren uns nous estatuts que derogaven les constitucions de 1756 i es reinterpretaren les funcions i l'organització del personal sanitari, entre els quals, els metges vetllants.

Segons el nou reglament, els metges de l'Hospital de la Santa Creu passaven a ser-ne vuit, sis metges majors i dos de vetllants. D'aquests, només un havia de romandre a l'Hospital, on tenia habitació i llit. Desapareixia, doncs, el requisit de la solteria i de la vida permanent dins l'Hospital.

Els vetllants havien d'examinar i admetre o rebutjar els malalts posant especial atenció a no ingressar incurables o amb impediments físics permanents. Si algun d'aquests anava a l'hospital per problemes accidentals, un acompanyant havia de fer-se'n responsable quan li donessin l'alta. Intentaven evitar així l'admissió de vells i crònics incurables que es consideraven pacients d'altres establiments, en resposta al gradual i imparable procés de medicalització dels hospitals que s'observa en la segona meitat del segle XIX.

Els vetllants, a més de visitar els malalts urgents, feien de suport als metges majors que reclamessin la presència d'un altre facultatiu en les seves actuacions i practicaven també cesàries. Informaven de totes les novetats als metges majors i els substituïen en absències i malalties.

Aquest reglament indica que s'augmentava el nombre dels metges principals però, en canvi, la dotació de metges de guàrdia continuava sent només de dos facultatius, igual que a mitjan segle XVIII. Sembla, doncs, que les demandes expressades al llarg del XVIII i del XIX d'incrementar els metges d'urgències no es van tenir en compte a l'hora de redactar els estatuts publicats el 1869, la qual cosa fa pensar que el problema de la manca endèmica d'assistència urgent a l'Hospital de la Santa Creu radicava més en l'organització interna, en la gestió del personal i en els incentius professionals, que en el nombre de facultatius disponibles.

CONCLUSIONS

L'Hospital de la Santa Creu, des de la seva fundació al segle XV, va disposar d'algun facultatiu permanent que podia assistir els casos urgents quan els metges titulars no hi eren. Amb el creixement de la ciutat i del nombre de pacients, l'Hospital va haver d'augmentar la dotació de personal sanitari i, per tant, també dels que estaven de guàrdia.

Aquests metges de guàrdia van rebre el nom de metges vetllants o de casa els segles XVIII i XIX. Formaven una categoria de segon ordre dins l'organització mèdica de l'Hospital de la Santa Creu. Amb algunes excepcions, eren poc valorats pels metges majors, que sovint van expressar queixes per les seves absències. Havien de ser solters i residir a l'Hospital.

El Col·legi de Cirurgia i la Facultat de Medicina eren els encarregats de triar un metge i un cirurgià per a aquestes places, tot i que en moments d'escassetat de metges l'Hospital també va convocar places de cirurgians vetllants pel seu compte. La supervisió de la Subdelegació de Medicina, en algun cas, va anul·lar les proves perquè els candidats no havien passat encara la revàlida que els habilitava per a exercir la medicina.

El salari escàs i la manca de possibilitats d'ascens, units a unes obligacions i responsabilitats molt exigents, van fer que sovint els metges vetllants s'absentessin de les guàrdies o les fessin substituir per practicants. La documentació mostra com alguns, però, revelaren una alta dedicació i una notable capacitat de treball, disposats fins i tot a renunciar a part del salari per continuar exercint a l'Hospital de la Santa Creu. Molt probablement, consideraven aquesta via com una oportunitat professional real que els permetria amb el temps consolidar-se com a metges titulars.

Al llarg dels segles XVIII i XIX es va mantenir una situació d'assistència deficient de les urgències a causa de la manca de recursos i dels problemes interns de l'Hospital. La reorganització de 1869, directament relacionada amb la nova Llei de Beneficència de 1849, no sembla haver significat una millora substancial en l'assistència urgent ni va incrementar el nombre de metges de guàrdia, que van continuar sent dos a la Santa Creu, però probablement va ser un intent de resoldre amb una reglamentació clara les funcions i les responsabilitats d'aquests facultatius que, a partir del 1848, havien aconseguit tenir possibilitats de promoció professional dins l'Hospital.

ANNEXOS

ANNEX 1

Informe dels metges Bonaventura Milans i Carles Rossell sobre el metges vetllants (1764, fragment)

“Havent repetides vegades avisat la Molt Il·lustre Administració que los dos metges existents en lo Hospital (vetllants) no cumplan com deuen a la obligació que tenen assistint l’un o l’altre a nostres visites per informarnos de tots los accidents sobrevinguts als malalts després de elles, y de los remeys que han subministrat per aliviar-los; com també de los que hagen disposat per los malalts, que de nou han entrat y de la indicació que han tingut per executar-los, y no que los cambrers y cambreres o los mateixos malalts nos (ho) degan dir, may bé y sempre mal, quedant-nos en las més ocasions [en] la major confusió, No se ha remediado est dany encara, allegant, segons notícies, que com no poden esperar assenso en lo Hospital, no volian tenir aquest treball assistint a nostres visites, y que ja que la Molt Il·lustre Administració los havia privat la satisfacció y honor de passar las visites en nostres ausències o malalties, que tots sos antecessors havien tingut, no los era ni essencial ni decorós passar-las en nostra companyia.

[Demanaven a continuació que deixessin passar visita als metges de guàrdia quan ells faltaven i que poguessin] “... tenir la esperansa del assenso en la pròpia carrera, singularment no desmereixent-ho com en efecte podem y de justícia debem dir i assegurar a V.S. que per tots motius, tant de literatura, modals, aplicació com per totes las demás Prendas y circumstàncies que se necessiten y desitjan en est assumpto, són benemèrits y acrehedors de tots los favors y las gràcies que la MIA vulla dignar-se concedir-los”.²⁷

ANNEX 2

Fragment d'un informe dels metges majors de l'Hospital que demana contractar un altre cirurgià de casa (1770)

“No se puede ver sin particular compasión que en muchos de los frecuentes casos [que] en día y noche ocurren, de heridos desgracia-

*dos por caídas, ruinas y otros accidentes, llegar a este Santo Hospital en ocasión que no se hallan los Maestros de Cirugía en él, ni tal vez saberse en donde encontrarles, llamar (según costumbre con la campana), salir un muchacho de los practicantes, poco o nada hábil para acertar la primera curación de que depende en gran parte la fácil o difícil curación del pobre enfermo. Y aunque en el presente régimen (por ordenanzas) havia de haver un practicante mayor de alguna especulativa y práctica en la Facultad para zelar la conducta de los demás que viven en el mismo Hospital, y dar por sí remedio prompto en los mencionados casos que improvisa y repentinamente suceden (como se ha dicho), la experiencia ha mostrado no ser bastante esta providencia”.*²⁸

ANNEX 3

Resposta de la MIA a l'anul·lació de la convocatòria de metges vetllants feta per l'Hospital de la Santa Creu (1819)

«Esta administración del Santo Hospital General de Santa Cruz, para contestar al oficio de V.S. de 5 del corriente marzo, relativo a los médicos velantes de la casa, sobre si egercen la medicina en dicho Hospital faltándoles el preciso requisito de la reválida, quiso informarse antes de los hechos que habrán dado ocasión al dicho oficio, así como de las otras circunstancias que están de por medio en el asunto, y quizás al mismo tiempo enterarse del modo de pensar de los dos médicos principales del mismo Hospital, siendo esto tanto más propio quanto el uno de ellos, el Dr. José Riera, se halla ser vocal de la Real Subdelegación y él mismo, por causa de ausencias, se hizo suplir por el velante Dr. Dn Ramon Duran.[...] dos antecedentes allá esta Administración que aunque el último que acava de referir parece del concepto de infractor de las leyes que rigen en la materia, y de toda instancia de esa Real Subdelegación en contra de él, pero parece también que tanto y más lo persuaden las reflexiones siguientes:

“Los Médicos velantes no son para pasar las visitas formales de los enfermos del Hospital, y sí solo para la admisión o repulsa de los sugetos que se presentan en calidad de enfermos para las urgencias que con

mucha frecuencia ocurren en tan considerable número de enfermos; y si bien es verdad que suplen alguna vez por los médicos mayores, también lo es que las visitas de los dichos velantes en todos los casos expresados no son propiamente tales pues que son siempre como baxo dependencia y dirección de los médicos maiores a quienes dan cuenta de cuanto ocurra y lo merezca; Así fue que antiguamente, quando en el mismo Hospital ocurría haberse de proveir alguna de las plazas de velantes sin hallarse en las premuras que se halla actualmente de resultas de la pasada guerra por la escasez de facultativos, habiéndose hallado en precisión de admitir los que han querido entrar en este cargo por no privar los enfermos del socorro que sin esta condescendencia no habrían tenido, se prevenía en la convocatoria que los que aspirasen a ella era preciso que tuviesen las circunstancias y habilitación para poder visitar desde luego, o estuviesen en aptitud de tenerlas dentro un año de la elección. En la última provisión que se hizo de estas dos plazas en el año 1807, se acortó el tiempo de un año a tres meses. En la convocatoria que acaba de despacharse para semejante provisión, se ha limitado a dos meses contados desde el día del último ejercicio de los concursos. Con lo que parece que quedan prevenidas todas las infracciones que podrían verificarse a las reales disposiciones”.²⁹

ANNEX 4

Carta del tinent d'alcalde, marquès de la Torre, sobre l'assistència a un ferit a l'Hospital de la Santa Creu (1849)

[Protesta sobre el] “escandaloso y hasta diría indigno proceder de algunos dependientes de la misma santa casa que hayer noche debían prestar los auxilios a un desgraciado que a eso de las ocho y media fue alevosamente herido de gravedad en la calle de San Pablo por cuya razón inmediatamente mandé a buscar una camilla con la prevención de que quien debiese, estuviese pronto para hacer la curación al dicho herido que hestaba espirando. Efectivamente bino la camilla y como se pudo se colocó en ella al paciente y en persona le acompañé al Sto Hospital. V.S. podrá figurarse cual sería mi sorpresa al ver que no obstante el anticipado recado, me encontré que el facul-

tativo de guardia no hestaba en casa ni estuvo hasta después de las nueve y media, hora en que yo me marché, y que solamente se me presentó con toda la puntualidad debida el practicante D. Juan Rull, y si bien me quedava el recurso de que el facultativo que asistió al herido en el momento de serlo, de nada me sirvió porque no se tenia ni se tuvo nada de lo necesario en tanto que siendo indispensable para contener la morraja dar algunos puntos al boquete de la herida, tuvo que hacerlo el espresado facultativo con una aguja de las usuales de mujer, y a pesar de que tanto él como yo encargábamos a los hermanos y demás mozos la actividad, tanto en traernos lo necesario para la curación como el que se buscasse el facultativo de guardia, no tan solo no lo hacían sino que manifestaban claramente serles indiferente las peticiones del facultativo y las órdenes mías, lo que me obligó a usar de mis facultades diciéndoles que si no trataban de hacer lo que yo les mandaba para auxiliar a un infeliz que hestaba e espirando, algunos de ellos lo pasarían no muy bien, sin perjuicio de que hoy mismo daría como verifico parte a V. S. pues proceder de esta naturaleza desdora al establecimiento y puede causar muertes que no pocas veces podrían salvarse....”³⁰

ANNEX 5

Instància del doctor Joan Morell, metge vetllant, per entrar a l'Hospital de la Santa Creu com a metge titular sense haver de fer oposició (1869)

“Muy Ilustre Señor,

D. Juan Morell y Martorell, estado casado, edad 53 años, natural de Pollensa, provincia de Mallorca, y vecino de esta ciudad, licenciado en la Facultad de Medicina y Cirugía, médico agregado o velante en este Hospital Provincial de Santa Cruz de Barcelona, a V.S. con la más profunda veneración y respeto expone:

“Que con fecha tres setiembre de mil ochocientos sesenta fue nombrado por la Dirección General de Beneficencia y Sanidad médico agregado de la Beneficencia Provincial de Barcelona para cubrir una vacante que de esta clase resultó en este Hospital de Santa Cruz; puesto en posesión de su cargo el día trece del mismo mes y año, ha venido y

viene desempeñándole sin interrupción desde aquella fecha, no sólo llenando con exactitud y puntualidad los deberes que el mismo le impone, sí que también desempeñando los servicios extraordinarios que le han sido confiados. Y no son Muy Ilustre Señor esos servicios extraordinarios de poca importancia y efímera duración; son la substitución prolongada por meses y meses de la visita de Medicina en el departamento de Mujeres confiada al médico de número Dr. Marcos Rovira que, habiendo enfermado en veinte y tres junio de mil ochocientos sesenta y tres, sólo en muy cortos intervalos pudo llenar el servicio; y en su consecuencia tuvo que correr éste a cargo del esponente, resultando que desde la fecha en que enfermó el Médico Rovira hasta el día once de abril de mil ochocientos sesenta y ocho son tres años, diez meses los que ha hecho el servicio el esponente sin que por esto dejara nunca de prestar con toda puntualidad el ímprobo y penoso servicio de su cargo de médico agregado o velante. Amén de esta substitución, que por ser tan prolongada le ha constituido en el caso de ser a la vez médico de número y velante, ha substituido también en diferentes épocas en ausencias y enfermedades de los demás profesores de número de este Asilo de Beneficencia, así a los que tienen a su cargo la visita de Medicina, la de Cirugía, las Sifilíticas de ambos sexos y la de los Niños, así como también la del Manicomio de ambos departamentos, cual viene justificado con la certificación que adjunta acompaña. No se limitan aquí los servicios extraordinarios prestados por el exponente sinó que al declararse oficialmente la existencia del Cólera epidémico en esta ciudad en el año mil ochocientos sesenta y cinco, acudió a V. S. ofreciéndose a prestar sus servicios en el de coléricos que se instaló en el edificio de la Convalecencia, oferta que fue aceptada, nombrándosele al efecto Médico del Hospital de Coléricos en clase de velante, cuyo cargo desempeñó hasta el levantamiento del referido hospital por cesación de la epidemia.

»El esponente, Muy Ilustre Señor, no encomiará la importancia de estos servicios para hacerlos resaltar más ante V. S. pues no ocultándose aquella a su elevada penetración su solo relato forma el mejor encomio; permítasele, sí, consignar que el mérito en ellos contraído por el recurrente sube de punto desde el momento que se considere han sido llevados a cabo con abnegación, asiduidad y desinterés el más completo, toda vez que gratuitamente han sido prestados...»³¹

ANNEX 6

Capítols del reglament de 1869 dedicats als facultatius i als metges vetllants

Capítulo 5º - facultativos

“Art. 79: “Habrá ocho facultativos nombrados para el Servicio de todo el establecimiento, a saber, seis médicos mayores o de número y dos médicos velantes o agregados- De los 6 médicos mayores, dos tendrán a su cargo los enfermos de afecciones internas o MÉDICAS, otro estará encargado de los departamentos de maníacos, dos tendrán bajo su dirección y cuidado las salas de los enfermos de afecciones externas o quirúrgicas, y el que resta tendrá una visita mixta de enfermedades médicas y quirúrgicas o las que, según exija el Servicio se le señalen. Los dos médicos velantes tendrán como principal obligación el permanecer constantemente uno de ellos en el establecimiento para los efectos que se dirán más adelante.”

Capítulo 7º – médicos velantes

“Art. 101 – Estos serán dos debiendo permanecer constantemente uno de ellos en el Hospital a cuyo fin tendrán habitación y cama en el establecimiento y el que esté de semana tendrá una tablilla en la Puerta de su habitación para conocimiento de los demás empleados.

Art. 104 – Cuando se presente algún enfermo solicitando ser admitido en el Hospital el médico velante lo examinará detenidamente y en el caso de encontrarle alguna enfermedad llenará y firmará la cédula de admisión manifestando al comisario de entradas la sala en que por la dolencia que sufra deba aquél ser colocado.

Art. 105 – Cuando se presente algún enfermo que deba ser admitido sin poder aplazarse su entrada en horas en que la comisaría está cerrada, el médico velante dispondrá su admisión dando las órdenes oportunas para ello.

Art. 106 – Tendrán especial cuidado en no admitir bajo pretexto alguno a los sujetos que no tengan otra cosa más que un impedimento físico incurable, pero al que además de ésto tuviere alguna dolencia acci-

dental o intermitente, lo admitirán con tal que lo acompañe una persona que prometa bajo su palabra hacerse cargo de él en cuanto se le dé de alta en el establecimiento.

Art. 107 – Visitarán a los enfermos recién entrados que no puedan sin perjuicio suyo aguardar la visita ordinaria, prescribiendo todas las indicaciones médicas y ejecutando las quirúrgicas que el caso exija; y socorrerán a cuantos enfermos en el intervalo de las visitas ordinarias tuvieren necesidad de su asistencia. Para apuntar las prescripciones en todos estos casos así como en la visita general de la noche, habrá en cada departamento un recetario igual al que llevarán los practicantes de farmacia.

Art. 108 – Auxiliará a los médicos mayores y al director del manicomio cuando éste o aquéllos deban ejecutar operaciones quirúrgicas de tal importancia que a juicio del operador requieran la presencia de más de un profesor, el médico velante que esté de Servicio en el acto en que aquéllas deban practicarse. Y él mismo hará la operación cesaria cuando fuere necesario.

Art. 109 – Pasarán todos los días por la noche una visita general con el objeto de ver a todos los enfermos entrados después de la tarde, y a los que por encargo especial de los facultativos mayores o por haber experimentado alguna novedad deban ser visitados. Esta visita se pasará a las nueve y media en los meses de mayo, junio, julio y agosto; a las ocho y media en noviembre, diciembre, enero y febrero, y a las nueve en marzo, abril, setiembre y octubre: y aún cuando nada se ofrezca de particular el médico recorrerá las enfermerías con el doble objeto de ofrecerse a la visita de algún enfermo que tal vez necesite algo, y de vigilar si en el orden y en el Servicio hay algo que corregir.

Art. 110 - Darán relación verbal o escrita a los facultativos mayores de cuanto sea necesario, para ilustrarles acerca del estado de los enfermos a los que hubieren asistido en los intervalos de las visitas ordinarias y cuyo estado de gravedad así lo requiera, sin olvidar nunca el hacerlo respecto de los heridos y fracturados nuevamente entrados.

Art. 111 – Substituirán a los facultativos mayores en sus enfermedades y ausencias autorizadas, y cuando deje de comparecer alguno de

dichos facultativos, pasarán la visita correspondiente mediante recado del Sr. Prior.

*Art. 117 . En sus enfermedades y ausencias autorizadas por la Administración o el Prior, según los casos, los médicos velantes serán sustituidos por el último médico mayor atendido el orden del escalafón”.*³²

NOTES

1. Per a l'evolució del sistema hospitalari barceloní, vegeu Isabel FARGAS i Roser TEY. *Sis segles d'assistència hospitalària a Barcelona: de la Santa Creu a Sant Pau*. Barcelona: Fundació Privada Santa Creu i Sant Pau, 2015. I més recentment, Roser TEY. “Evolució de l'assistència hospitalària a la Barcelona medieval: del voluntarisme de l'hospital d'en Colom a l'organització de la Santa Creu”. A: Alfons ZARZOSO i Josep BARCELÓ-PRATS (eds). *Barcelona hospitalària. La ciutat i els seus hospitals, segles XIV-XX*. Barcelona: MUHBA, 2023, p. 45-58.
2. Pol BRIDGEWATER MATEU. “‘Famusi et caritativi hospitali’: Barcelona i la referencialitat del gran hospital urbà”. A: *Mot So Razo*, 22 (2023), 13-24. [https://doi.org/10.33115/udg_bib/msr.v22i0.22996]. També: Mercedes GALLENT MARCO. “Los hospitales de la Santa Creu de Barcelona y Nuestra Señora de Gracia de Zaragoza, dos modelos asistenciales para el Hospital General de Valencia”. A: *Aragón en la Edad Media*, 25 (2014), p. 41-60.
3. Vegeu J.M. ROCA i HERAS. *Les Ordinacions de l'Hospital de la Santa Creu*, Barcelona, 1920. I més recentment l'estudi de Jaume MARCÉ. *El Llibre d'Ordinacions de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Estudi i reedició*. Treball de final del màster en Cultures Medievales de la UB, 2017. Consultable a: <file:///C:/Users/rfont/Downloads/TFM_JAUME%20MARCE%CC%81%20(1).pdf>. [Consulta 25 juny de 2024]. Aquest estudi estableix la data d'elaboració de les ordinacions l'any 1416, un any abans del que publicava Roca i Heras.
4. MARCÉ, J. *El Llibre d'Ordinacions de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona... op. cit.*, p. 134.
5. L'any 1505 es van redactar noves ordinacions, refetes el 1571. El 1667 es tornaren a publicar ordinacions que es van confirmar i ampliar el 1707. Les constitucions de 1756, quasi 50 anys després, suposaren un canvi en el concepte de reglament intern. Vegeu: FONTANALS, Reis. “Dues visions de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona (1756-1786)”. A: *Gimbernat*, 2023; 80: 25-47, sobretot p. 29-32.
6. ZARZOSO i ORELLANA, Alfons. *L'exercici de la medicina a la Catalunya de la Il·lustració*. Manresa: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (Sèrie PAHCS; 10), 2006.

7. ZARZOSO i ORELLANA, Alfons. *Medicina i Il·lustració a Catalunya. La formació de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona*. Barcelona: Fundació Noguera-Pagès Editors, 2004. Zarzoso reconstrueix en el seu treball les biblioteques científiques dels metges i cirurgians il·lustrats catalans i identifica així els principals corrents intel·lectuals que els van influir així com la seva assimilació de les novetats científiques que marcarien la transició cap a una medicina de laboratori.
- 8 *Taula o sumari breument col·legit de las ordenacions fetas a XXVIII de Abril del any M.DLXXI y en la reforma feta en lo any M.DC.LVII en y sobre lorde, cura, tracte, servici y disposició dels malalts se ha de tenir y servir en esta Santa Casa del Hospital General de Santa Creu de Barcelona*. (Biblioteca de Catalunya. Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu, AH 617/9 bis).
- 9 *Taula o sumari breu de les Ordenacions fetes a XXVIII de abril del any M.DLXXI, en la reforma del any M.DC.LVII y en la confirmació del any M.DCC.VII sobre lo ordre, cura, tracte, servey y disposició dels Malalts se deu tenir y servir en esta Santa Casa del Hospital General de Santa Creu de Barcelona*. (Biblioteca de Catalunya, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu, AH 617/9).
10. *Constitucions que deuen observarse en la Iglesia y Hospital General de Santa Creu de Barcelona; fetas y firmades per la Molt Illustre Administració en lo any 1756...* En la estampa de Francisco Surià, estamper y llibreter en lo carrer de la Palla. (Biblioteca de Catalunya, Fons de Reserva, 12-IV-7).
11. BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu, AH 1748. Per a una anàlisi més profunda d'aquest document, vegeu FONTANALS, Reis "Dues visions... a Gimbernat [Barcelona], 2023; 80: 25-47.
12. Vegeu l'informe de Bonaventura Milans i Carles Rossell a l'Annex 1 (Biblioteca de Catalunya. Informe mèdic 1764, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu: AH 2684/4) Milans i Rossell eren dos metges de prestigi: B. Milans havia publicat el 1747 *De dysenteria castrensi*. I amb el Dr. Carles V. Rossell, van publicar conjuntament el 1749 *Synopsis formularum medicarum, quibus utuntur medici in Generali Barcinonensi Nosocomio*.
13. 1770-Informe dels metges majors demanant contractar metges de guàrdia. Biblioteca de Catalunya. Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu: AH 2806 (vegeu Annex 2).
14. *Oposicions a metges de casa el 1819*. AHSCSP Personal mèdic vol V. Inv. 1 – Facultatius sanitat clínica Acadèmia Medicina. Carpeta 4/74.
15. Francesc Piguillem va practicar a Puigcerdà, el 1800, la primera vacuna antivariolosa, només quatre anys després de Jenner, i va tenir un paper destacat també en la lluita contra la febre groga de 1821 a Barcelona.
16. La Reial Subdelegació de Medicina de Catalunya va substituir el tribunal del Protomedicat a començaments del segle XIX. Exercia el control de la professió mèdica i farmacèutica,

assegurava la bona formació dels professionals i vigilava la qualitat dels serveis de salut. En el segle XVIII aquest tribunal s'ocupava, entre altres coses, de realitzar les revàlides, obligatòries per a l'exercici de la medicina. A més de l'obra de José DANON BRETOS, "El Protomedicato en Cataluña en el siglo XVIII". A: *Medicina e historia*, 1975; 46: 1-2, 3-4, també es pot consultar el número monogràfic dedicat al Protomedicat de la revista *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam*, 1996; 16 [En línia]. Consultable a: <<https://www.raco.cat/index.php/Dynamis/issue/view/8646>>. [Consulta 22 juny 2024].

17. AHSCSP Personal Mèdic, vol V. Inv. 1 Facultatus sanitat clínica. Carpeta 4/74.
18. AHSCSP Personal mèdic vol V. Inv. 1 – Facultatus sanitat clínica Acadèmia Medicina. Carpeta 4/73.
19. AHSCSP Personal Mèdic, vol V. Inv. 1 Facultatus sanitat clínica. Carpeta 4/74. Es pot llegir tot el document a l'annex 3.
20. Altres casos d'absentisme es poden consultar a: AHSCSP Personal mèdic vol V. Inv. 1 – Facultatus sanitat clínica Acadèmia Medicina. Carpeta 5/71.
21. Es coneixen els sous dels metges dels anys 1832-1834, per un informe elaborat per l'Hospital, on figura una relació dels empleats i els seus sous, segons la qual un metge "major" cobrava 1.066 rals de billó anuals, un cirurgià major cobrava 640 rals i un metge "de la casa" 426 rals. (AHSCSP. *Estudio del Hospital de Santa Cruz bajo su aspecto médico. Reformas que en él deben introducirse*". (2 ex.) Reglaments mèdics, 23).
22. AHSCSP: Vol V, Inv. 1, carpeta 6/4.
23. AHSCSP: Vol V, Inv. 1, carpeta 4/7.
24. AHSCSP, Vol V, Inv. 1, Carpeta 4/73 Personal mèdic. Per contrastar amb les proves que es feien a altres hospitals, hem pogut consultar l'exemple de l'Hospital General de València que l'any 1741 havia convocat places de metges vetllants "*y, para ser admitidos han de tener tres años de estudio en la Universidad y un año de práctica...*". Els examinadors eren els metges ordinaris i la prova consistia en "*el afecto que sale le explica de repente el examinando sin oyrle los demás opositores; dice todo lo que el afecto contiene, sus tiempos, su curación, y escribe una o más recetas como les parece a los examinadores. Y assí por su antigüedad de estudio son examinados aunque todos de un mismo punto. Y vistas las recetas, hazen la graduación los censores y por escritura pública nombran los dichos velantes. Los que su obligación es asistir a las dos visitas de los médicos ordinarios, comida y cena, y estar por turno uno de ellos perenne en las enfermerías*". BC, Hospital de la Santa Creu, AH 3149.
25. Per als precedents i trajectòria del sistema hospitalari català, veure l'obra de Josep BARCELÓ-PRATS i Josep M. COMELLES i ESTEBAN. *L'evolució del dispositiu hospitalari a Catalunya (1849-1980)*. Manresa: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (Sèrie PAHCS; 25), 2020.

En ser classificat l'Hospital de la Santa Creu per la nova llei com a públic i provincial, les Junes de Beneficència de les altres províncies catalanes van intentar quedar-se una part del seu patrimoni. Vegeu la defensa de la barcelonitat de l'Hospital que va fer el bisbe T. SIVILLA a la Memòria *Apuntes históricos sobre el Hospital de Barcelona*, presentada a l'Acadèmia de Bones Lletres el 10 de desembre de 1869: Consultable a: <<https://raco.cat/index.php/MemoriasRABL/article/view/206265/298546>>. [Consulta: 25 de juny de 2025].

26. Vegeu els capítols dedicats als facultatius del reglament de 1869 a l'annex 6.
27. BC AH 2684/4 – Informe mèdic 1764 (R. 336).
28. BC AH 2806 – Informe 1770.
29. AHSCSP Personal Mèdic, vol V. Inv. 1 Facultatius sanitat clínica. Carpeta 4/74.
30. AHSCSP Govern de l'antic Hospital Vol III Inv. 1 Carpeta 6/4.
31. AHSCSP –Facultatius– Vol V, Inv. 1 Facultatius, carpeta 4/1 (7 plects).
32. ARXIU HISTÒRIC DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU I SANT PAU. *Organización del Servicio médico del Hospital de la Santa Cruz en 1869*. Top: Vol V, Inv. 6, Reglament 1.

EL PROTECTOR DE LA SALUT. LA COMISSIÓ MILITAR DE LA PROTECTORIA DE LA SALUT DURANT LA GUERRA DEL FRANCÈS (1808-1814)

PARRILLA VALERO, Fernando

 <https://orcid.org/0009-0008-6856-4603>

Farmacèutic. Doctor en Salut Pública. Societat Catalana d'Història de la Medicina (SCHM). Olesa de Montserrat (Baix Llobregat). parrilla.valero@cofc.net

Rebut: 8 d'abril de 2025

Acceptat: 23 de juliol de 2025

PARAULES CLAU:

- Protector de la salut
- Guerra del Francès
- Salut pública
- Tífus
- Tarragona

PALABRAS CLAVE:

- Protector de la salud
- Guerra de la Independencia
- Salud pública
- Tifus
- Tarragona

KEYWORDS:

- Health protector
- Spanish War of Independence
- Public health
- Typhus
- Tarragona

RESUM: En aquest treball es dona a conèixer la figura del protector de la salut, màxim responsable de la comissió militar de la Protectoria de la Salut, la qual, durant la Guerra del Francès (1808-1814), va lluitar contra l'epidèmia de tífus i per mantenir la salut pública al principat de Catalunya.

EL PROTECTOR DE LA SALUD. LA COMISIÓN MILITAR DE LA PROTECTORÍA DE LA SALUD DURANTE LA GUERRA DE LA INDEPENDENCIA (1808-1814). RESUMEN: En este trabajo se da a conocer la figura del protector de la salud, máximo responsable de la comisión militar de la Protectoría de la Salud, que durante la Guerra de la Independencia (1808-1814), luchó contra la epidemia de tífus y por mantener la salud pública en el principado de Cataluña.

THE HEALTH PROTECTOR. THE MILITARY COMMISSION FOR HEALTH PROTECTORATE DURING THE SPANISH WAR OF INDEPENDENCE (1808-1814). ABSTRACT: In this work introduces the figure of the health protector, the highest official in the military commission for the Protectoría de la Salud (Health Protectorate), which during the Spanish War of Independence (1808-1814), fought against the typhus epidemic and to maintain public health in the Principdom of Catalonia.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: PARRILLA VALERO, Fernando. "El protector de la salut. La comissió militar de la protectoria de la salut durant la Guerra del Francès (1808-1814)". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 59-86. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.86.3>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Fernando Parrilla Valero, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.3

INTRODUCCIÓ

Pel segon tractat de Fontainebleau (1807), la monarquia hispànica va autoritzar les tropes napoleòniques a entrar a la Península Ibèrica per tal de sotmetre Portugal, a canvi d'un repartiment del territori. Així, el febrer de 1808 les tropes imperials, comandades pel general Duhesme, entren a Catalunya (amb 15.000 homes), i ocupen el castell de Sant Ferran (Figueres) el 2 de febrer, i Barcelona el 27 de febrer. El maig de 1808 ja es tenen prou evidències sobre les vertaderes intencions dels exèrcits imperials (envair Espanya) i davant del buit de poder (abdicacions de Baiona) es constitueixen les juntes de govern i defensa de Lleida, Tortosa, Vic, Mataró, Girona, Manresa, Cervera, Solsona, Tarragona, la Seu d'Urgell, Puigcerdà, Vilafranca del Penedès i Granollers. Després, el 18 de juny de 1808, es creà a Lleida la Junta Superior de Catalunya (JSC), per dirigir la guerra contra l'invasor. A la resta de l'estat espanyol també es van crear les juntes locals i de corregiment i les juntes superiors. Al capdavant de totes hi havia la Junta Central, que va tenir la seu a Cadis, la qual va governar en nom de Ferran VII i que a partir de 1812 actuaria en nom de Ferran VII i de la Constitució. La Guerra del Francès (1808-1814) va ser sobretot una guerra de guerrilles i d'aixecaments populars, en què, juntament amb els militars, va lluitar la població civil, constituïda en cossos de sometents i miquelets. La JSC (màxim òrgan del govern a la Catalunya patriòtica) va ser una institució itinerant, ja que es va desplaçar segons els avatars de la guerra (fins a 21 vegades): de Lleida va passar a Tarragona (6 d'agost de 1808), que va ser la capital de Catalunya fins a la seva capitulació (28 de juny de 1811), i posteriorment es replegà cap a l'interior: Vic (1811), Berga (1812), Sallent (maig-setembre de 1812), etc.¹

La invasió i ocupació napoleònica de Catalunya té dues etapes ben diferenciades. La primera etapa (1808-1811) correspon a l'ocupació de les principals places fortificades: Barcelona, Roses i Figueres (1808), Girona (1809), Hostalric, Cardona i Lleida (1810), Tarragona i Tortosa (1811). No obstant això, les zones rurals sempre van estar sota control de la guerrilla. Es tracta d'un període de conquesta militar i de represàlies contra la població civil. La segona etapa (1812-1814) correspon a l'annexió de Catalunya a França per part de Napoleó (decrets de 26 de gener i 2 de febrer de 1812). Es tracta d'un període en què es vol guanyar les simpaties de la ciutadania, a través d'una acció de govern dirigida a millorar les condicions de vida de la població.² Catalunya es dividirà en dues intendències: Alta Catalunya (amb capital a Girona) i Baixa Catalunya (amb capital a Barcelona), en quatre departaments (Ter, Montserrat, Boques de l'Ebre i Segre) i en tretze subprefectures o partits (figura 1).³

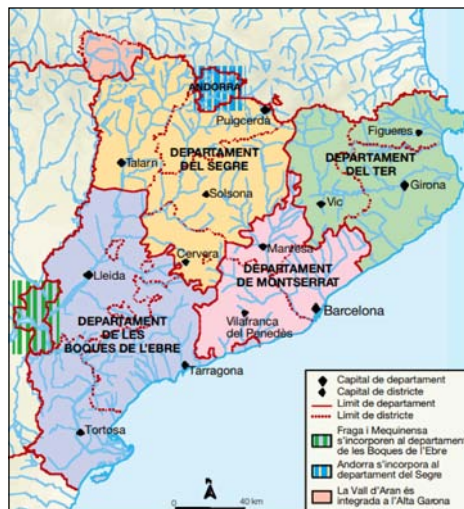

Figura 1. Divisió territorial napoleònica de Catalunya (1812-1814).

Durant la invasió napoleònica, Catalunya va patir, de forma generalitzada, un excés de mortalitat, amb dos pics molt acusats, el 1809 i el 1812 (figura 2).⁴

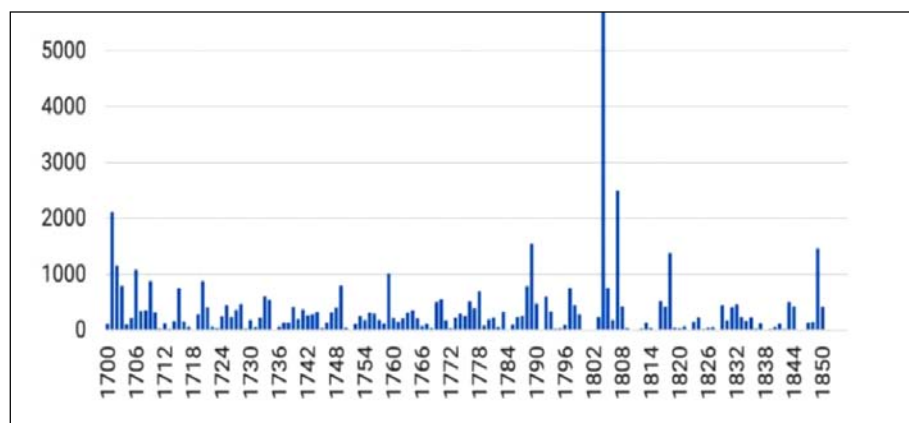

Figura 2. Intensitat de les crisis de mortalitat a Catalunya (1700-1860).

El primer pic correspon a l'epidèmia de tifus de 1809, que des de la ciutat de Tarragona es va estendre per tot el territori, i afectà especialment el Camp de Tarragona i també les comarques barcelonines i gironines. Aquesta crisi només es pot comparar amb la crisi de subsistència de mitjan segle XVII (que va suposar la

mortalitat de no menys del 15% de la població catalana). El segon pic correspon a la fam de 1812, especialment intensa a la comarca del Solsonès, com a conseqüència d'unes condicions climatològiques adverses i de les contínues anades i vingudes dels exèrcits, que any rere any van fer minvar la producció fins a provocar una situació de carestia generalitzada, una autèntica nova crisi de subsistència (figura 3).⁵

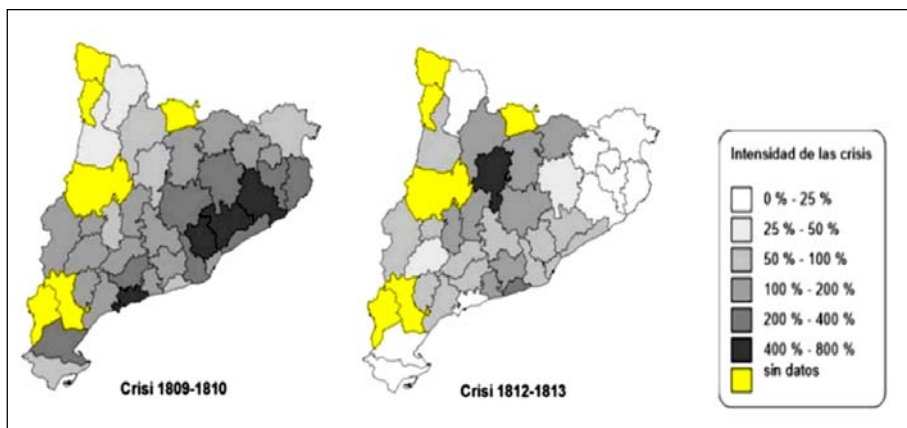

Figura 3. Intensitat de les crisis de mortalitat durant la Guerra del Francès (1808-1814).

A partir del segle XVIII, les epidèmies de tifus van ser freqüents a Catalunya, associades a la mobilització de les tropes i en temps de guerra: Conca de Barberà (1724-1729),⁶ Camp de Tarragona (1727-1729) i Lleida-Camp de Tarragona-Solsona (1783-1785),⁷ Franja pirinenca (Guerra del Rosselló, 1793-1795).⁸

L'epidèmia de tifus (1809) es va produir com a conseqüència del replegament militar de l'exèrcit patriòtic a Tarragona, que va recular després de perdre Lleida, Mequinensa i Tortosa. L'amuntegament de persones va fer esclatar la malaltia: s'estima que la ciutat de Tarragona va passar de 10.000 habitants (1808) a acollir 60.000 persones entre civils i militars (1809), dels quals van emmalaltir dues terceres parts; d'aquests, va morir el 20% (8.000 persones).⁹ L'epidèmia va ser especialment intensa en els àmbits hospitalari i presidiari.¹⁰ De l'epidèmia de tifus a la ciutat de Tarragona (desembre 1808-agost 1809) en va deixar constància escrita un testimoni directe dels fets, Josep Canet i Pons (Calaf, 1758 – Alcover, 1832),¹¹ metge de l'Hospital de Santa Tecla el 1809, a la seva obra titulada *Enfermedades del ejército y del pueblo. Memoria de la fatal epidemia de calenturas gástrico-pútridas del cuartel*

general del ejército de Cataluña, y de la ciudad de Tarragona del año 1809, con un seguro plan, que no solo precave de ella, de las epidemias reinantes, de la calentura amarilla, y hasta de la misma peste, sino que también da seguras reglas para conservar la salud y para logro de la deseada longevidad. S'hi fa referència als diferents punts de vista dels metges sobre l'origen de la malaltia, ja que alguns la consideren contagiosa i altres no la consideren contagiosa o només per contacte, així com el tractament amb quina (discussió sobre si convenia o no utilitzar-la). També s'hi fa referència a les causes de l'epidèmia, que eren bàsicament l'amuntegament de la gent (aire viciat) i la manca d'higiene i salubritat de la ciutat, on destacava la gran concentració de mosques sobre els cadàvers i sobre els cossos dels animals morts (gossos, gats, rates, etc.), sobre els excrements i sobre la roba dels malalts. Per combatre l'estacionalitat de l'epidèmia (que s'esperava que retornés a la primavera de 1809, com efectivament va succeir) es van dictar els bans sobre la higiene i la salubritat pública a càrrec de Ramon Feliu, superintendent de policia, de 8 d'abril i 4 de juny de 1809, i els bans del protector de la salut, d'11 d'abril i 2 d'agost de 1809.¹²

La Protectoria de la Salut va ser una comissió militar amb àmplies competències en salut pública. Aquesta comissió estava ubicada a Tarragona, on hi havia el capità general de l'exèrcit i la resta d'autoritats civils i militars. Les seves competències abastaven territorialment tot el Principat on hi haguessin tropes de l'exèrcit patriòtic i jurisdiccionalment tots els estaments (militar, civil i eclesiàstic). La Protectoria de la Salut estava encapçalada pel protector de la salut i també tenia assignat un secretari. El protector de la salut tenia capacitat legislativa (emetia bans), tot i que prèviament les seves disposicions havien de ser autoritzades pel capità general de l'exèrcit.¹³

Prèviament a la formació de la Protectoria de la Salut, entre l'1 de febrer i l'1 d'abril de 1809 va ser constituïda una junta de policia, que tenia per objectiu la neteja dels carrers. Josep Icaza i Jorner, vocal de la junta, era l'encarregat d'enviar els informes de despesa per la neteja dels carrers: de l'1 a l'11 de febrer, 792 rals i 21 diners; del 12 al 18 de febrer, 881 rals i 10 diners; del 19 al 27 de febrer, 722 rals i 18 diners; del 28 febrer al 4 de març, 1132 rals i 5 diners; del 5 a l'11 de març, 1233 rals i 17 diners; del 12 al 18 de març, 1.031 rals i 12 diners; del 19 al 25 de març, 1.066 rals i 12 diners; del 26 de març a l'1 d'abril, 683 rals i 13 diners.¹⁴

La Protectoria de la Salut va ser creada el 31 de març de 1809 per la Suprema Junta Central del Regne i estava formada pel protector de la salut i el seu secretari, qui es convertiria en el nexa d'unió dels successius comandaments militars que van ocupar el càrrec de protector de la salut. Va ser una comissió molt activa durant l'any

1809. Des del 2 de gener fins al 19 de maig de 1810 no hi ha cap registre en les seves actuacions. A partir del 20 de maig de 1810 apareixen les actuacions relacionades amb Ventura Vergés, que el 21 de desembre de 1809 havia estat nomenat protector de la salut i ara apareix com a president de la comissió de Policia i Sanitat, càrrec que va ocupar fins a l'extinció d'aquesta comissió, el 3 de gener de 1811. Tota aquesta informació figura en un document que es conserva a l'arxiu de l'Ajuntament de Tarragona.¹⁵

Ventura Vergés, protector de la salut, i Ramon Feliu, superintendent de policia, van ser els nexes d'unió de les dues comissions militars abans esmentades. És per això que aquest article està dedicat a la comissió militar de la Protectoria de la Salut i, més endavant, un de posterior estarà dedicat a la comissió militar de Policia i Sanitat. També cal afegir que com gairebé tots els resultats d'aquest treball corresponen al document número 15 de les notes bibliogràfiques, no el citarem més per evitar sobrecarregar innecessàriament aquestes notes.

ELS PROTECTORS DE LA SALUT

El 31 de març de 1809, Tomás de Veri y Togores (1763-1838), representant de la Suprema Junta Central del Regne, va nomenar Antonio María Daneto y Crespí de Valldaura (1782-1825), comte de Peralada, protector de la salut de l'exèrcit patriòtic a Catalunya. A partir d'aquells moments, diversos comandaments militars (tots sense titulació sanitària) es van succeir com a protectors de la salut durant el 1809 (el seu relleu freqüent responia als constants canvis de destinació de la tropa) i quasi tots van publicar els respectius bans (taula 1).

TAULA 1. PROTECTORS DE LA SALUT NOMENATS EL 1809				
Nom	Càrrec militar	Nomenament	Cessament	Ban general
Comte de Peralada	Tinent general	31.03.1809	30.04.1809	11.04.1809
Miguel de Ibarrola	Brigadier	1.05.1809	8.05.1809	7.05.1809
Pedro Cuadrado	Mariscal de camp	9.05.1809	13.06.1809	---
Pablo Mezina	Brigadier	20.06.1809	28.08.1809	2.8.1809
Montes Salazar		15.09.1809	8.12.1809	18.10.1809
Ventura Vergés	Coronel	21.12.1809	3.01.1811	---

En els períodes en què no va haver-hi protector de la salut, l'autoritat l'exercia Pau Soler i Llabal, secretari de la Protectoria de la Salut.

El protector només rendia comptes de la seva actuació al capità general de l'exèrcit de Catalunya i a la Suprema Junta Central del Regne. Són especialment rellevants dos escrits, de Pablo Mezina, el primer, de 10 de juliol de 1809, adreçat a la Junta Central del Regne, on s'exposava l'origen de la comissió de la Protectoria de la Salut, les actuacions dutes a terme i la importància de la seva continuïtat, i el segon, de 29 de juliol de 1809, adreçat al capità general de l'exèrcit de Catalunya, on es fa un resum de les actuacions dutes a terme, així com dels entrebancs que va haver de superar; el document finalitza amb tres peticions:

— El compliment, per part de l'Ajuntament i del comandant militar de marina, *“con más exactitud en qué obligación con la que pueden sin recortes para que esté la plaza abastecida de pescado fresco y demás alimentos necesarios”*.

— Respecte al superintendent de policia, que *“me trate en lo sucesivo conforme corresponde a mi carácter y graduación, declarando si es dependiente de mi comisión conforme he hallado ser así con los documentos que paran en mi secretaría”*.

— I per últim, *“para que se sirva V.E. ponerme las restricciones que le parezcan necesarias a las amplias facultades anexas a mi comisión, que no es limitada a la ciudad de Tarragona, sino extensiva a todas las poblaciones donde haya tropas de este ejército”*.

Pablo Mezina, un cop superada l'epidèmia de tifus, es va preocupar per estendre la seva comissió militar més enllà de la ciutat de Tarragona. Així que tant bon punt es va emetre el seu ban, de 2 d'agost de 1809, va enviar múltiples còpies als destinataris següents: el governador de la ciutat de Tarragona, l'intendent i majors generals de l'exèrcit, el governador, la junta de govern i el bisbe de la ciutat de Lleida, a més de diversos municipis del corregiment de Tarragona (Poblet, Reus, Valls, Torredembarra, Altafulla i d'altres); també l'adreçà, l'11 d'agost de 1809, a la Suprema Junta Central del Regne.

Els bans del protector de la salut

Els bans del protector permeten conèixer les qüestions en matèria de salut pública en les quals era competent i sobre les quals va legislar. Fins al moment han estat localitzats els bans del comte de Peralada, d'11 d'abril de 1809, a la biblioteca arxiu del Palau de Peralada (annex 1)¹⁶ i de Pablo Mezina de 2 d'agost de 1809, al *Diario de Tarragona* (annex 2).¹⁷ Del ban de Miguel de Ibarrola, de 7 de maig de 1809, només tenim coneixement de la informació següent: la conducció dels cadàvers, abans de les 8 del matí, directament del domicili fins al cementiri sense passar per l'església (article 13); i la conducció de fems i runes als afores de la ciutat, entre les 12 de la nit i les 4 de la matinada. Del ban de Montes Salazar, de 18 d'octubre de 1809, no en tenim cap coneixement.

Cada protector de la salut va dictar el seu propi ban adreçat a tota la població, utilitzant com a base el ban anterior, que es col·locava als llocs habituals de la ciutat i del port per a la seva difusió. També es publicava al *Diario de Tarragona*, que es va editar entre novembre de 1808 i maig de 1811.

Els bans del superintendent de policia

El superintendent de policia tenia capacitat legislativa. Les seves competències eren mantenir l'ordre i la salubritat públiques (en l'àmbit civil), motiu pel qual s'havia de coordinar amb el protector. El ban de policia de 8 d'abril de 1809 va aparèixer abans que el primer ban del protector i feia referència a la neteja dels carrers (cada veí havia d'escombrar la part corresponent a la façana del seu habitatge) i a la neteja dels mercats, per part de les pageses i venedores de peix (annex 3).¹⁸ El ban de policia de 4 de juny de 1809 feia referència a la sortida de forasters de la ciutat. Aquest ban no ha estat localitzat però sí una providència de 6 de setembre de 1809, en la qual s'estableix un termini de 48 hores perquè tots els forasters marxin de la ciutat i no residir-hi sense el seu permís, ni més enllà del cessament de les causes que el van motivar (annex 4).¹⁹ Els bans de policia, com dèiem, s'afixaven als llocs habituals de la ciutat i del port per a la seva difusió i també es publicaven al *Diario de Tarragona*.

La gestió de les multes

El cobrament de les multes als contraventors dels bans de la Protectoria de la Salut va ser un motiu de conflicte entre el seu titular i el superintendent de policia. Aquest conflicte es va iniciar quan Pedro Cuadrado, tot just nomenat protector de la salut el 9 de maig de 1809, va enviar un escrit a Antoni de Castellarnau, diputat a Corts, en què proposava que fos el dipositari de les multes dels contraventors del seu ban, *“pues a ambos [el protector de la salut i el seu secretari] nos conviene presentarnos al público como pensamos: es decir con honradez; y como legislador no quiero dar el menor motivo de sospecha ni de venalidad”*. Aquesta proposta no va prosperar i l'encarregat del cobrament dels diners de les multes va ser el superintendent de policia. Aquesta solució no resultarà gens satisfactòria; un temps després, Pablo Mezina, en un escrit adreçat al superintendent de policia, de 14 de juliol de 1809, li fa saber que ha de lliurar-li la part corresponent de les multes o bé li aplicarà la pena que correspon als lladres del tresor públic.

Com veurem més endavant, Montes Salazar, l'1 d'octubre de 1809, nomenarà un dipositari dels diners de les multes.

Els oficis adreçats al superintendent de policia

Segons consta a l'escrit abans esmentat de 29 de juliol de 1809, adreçat al capità general de l'exèrcit de Catalunya, el protector de la salut, en data 2 de maig de 1809, va adreçar un ofici a Ramon Feliu, superintendent de policia, perquè fes sortir en el termini de 21 hores tots els forasters establerts a la ciutat des de la retirada del 21 de desembre de 1808. Davant el reiterat incompliment, va enviar-li un segon ofici, de data 7 de maig de 1809, en el qual es queixava de la seva desídia, tant en l'incompliment de l'expulsió dels forasters, com en l'empedrament i composició (reparació) dels carrers. Aquest va ser el motiu pel qual el protector va publicar el ban general de 7 de maig de 1809. Amb tot, la competència de l'expulsió de forasters de la ciutat corresponia al superintendent de policia, de manera que el protector va insistir en aquesta necessitat fins que, per un escrit de 3 de juny de 1809, adreçat al vicari general, coneixem quines van ser les mesures preses:

“he dispuesto que el superintendente de policía expida un bando relativo a este objeto por lo que se pondrán en las puertas de San Francisco, San Juan y San Antonio los sujetos de carácter, uno religioso

y otro secular para impedir la entrada de los forasteros a tenor de las instrucciones que se les darán y exprese el bando que se publicará mañana día 4 de los corrientes y responderá en ejecución el día 9 de los mismos”.

Ramon Feliu sempre va tenir una actitud molt poc col·laboradora amb els diversos comandaments militars que van ocupar el càrrec de protector de la salut. De vegades va prendre decisions que buscaven desestabilitzar l'estructura organitzativa de la Protectoria de la Salut, motiu pel qual el seu titular es veia forçat a exigir la rectificació. Així, a l'ofici d'11 de maig de 1809 es diu el següent:

“los celadores superiores elegidos para vigilar el cumplimiento de los bandos generales de policía no pueden ocuparse en otro ramo que en este, por si solo bastante de ocupar a todo un hombre, y así es que muchos de los celadores superiores no pueden cumplir su deber por obtener el encargo de juez de barrio incompatible con aquel. Por tanto, a los celadores superiores D. José Abrines, D. Pedro Ricart, D. Antonio Díaz, D. Juan Casas de Gallí, D. Pedro Gil, D. Joseph Antonio Ribas y D. Juan Franco Pérez les exonerará V. el encargo de juez de barrio nombrando otros en su lugar para desempeñar las funciones de tal, dirigiéndose V. para esto es necesario a la junta de gobierno de esta ciudad”. En un altre ofici de 13 de juny de 1809 es diu el següent: “mediante ser el encargo de celador superior personal excusará V. el hacer dar aviso a ninguno de los que están nombrados por tales para montar la guardia en las puertas de la presente ciudad”.

El protector de la salut també va fiscalitzar els comptes del superintendent de policia i així, en un ofici de 2 de juny de 1809, li comunica que ha suspès passar a la tresoreria els comptes de policia que va transferir al seu secretari el 31 de maig de 1809, perquè abans volia parlar amb ell sobre aquest particular. És molt possible que el superintendent de policia no acceptés de bon grat l'autoritat superior del protector, motiu que va provocar una situació d'enfrontament entre una autoritat civil (el superintendent de policia) i una autoritat militar (el mateix protector) que havien de col·laborar per mantenir l'ordre públic, la salut pública i l'expulsió dels forasters de la capital del Tarragonès. Aquesta tibantor es va tornar tan difícil que el protector de la salut va adreçar dos escrits al marquès de Compings. Al primer, de 27 de juny de 1809, demanava permís per nomenar un ajudant de la Protectoria de la Salut; al segon, de 5 de juliol de 1809, li comunicava el nomenament del capità retirat Joan de

Rovira com a ajudant del protector de la salut per poder atendre els assumptes corresponents al superintendent de policia, atès que aquest no l'informava (al protector de la salut) del que practicava en virtut d'allò que li havia ordenat i tenia dificultats per transmetre les seves ordres, ja que el superintendent de policia tenia contínuament ocupats els ministres i dependents de policia.

El oficis adreçats a l'Ajuntament de Tarragona

Les relacions entre el protector de la salut i l'Ajuntament de Tarragona també van ser difícils. La desídia en la fumigació de les presons va ser motiu de preocupació per al protector. En un ofici adreçat a l'Ajuntament, de 22 de juny de 1809, es recordava que en oficis anteriors, de 17 de maig i 6 de juny, li havia manifestat que urgia fer la neteja i la fumigació de les presons de la casa consistorial, cosa que encara reclamava que es fes. Aquesta mala relació va afectar altres qüestions. Segons consta a l'escrit abans esmentat, de 29 de juliol de 1809, adreçat al capità general de l'exèrcit de Catalunya, sempre havia actuat d'acord amb els reglaments ordenats pels seus antecessors i que l'Ajuntament en res s'havia queixat, però aquest sempre actuava amb molta lentitud davant de les seves providències i no l'havia ajudat en la seva reactivació. Respecte a l'Ajuntament, hi parla de la desídia a l'interior de les cases consistorials, en relació a les presons (manca visible de neteja) i a les comunes, tema en el qual es va veure obligat a insistir durant més de dos mesos seguits. També manifesta que l'Ajuntament no ha procurat per al proveïment d'aliments per als ciutadans. També fa referència, de manera general, a totes les seves actuacions (que veurem tot seguit) i que gràcies a la seva vigilància ha corregit molts abusos que s'experimentaven pel descuit i l'omissió per part de l'Ajuntament, com havia estat evitar l'alça dels preus.

Les competències en matèria de salut pública

La Protectoria de la Salut tenia àmplies competències en salut pública, que van ser atribuïdes pel capità general de l'exèrcit de Catalunya. Fins al juliol de 1809, aquestes disposicions van anar adreçades a controlar l'epidèmia de tifus que s'havia estès per la ciutat de Tarragona, i donaren solució als múltiples problemes provocats per l'acumulació de persones civils, de tropes i d'animals al servei de l'exèrcit (cavalls, mules i vaques). A l'escrit abans esmentat, de 29 de juliol de 1809, adreçat al capità general de l'exèrcit de Catalunya, Pablo Mezina manifesta, de manera general, quines van ser les

seves actuacions: activar la recomposició (reparació) dels carrers; posar remei a la manca d'aigua de les fonts públiques i del barri del port; la neteja de la ciutat; procurar la bona qualitat dels aliments i begudes; no posar tarifa a cap comestible, actuant per evitar l'alça dels preus, i tot allò necessari per conservar la salut de l'exèrcit.

COMPETÈNCIES DEL PROTECTOR DE LA SALUT

Sense voler ser exhaustiu, es descriuran algunes actuacions representatives dels diferents tipus de competències en matèria de salut pública, atribuïdes al protector de la salut.

Neteja i composició dels carrers

Per aconseguir aquest propòsit de la manera més ràpida possible, els dies 3, 4 i 14 d'abril de 1809 es van assignar presidaris per netejar els carrers. Els presos eren repartits en diverses partides (grups), cosa que també va obligar a l'assignació de dotze escortes. Un cop totes les runes, fems i immundícies estaven agrupades, s'havien d'extreure fora de la ciutat. Per això, el 6 de maig de 1809 el protector es va adreçar al comandant del parc de campanya per sol·licitar la composició (adaptació) dels carros destinats per a la policia de Tarragona amb fustes de cinc pams d'alçada. L'endemà (7 de maig de 1809) s'adreçava al superintendent de policia un escrit de queixa sobre la desídia en el compliment de les seves ordres i on se l'informava que els carros de policia *“estarán siempre corrientes para la saca de escombros y porquería cuya operación se empezará mañana, publicando hoy el bando e instrucciones cuyos ejemplares le incluyo”*. El ban de 7 de maig de 1809 fa referència a la conducció de fems i de runes als afores de la ciutat, entre les 12 de la nit i les 4 de la matinada.

Més endavant, les disposicions de 15 de juliol de 1809 adreçades a la població, establien que per a l'empedrament i la composició dels carrers cada veí, prèviament, havia d'amuntegar la runa per a després ser retirada als afores de la ciutat mitjançant carros. El 23 de juliol de 1809, a tots els conductors de carros que treballaven al barri del port se'ls va encomanar d'extreure dues carretades als afores: una de fems i una de runa. En data 9 d'agost de 1809 es va informar el governador de Tarragona del perill de caiguda d'alguns edificis, així com del mal estat dels carrers Trínquer i Baixada de la Misericòrdia, que calia reparar.

Conducció de cadàvers

Les disposicions sobre conducció de cadàvers cada vegada van ser més restrictives a mesura que s'incrementava la gravetat de l'epidèmia de tifus. Així, el 20 d'abril de 1809 el protector comunicava al vicari general metropolità que els cadàvers serien conduïts des dels domicilis fins a l'església abans de les sis del matí, i a les set del matí tots els cadàvers havien d'estar fora de la ciutat, cap al cementiri. A l'article 13 del ban de 7 de maig de 1809 es fa referència a la conducció dels cadàvers abans de les 8 del matí, directament des del domicili fins al cementiri, sense passar per l'església. En data 26 de maig de 1809 es determina que els capellans podran anar a buscar els cossos fins a les nou del matí, i a les tardes de cinc a set. L'1 de juny de 1809 el protector de la salut va enviar un ofici al director general d'hospitals per sol·licitar algun carro per conduir al cementiri els que anaven morint en els hospitals de l'exèrcit d'aquesta plaça.

Construcció de nous cementiris

Un dels canvis significatius que va comportar l'epidèmia de tifus va ser acabar amb el costum d'enterrar els morts a les esglésies i exigir la construcció de nous cementiris als afores de la ciutat, d'acord amb la legislació vigent. Un clar exemple n'és l'ofici de 30 de juny de 1809, adreçat a la Junta de Govern de la ciutat de Lleida, en què el protector instava la construcció, tan aviat com fos possible, d'un nou cementiri als afores de la població, en un lloc ventilat, de conformitat amb la cèdula de 28 de juny de 1801.

El protector de la salut va instar la construcció d'altres necròpolis. Així, a la ciutat de Tarragona, el 6 de maig de 1809 respon un ofici de la Junta de Govern per promoure la construcció d'un nou cementiri. L'endemà, recordava al director general d'enginyers que era del tot imprescindible aquesta construcció. A Cambrils, el 5 de juny de 1809 també s'instava l'Ajuntament de la ciutat a construir un nou fossar.

Recompte dels morts

Va ser una mesura de gran importància per a conèixer l'evolució de l'epidèmia de tifus. Així, el 10 de maig de 1809 el protector de la salut convocava junta de zeladors superiors, amb l'objectiu que fos informat dels que anaven morint al barri,

informació que s'havia de lliurar diàriament. El 21 de maig de 1809 reclamava el comunicat setmanal al zelador del barri quart. Un cop superada l'epidèmia, el 8 d'agost de 1809 va sol·licitar al protometge de l'exèrcit el nombre de malalts hospitalitzats, amb indicació del tipus de malaltia general. A l'escrit abans esmentat d'11 d'agost de 1809, adreçat a la Suprema Junta Central del Regne, informava que als hospitals de Catalunya hi havia 2.700 malalts de medicina, quasi tots de malalties regulars o de l'estació, la qual cosa justificava la continuació de la seva comissió militar.

Fumigacions

Es consideraven essencials i calia realitzar-les en totes les institucions on es produïa una defunció per tifus. El 9 d'abril de 1809 es va nomenar l'apotecari segon, Joan Pau Boladeras, responsable de les fumigacions de la ciutat. Es van realitzar en tot tipus d'instal·lacions: als convents, amb la qual cosa es proposava la celebracions de les misses a les places (1 de maig de 1809); a les presons de les cases consistorials (1 de maig de 1809); als nous hospitals abans que es posessin en funcionament, com l'hospital de Sant Domènec (5 de maig de 1809). El protector de la salut, però, també es va trobar amb reticències com les del convent de les carmelites descalces, que es resistia a fer les fumigacions tot i la mort d'un religiós (19 de maig de 1809) o la desídia de l'Ajuntament pel fet de no traslladar el presos de les presons consistorials a l'Hospital del Col·legi Tridentí (16 de maig de 1809) per poder fer les corresponents fumigacions (17 de maig i 6 de juny de 1809).

Construcció de nous hospitals

En un primer moment l'hospital civil de la ciutat, Santa Tecla, es va convertir en l'hospital militar, però amb l'esclat de la epidèmia de tifus aquest dispositiu seria del tot insuficient per atendre la població civil i militar. Així, en un escrit que el protector va adreçar a la Junta de l'Hospital General del 14 d'abril de 1809, es demanava instal·lar un altre hospital, atès que no es podia admetre els pobres per manca de recursos. El 21 d'abril de 1809 ja es feia referència als Hospitals de Santa Tecla i Col·legi. L'1 de maig de 1809, l'Hospital de Santa Tecla arribava a una situació de col·lapse i el protector envià escrits a l'intendent general de l'exèrcit i al governador de la ciutat per explicar la dramàtica situació d'amuntegament dels malalts civils i demanar que fossin traslladats a un nou hospital als afores de la ciutat. El mateix 1 de maig de 1809, el protector n'envià un altre a l'intendent general de l'exèrcit, en el qual recomanava la instal·lació d'un nou hospital a Torredembarra.

El maig de 1809, en plena onada epidèmica, s'instal·laren nous hospitals a Tarragona. El 5 de maig s'estaven construint les comunes al convent de Sant Domènec; el 21 de maig de 1809 la junta de fortificacions va emetre un ofici per iniciar les obres d'un nou hospital i així poder traslladar els hospitals provisionals del port; l'hospital anomenat Vianes de Granada, operatiu el 31 de maig de 1809; l'hospital de la Mercè estava col·lapsat l'1 de juny del mateix any. A partir de juny de 1809, la renovada junta d'hospitals va iniciar la reorganització hospitalària al Principat.²⁰

Un aspecte important va ser el tractament dels presos. Així, el 9 de maig de 1809 el protector de la salut informava el governador de Tarragona sobre l'ordre del capità general interí de l'exèrcit de permetre la sortida dels presoners malalts de l'Hospital de Santa Tecla per ser traslladats a l'hospital que determinés Mariano Ibáñez, director general d'hospitals. El 12 de maig de 1809, el protector envià el corresponent ofici i l'endemà feu el recompte dels presoners malats: dotze a Santa Tecla, tres destinats a Sant Ferran i un nombre indeterminat a la torre del Patriarca. Insinuava el governador que tots els presos malalts es podrien traslladar a l'Hospital del Col·legi Tridentí. Finalment, el 15 de maig de 1809 el director general d'hospitals va emetre un ofici en el qual s'autoritzava el trasllat de tots els presos malalts al Col·legi Tridentí.

A finals d'any, el capità general va realitzar una visita als hospitals amb motiu de la qual el protector va adreçar un escrit a l'intendent de l'exèrcit, el 21 de desembre de 1809, per fer constar que l'alimentació hi era escassa, que les medicines hi eren de mala qualitat i que a les apotecaries hi mancaven productes, motius tots ells per destinar més diners als hospitals.

Construcció i neteja de les comunes

Aquest aspecte era fonamental en una ciutat que es va convertir en caserna general de l'exèrcit i, per tant, amb una gran concentració de tropes. Per això era necessària la construcció, la recomposició (reparació) i la neteja (buidatge) de les comunes (latrines). Moltíssimes són les referències en aquest sentit, però ha estat seleccionada la comuna del port, per ser l'indret on es van establir les casernes de la tropa. En data 19 d'abril de 1809, el protector de la salut demanava a la junta de fortificacions la construcció de més comunes al barri de la Marina i també informava que la sortida dels excrements als afores de la ciutat es realitzés entre les 12 de la nit i les 5 de la matinada. L'1 de maig de 1809, el protector adreçava un escrit a l'intendent general de l'exèrcit per sol·licitar la

construcció d'una gran comuna al port, per la quantitat de porqueria que s'hi estava acumulant. El 2 de maig de 1809, es donava resposta al director general d'enginyers perquè fes arribar de manera urgent les fustes i els mestres d'obres per construir la comuna del port. El 3 de maig de 1809, s'adreçava un escrit al comandant del Parc d'Artilleria per sol·licitar dos carros grans que estiguessin a la seva disposició per treure els fems de les comunes de la ciutat. No obstant això, el 18 de maig de 1809 encara no s'havien iniciat les obres. El 21 de juny de 1809, s'adreçava un ofici a la junta de fortificacions perquè fes venir un mestre d'obres per tal de fer la recomposició (reparació) de les comunes de les casernes generals i de l'hospital de Sant Domènec.

Neteja dels femers i escorxadors

Un altre aspecte fonamental va ser la gran quantitat d'animals al servei de l'exèrcit que es van concentrar a la ciutat, la qual cosa també generava una gran quantitat de fems que s'havia de gestionar. La situació queda prou clara a l'escrit de 18 de juny de 1809, adreçat a l'intendent de l'Exèrcit, sobre l'estat de comptes i els imports destinats a la neteja i sortida de fems, tant de les casernes i hospitals, com dels carrers i places.

Com a problemes específics tenim la neteja de estables i escorxadors. Pel que fa als primers, el 5 de maig de 1809 el protector de la salut va enviar un escrit a la junta de fortificacions per a la construcció d'estables al port; el 13 de maig de 1809, va enviar-ne un altre al coronel d'hússars de Granada en què deia que els soldats del seu regiment, ubicats al port, havien de treure els fems de les quadres abans de les 8 del matí; també en data 15 de maig de 1809, va adreçar-se al comandant de guàrdia general de la ciutat, en què ordenava la sortida, l'endemà, de les mules, cavalls i carros que ocupaven estables provisionals al pati de l'Hospital Tridentí i ocasionaven una ferum insuportable.

Respecte als escorxadors, si eren civils, eren competència de l'Ajuntament de Tarragona; si eren militars, eren competència de l'exèrcit. El 17 de maig de 1809, el protector va adreçar un ofici a l'Ajuntament perquè netegés l'escorxador, *"tan sucio y lleno de estiércol y de despojos de carnero que es capaz de infectar toda la ciudad"*. El mateix es podia dir de l'escorxador de l'Hospital de Santa Tecla, ja que a l'ofici d'11 de juny de 1809, adreçat al director general dels hospitals reials, es diu el següent: *"por desidia y falta de cuidado está lleno de la inmundicia o estiércol de las reses que sirven para el abasto de los hospitales del Rey y expide tal fetor que a más*

de inficionar todo el vecindario de este hospital perjudica notablemente a los enfermos y empleados no solo el mismo, sí que también a los del hospital del colegio Tridentino". El 22 de juny, s'enviava un segon escrit per sol·licitar que es donés compliment a l'ofici d'11 de juny de 1809.

Subministrament d'aigua i composició de les fonts

Davant l'escassetat d'aigua al port, el protector de la salut va enviar dos escrits, el 27 i el 30 de juny de 1809. Sol·licitava en el primer l'habilitació del pou del port per al consum d'aigua. En el segon, que es prohibís abeurar els cavalls d'aquest pou, ja que ho havien de continuar fent a l'abeurador de Caputxins. A més a més, davant de l'escassetat d'aigua a la resta de la ciutat, el 13 de juliol de 1809 es va adreçar a l'arquebisbe de Tarragona perquè permetés desviar una part de l'aigua dels particulars cap a les fonts públiques.

D'altra banda, també va fer moltes gestions per garantir la qualitat de l'aigua, o impedir l'acumulació d'aigua que posés en perill la salut pública o bé la recomposició (reparació) de les fonts. Alguns exemples significatius són els següents: un escrit del 18 de maig, en el qual demanava a la junta de fortificacions la reparació del conducte de la font del port; un escrit del 5 de juny de 1809 adreçat al director general d'hospitals, en què se li ordenava que la roba bruta de l'hospital de Caputxins es rentés al riu Francolí, ja que ara l'aigua bruta es desviava cap al port, cosa que era summament perjudicial per a la població; un escrit del 24 de juny de 1809, adreçat als administradors de l'Hospital de Santa Tecla, per la construcció d'una segona canalització d'aigua bruta.

Control dels aliments i mesures per evitar-ne l'encariment

Aquestes actuacions es van poder realitzar amb una major intensitat el mes de juliol de 1809, un cop superada la crisi provocada per l'epidèmia de tifus. Arran l'escrit adreçat a l'Ajuntament de Tarragona el 13 de juliol de 1809, sobre la recomposició dels carrers, el protector n'obté resposta el 20 de juliol de 1809: se li comunica que una part dels cabals han estat destinats a la compra d'aliments. El 22 de juliol de 1809, es posa en comunicació amb la junta d'abastos per conèixer la situació.

D'altra banda, el 20 de juliol de 1809, el protector va adreçar un escrit al capità general de l'exèrcit en el qual li explicava la seva gestió dels aliments i begudes, contra l'adulteració d'aiguardent, contra la venda de peix en mal estat -llançant-lo al mar i multant els infractors amb quatre pessetes- i la venda de fruita verda. El 24 de juliol de 1809, enviava un ofici al capità de zeladors de l'exèrcit perquè s'abstingués de visitar els *vivanderos* (parades de queviures) sense cap ordre seva. El 27 de juliol de 1809, enviava un ofici al comandant militar de Marina perquè posés remei a l'escassetat de peix fresc i a la pujada de preus. Al text, moltes vegades referenciat, de 29 de juliol de 1809, adreçat al capità general de l'exèrcit de Catalunya, es repetien totes les actuacions abans esmentades i també s'exposava que no havia posat cap tarifa a cap aliment de la manera que suposava l'Ajuntament, i havia corregit les ordres donades pel capità prebost de tarifar la fruita i la verdura. Les disposicions sobre aliments i begudes varen quedar establertes al ban del 2 d'agost de 1809 (annex 2).

Finalment, en un ofici de 5 d'agost de 1809, adreçat al governador de Tarragona, li comunicava que ell personalment va fer treure de les immediacions del pou de Sant Telm dues taules on es venia aiguardent, per les moltes desgràcies que va provocar; després, en contra del que va ordenar, el governador la va autoritzar al mateix indret, per la qual cosa no se'n feia responsable.

L'ORGANITZACIÓ DE LA PROTECTORIA DE LA SALUT

La ciutat de Tarragona (port inclòs) estava dividida en tretze barris. Aquests eren governats pels alcaldes de barri. L'administració de justícia (civil) era a càrrec dels jutges de barri. Per a dur a terme una tasca tan àrdua, el protector va nomenar tretze zeladors superiors, per tal de fer complir les seves disposicions, i tretze partides de soldats, formada cadascuna per un caporal i tres soldats suïssos, per a realitzar les tasques operatives. Els zeladors eren triats entre les persones més distingides de la ciutat per fer complir les disposicions del protector (annex 1). Cada vegada que es publicava un nou ban o es produïa el nomenament d'un nou protector, o nomenaments de nous zeladors, i sempre que es considerés oportú, es celebrava junta de zeladors, per evitar les arbitrietats i els abusos en l'aplicació de les disposicions. Així es va fer el 9 de maig de 1809, un cop aprovat el ban de 7 de maig de 1809 de Miguel de Ibarrola; també el 10 de maig i el 17 de setembre de 1809, tot just després dels nomenaments de Pedro Cuadrado i de Montes Salazar com a nous protectors de la salut.

En relació amb l'epidèmia de tifus, el protector va enviar el 28 d'abril de 1809 un ofici adreçat a l'intendent general de l'exèrcit, per celebrar l'endemà una reunió amb tres dels principals facultatius de l'exèrcit (protometges). Amb el progrés de l'epidèmia, el 25 de maig de 1809 va nomenar tretze metges, un per cada barri. Es va coordinar amb els protometges nomenats per l'exèrcit Francesc Santpons (1756-1821) i Carles Nogués (1753-1817), facultatius de gran prestigi i ambdós consultors en la darrera guerra contra França (1793-1795). No obstant això, el protector no va mantenir cap tipus de contacte amb l'inspector d'epidèmies de Catalunya, càrrec que estava assignat a la Reial Acadèmia Mèdico Pràctica de Barcelona (RAMPB), ja que independentment de la seva activitat en temps de guerra, es trobava en territori enemic.

Recordem que, arran totes les desavinences o entrebancs amb el superintendent de policia, el protector de la salut, el 5 de juliol de 1809, va nomenar un ajudant. Per ocupar aquest nou càrrec va ser nomenat el capità retirat Joan de Rovira, i per tant, sense cost. El 24 de setembre de 1809 el va succeir el tinent de cavalleria Gregorio de Fontaines.

Montes Salazar, protector de la salut, l'1 d'octubre de 1809 va agregar a aquesta comissió les figures de l'agutzil i del dipositari dels diners de les multes: Ramon Llopis va ser nomenat per al primer càrrec i Pere Joan Canals per al segon. En un escrit adreçat al superintendent de policia el 23 d'octubre de 1809, el protector li ordenava que cada dissabte lliurés al citat Pere Joan Canals dues llistes: una primera amb els contraventors dels bans i una segona amb les quantitats percebudes, amb el corresponent rebut per evitar tota equivocació. Posteriorment, quan Ventura Vergés va assolir el càrrec de protector, va adreçar un ofici a Pere Joan Canals, el 30 de desembre de 1809, perquè lliurés els 80 rals que tenia en el seu poder.

Com ja s'ha esmentat anteriorment, Pablo Mezina va fer moltes gestions per estendre la comissió de la Protectoria de la Salut més enllà de la ciutat de Tarragona. A Lleida i a Berga va trobar la complicitat suficient, de manera que va nomenar dos protectors subdelegats de salut pública: Josep Boé, a Lleida, el 5 d'agost de 1809; i Joan Guinart, a Berga, el 17 de setembre de 1809. El primer va fer complir el ban del protector a la ciutat de Lleida i el seu corregiment; el segon va fer el mateix al partit de Berga.

La secretaria de la comissió sempre va ser exercida per Pau Soler i Llbal, la qual cosa va permetre una labor de continuïtat en les tasques exercides pels diferents

comandaments militars que van ocupar el càrrec de protector de la salut, motiu pel qual no li va restar pèrdua d'operativitat.

Com a comentari final d'aquest article, la comissió de la Protectoria de la Salut va tenir una gran rellevància en la lluita contra l'epidèmia de tifus a la ciutat de Tarragona el 1809, però també va establir la línia d'actuació en els àmbits de la sanitat militar, de la policia sanitària i de la salut pública a Catalunya durant la Guerra del Francès (1808-1814). La seva actuació va estar plena d'entrebancs i sempre va haver de demostrar una utilitat que en justifiqués la continuïtat. És per això que el document que es presenta és d'una gran rellevància per conèixer una part de la nostra història que fins ara era desconeguda.

NOTES

1. GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT D'INNOVACIÓ, UNIVERSITATS I EMPRESA. Guia dels escenaris de la guerra del Francès a Catalunya. Commemoració del 200 aniversari de l'inici de la guerra (1808-2008). 1a edició. Barcelona: Novoprint, 2008. 82 p.
2. RAMISA, Maties. "L'administració francesa a Catalunya i els seus homes" A: *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], 2009; 40:33-45. <https://doi.org/10.2436/20.8010.01.2>.
3. ROURA, Lluís. "La administració napoleònica en España". A: *Jerónimo Zurita* [Saragossa], 2016; 91:73-87
4. FERRER ALÒS, Llorenç. "Las crisis de mortalidad en Cataluña (1700-1860). Cronología, intensidad y geografía". A: *Revista de demografía histórica* [Barcelona], 2021; XXXIX(III): 83-120.
5. FERRER ALÒS, Llorenç. "Las crisis de mortalidad...", *op. cit.*, p.98-106
6. ZARZOSO, Alfons. "¿Obligación moral o responsabilidad política? Las autoridades borbónicas en tiempo de epidemias en la Cataluña del siglo XVIII". A: *Revista de Historia Moderna* [Alacant], 1998-99; 17:73-94.
7. FÀBREGAS ROIG, Josep; VIDAL BONAVIDA, Judit. (2015) "El Camp de Tarragona, un segle de lluita contra les epidèmies, 1720-1819". A: *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* [Barcelona]. 2015; 35:235-267.
8. VIADER PAYRACHS, Josep Anton. *Reflexiones sobre las enfermedades que afligen las tropas del Real Ejército del Rosellón*. 1a edició. Girona: Ed. Antonio Oliva, 1784. 86 p.
9. MARTÍN MUÑOZ, Luis. *Tarragona en el inicio de la modernidad*. 1a ed. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 2016. 305 p.

10. ADSERÀ I MARTORELL, Josep. *Epidemia de Tarragona del año 1809 y su entorno histórico en el Principado de Cataluña: la enfermedad dominante fue la fiebre carcelaria*. [Tesi doctoral]. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1984.
11. TORRA PUIGDELLÍVOL, M. Pilar; CANET GONZALO, Jordi. *Josep Canet i Pons. Metge i escriptor polític*. Manresa: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (Sèrie PAHCS; 15), 2011. 180 p.
12. CANET, Josep Anton. *Enfermedades del ejército y del pueblo*. 1a ed. Madrid: Ibarra, impresor de Cámara de SM, 1818. 55 p.
13. PARRILLA VALERO, Fernando. "L'inspector d'epidèmies i el protector de la salut en temps de guerra a la Catalunya il·lustrada". A: *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya* [Barcelona]. [En premsa].
14. FONS DE LA JUNTA DEL CORREGIMENT DE TARRAGONA (1808-1820). Assentament general de lliurances, del 30.07.1808 al 16.12.1810. [En línia]. Disponible a: <https://www.tarragona.cat/patrimoni/arxiu-municipal/consulta-directa/documents/junta_corregiment>. [Consulta: 25 de març de 2025].
15. FONS DE LA JUNTA DEL CORREGIMENT DE TARRAGONA (1808-1820). Sanitat Militar, del 02-04-1809 al 09-01-1811 [En línia]. Disponible a: <https://www.tarragona.cat/patrimoni/arxiu-municipal/consulta-directa/documents/junta_corregiment>. [Consulta: 25 de març de 2025].
16. ARXIU DE PERALADA. Document 457. Tarragona, 11 abril 1809. Ban del protector de la salut.
17. DIARIO DE TARRAGONA, 7 de agosto de 1809, número 223.
18. DIARIO DE TARRAGONA, 9 de abril de 1809, número 104.
19. DIARIO DE TARRAGONA, 7 de septiembre de 1809, número 254.
20. PUJOL I ROS, Joan: "L'assistència sanitària a Catalunya durant la Guerra del Francès (1808–1814)". A: *Gimbernat*[Barcelona], 2022; 78: 67-92.

ANNEXOS

Annex 1. Disposicions del Ban d'11 d'abril de 1809, del comte de Peralada.¹⁶

Aunque en todos tiempos se han publicado repetidos bandos de policía, de que es parte muy principal el ramo de limpieza, barrido de las calles en sus respectivos tiempos, sin lo cual no es posible la conservación de la salud pública, ni evitar las conocidas molestias que en toda población ocasiona la menor omisión en este tan importante asunto,

nunca se ha hecho tan necesaria la repetición y observancia de lo mandado como en el día: Por tanto ORDENO Y MANDO por la plenitud de facultades que en mi residen:

1º. Que cada vecino (sin excepción de clases, edificios, iglesias, ni conventos) además del prolijo asco que debe haber en lo interior, haga barrer diariamente su zaguán y limpie la calle delante sus casas y todo el frontis de ella, haciendo montones de la porquería de la calle y echando sobre ella desde las doce a las cinco de la mañana las sobras de sus casas para facilitar la ejecución de la referida limpieza, pasando los carros todos los días a recoger la basura amontonada en las calles de las cinco a las seis y media de la mañana; pero si en ello hubiese retardación en la limpieza por parte de alguno, será castigado al primer aviso que se me diese.

2º. Se prohíbe el arrojar a la calle por puertas, balcones, ventanas o antepechos aguas sucias, limpias, barreduras, sacudiduras de ropas, muebles o esteras, ni otra cosa alguna, que impida su aseo, bajo la multa de dos pesetas.

3º. En toda venta de bacalao remojado o seco se tendrá especial cuidado en mudar con mucha frecuencia las aguas del remojo, sin arrojarlas de ningún modo a la calle, evitando por todos medios el que se perciba fotor alguno tan incómodo como perjudicial a la salud, bajo multa de cuatro pesetas.

4º. Notándose con frecuencia que cierta clase de personas no tiene reparo en ensuciarse en las calles tanto de día como de noche, ultrajando el pudor público, y sembrando de inmundicia hasta los parajes de mayor tránsito y concurrencia, se previene que toda persona que incurra en una impropiedad tan indecente y perjudicial, será castigada con seis días de cárcel: bien entendido que comprende este capítulo también los militares o soldados: y si la contravención resultase en niños o jóvenes de corta edad, sufrirán las penas sus padres o tutores que están obligados, y son responsables al remedio de tales faltas de educación y decencia.

5º. Los estercolares de junto a las puertas de la ciudad [Tarragona] que con tan público detrimento de la salud permanecen y fermentan, serán quitados por sus dueños, y los que por la vecindad de las tierras

que deben ocupar no puedan llevarse, se taparán con tierra hasta que se impida la evaporación de los halitos que despiden, imponiendo a los contraventores la pena destinada por la ley.

6º. Siendo la salud pública el primer vínculo que nos une en sociedad y no debiendo estar exento de cooperar a ello ningún individuo, ni clase, se nombrarán entre las más distinguidas y celosas, ejecutores celadores para que hagan cumplir y cumplan los referidos artículos, avisando de cualquier resistencia y dándome las noticias que estimen conveniente para el más expedito desempeño de su comisión.

7º. Los hospitales, las cárceles y los cuarteles que son regularmente de donde proviene el principal forms de las enfermedades, serán visitados con particular cuidado y esmero, procurando hacer en los cuarteles en las horas que los soldados salen al ejercicio y demás tareas militares las fumigaciones rigurosas para cuya ejecución se avisará de antemano a los jefes, para que den lugar y tiempo para dichas fumigaciones. En los hospitales cuyos dignos directores cuidan con tanto esmero y que espero sigan aumentándolo, no se olvidarán las fumigaciones, que previene la higiene en semejantes casos, y la limpieza, primer objeto, que debe tenerse a la vista en toda constelación, no dudando que la presencia, exactitud y puntualidad que en todos tiempos han acreditado tan recomendables directores, me dejará a cubierto en este importante ramo. Las cárceles se fumigarán alternativamente pasando los presos con la debida seguridad de una a otra, procurando así que no se propaguen las enfermedades carcelarias que son las que menos se deben olvidar.

8º. Habiéndose notado que algunos vecinos tiran a la calle aguas corrompidas que ayudan en parte y hasta solo a infeccionar el aire, se ordena y manda se abstengan de hacerlo, siendo responsables las dos casas colaterales hasta que se averigüe el contraventor, imponiéndose entonces a más de la pena pecuniaria establecida, la más rigurosa que haya lugar, según el caso y clase del que haya contravenido.

Y para que llegue a noticia de todos, y nadie pueda alegar ignorancia, mando publicar el presente edicto fijándolo en los parajes públicos de esta ciudad.

Annex 2. Disposicions del Ban de 2 d'agost de 1809, de Pablo José Mezina Betarini.¹⁷

El gobierno y el público han visto con satisfacción que el resultado de las providencias tomadas por la Protectoria de la salud de este ejército ha sido la destrucción de las enfermedades pútridas que nos afligían [...]

La limpieza y aseo en lo interior de las casas, no menos que en las calles y lugares públicos, la salubridad y abundancia de las aguas, la buena calidad de los alimentos, la comodidad de las habitaciones y la desinfección del aire influyen de un modo decisivo a la conservación de la salud; y por lo mismo no pudiendo descuidar ninguno de estos importantísimos objetos que son de mi comisión ORDENO Y MANDO:

- 1. Que todos los vecinos de las poblaciones donde haya tropa, barren y rieguen indispensablemente el frente del ámbito de la calle que ocupan, sus casas, dos veces al día, a saber, de las 7 a las 8 de la mañana y de las 3 a las 4 por la tarde; y al que no cumpla se le exigirán cuatro pesetas por la primera vez, y ocho por la segunda, y demás veces que deje de cumplir.*
- 2. Los dueños de las casas en cuyo frente haya una rinconada, pared sin vecinos, plazuela, etc. serán responsables de la limpieza y riego indicados, bajo la misma pena.*
- 3. Las letrinas se limpiarán una vez al mes, y más si es necesario, bajo las mismas penas, y la de hacerse limpiar la letrina a costas de los dueños de las casas.*
- 4. Los vivanderos sean de la especie que fueren, serán responsables bajo las penas establecidas en caso de no estar limpios los puestos que ocupan.*
- 5. Los dueños de las casas no permitirán que se eche a la calle ninguna especie de porquería ni aguas sucias ni corrompidas, bajo las penas establecidas.*
- 6. Toda habitación en que muere alguno de calentura gástrica castrense, que deberá declararla el facultativo que lo haya visitado, será blanqueada a cuenta del que habite el piso donde haya fallecido el enfermo, bajo la pena de ocho pesetas al que no cumpla, y la de hacerse blanquear la habitación a sus costas.*

7. Los colchones, jergones, sábanas, almohadas, y demás ropas que haya servido para alguno que haya muerto de calentura gástrica castrense, o de otra especie, que pueda ser contagiosa, deberán inmediatamente ser lavados en parajes distante de la población, bajo las mismas penas establecidas en el capítulo antecedente.

8. Se prohíbe desde hoy en adelante el enterrar en las iglesias y depositar en ellas los cadáveres, pues estos deberán precisamente enterrarse fuera de la población, en cementerio construido con arreglo a la Real Cédula de 28 de junio de 1804; con el bien entendido, que de la falta de cumplimiento a este capítulo se hace responsables a las Justicias y Ayuntamientos de los pueblos para imponerles la pena que yo juzgue proporcionada a los mayores o menores perjuicios que resulten por la falta de cumplimiento a la citada Real Cédula.

9. Se prohíbe vender carne mortosina o yirosta, ni tenerla' en las tablas ni estantes bajo la pena de 25 libras.

10. El que venda el pan, crudo o de harina posada pagará una peseta por cada pan, y el pan perdido.

11. El que venda vino aguado o se le encuentre que haya hecho alguna composición en el pagará ocho pesetas de multa y el vino perdido.

12. Los que vendan aguardiente aguado o con otra mezcla de pimienta, hierros hervidos, etc. incurrirán en la multa de ocho pesetas, y el aguardiente perdido.

13. Los vivanderos de bacalao, atún, sardina, etc. incurrirán en la pena de ocho pesetas y perderán el género, siempre que se les encuentre ser corrompido.

14. Se prohíbe vender ninguna especie de fruta verde, como son manzanas, peras, albaricoques, etc. bajo la pena de cuatro pesetas y la fruta perdida.

15. Se prohíbe a los cafeteros y aguaderos el conservar las aguas compuestas de un día para otro, bajo la pena de 6 pesetas y la de echarse el agua.

Annex 3. Ban (parcial) de 8 d'abril de 1809, de Ramon Feliu.¹⁸

[...] Al que deje de contribuir a una operación tan indispensable a la salud pública se le impondrá la pena correspondiente a proporción de su calidad y estado, cuyas faltas notará el Juez de barrio dando de ello parte al superintendente de policía por mañana y tarde; advirtiéndole será castigada severamente toda colusión o fraude.

La referida operación que ha de ejecutarse de pronto, se renovará siempre que por algún inopinado motivo lo exijan las circunstancias, sin embargo, de las demás providencias que se van a proponer para la conservación de la limpieza de calles y plazas en lo sucesivo.

Cuando las calles quedarán barridas y limpias en el modo que corresponde será a cargo de los dueños de las casas mantener la calle en el mismo estado, esto es en la extensión que coge su frontis y demás paredes que den a la calle teniéndola todos los días barrida a las siete de la mañana hasta la mitad de la calle, poniendo la basura, o barro de cada día en un montón al lado de la puerta de su casa para llevárselo el carro pasará a este efecto.

En las plazas, será obligación de los dueños de las casas barrer toda la extensión que coge su frontis u otras paredes, hasta ocho pasos hacia el centro, haciendo los montones va dich; y para barrer el espacio quedará al medio de la plaza, se destinarán los presidiarios.

El barrer y limpiar la calle en lo que cojan las paredes de los cuarteles se hará por ahora por medio de presidiarios.

Todo lo que cojan de la calle o plaza las paredes de los conventos o de iglesias que no sean de religiosos, será a cargo del convento, y de los eclesiásticos o cofradías que cuidan de dichas iglesias, el barrerla y dejarla limpia del mismo modo que los particulares.

Faltando barrer la calle o plaza en el modo y hora explicados, se impone al contraventor dos pesetas de multa, y arbitraria según la condición y clase de los sujetos, y hallándose que por el poco cuidado se observen otra vez promontorios de barro en la parte de la calle que deben barrer los referidos se pondrá corriente a costa de quien corresponda.

Será obligación de las hortelanas limpiar y barrer la plaza de las coles dejándola sin hojas, ni otra inmundicia todos los días, desde las once

a las doce de la mañana, y por la tarde lo será de las revendedoras practicando lo mismo, desde las cinco a las seis, bajo pena de seis pesetas, por cada vez que se contraviniere, repartideras entre las nombradas, a saber, seis entre las hortelanas y otras tantas entre las revendedoras.

Así mismo será obligación de las hortelanas o revendedoras que venden en la pescadería nueva, u otros parajes de la ciudad, dejar limpio y barrido todo el sitio que ocupan, sin dejar ni una hoja, practicando esta operación al presente a las seis de la tarde, y después según la estación del tiempo a la hora que se les señalará bajo la misma pena de seis pesetas repartideras entre todas ellas.

Se registrarán con toda escrupulosidad diariamente las calles y plazas por los señores jueces de barrio y encargados, además del sumo cuidado y desvelo del superintendente y celadores para que se mantengan siempre limpias y al nivel correspondiente, y asimismo por el maestro albañil que se nombrará a fin de que con su pericia observe continuamente lo que necesite recomposición para conservarlas en el mejor estado.

Annex 4. Providència de 6 de setembre de 1809, de Ramon Feliu.¹⁹

En atención a que se hallan en el arrabal del puerto de dicha una inmensidad de forasteros, y los más sin que tengan destino por disposición de personas autorizadas, cuya multitud al paso cede en perjuicio de la salud pública excediendo superabundantemente a la capacidad de aquella población; entorpece las disposiciones del gobierno con la falta de habitaciones donde colocar los que por sus empleos deben hacer en esta y sus arrabales necesaria residencia: Por tanto ORDENO Y MANDO que dentro el preciso y perentorio término de 48 horas, saldrán del citado de la marina todos los dichos forasteros, sin distinción de personas, que de algunos años a esta parte no tengan en él su domicilio, y cuya permanencia no se halle legítimamente autorizada, sin que por esto puedan introducirse en la ciudad, pues de lo contrario serán expelidos públicamente por los ministros de policía, y auxilios de fuerza armada: Así mismo que pasado el referido término, dentro el de 24 horas, tanto los dueños de las habitaciones, como los

inquilinos, o que por cualquier título las ocupan, que hayan admitido forasteros, bien sea con motivo de arriendo o bien por el de amistad, u otro cualquiera, deban denunciarse no solo aquellos, que a pesar de esta providencia no hayan salido, si también los demás, que con pretexto de autorización, ya sea verdadero, ya supuesto, continúen su residencia bajo pena de 25 JJ fs y que en lo sucesivo bajo la misma no puedan alquilar a forastero alguno ninguna estancia ni admitirle por cualquier motivo sin preceder ni permiso hasta que por haber cesado las causas, que así lo exigen se dé nueva providencia: Y para que nadie pueda alegar ignorancia mando se publique y fije en los lugares públicos acostumbrados en la marina.

DIFICULTATS PROFESSIONALS DELS SAGNADORS DEL SEGLE XIX A CATALUNYA. EL CAS DE RAMON ESTRADÉ

CALDERÓ SOLÉ, Miquel Àngel;¹TORRES PENELLA, Carme²

 <https://orcid.org/0000-0003-0546-3533>

 <https://orcid.org/0000-0003-1979-5467>

1. Grup de Recerca en Cures de Salut – IRBLleida. Universitat de Lleida. Lleida (Segrià). miquelangel.caldero@udl.cat

2. Associació Febe d'Història d'Infermeria de llengua catalana. Lleida (Segrià). carme.torres@udl.cat

Rebut: 6 d'abril de 2025

Acceptat: 2 de juliol de 2025

PARAULES CLAU:

- *Sagnadors*
- *La Voz de los Ministrantes*
- *Practicant*
- *Tensions professionals*
- *Segle XIX*

PALABRAS CLAVE:

- *Sangradores*
- *La Voz de los Ministrantes*
- *Practicantes*
- *Tensiones profesionales*
- *Siglo XIX*

KEYWORDS:

- *Bloodletters*
- *La Voz de los Ministrantes*
- *Practitioner surgeon*
- *Professional tensions*
- *19th century*

RESUM: Aquest estudi analitza la trajectòria acadèmica i adversitats professionals dels sagnadors del segle XIX a Catalunya, a partir de fonts documentals sobre el cas de Ramon Estradé. Nascut als Omells de na Gaia el 1828, esdevingué un ferm defensor de la consciència professional de ministrants o cirurgians menors i practicants a través de les seves publicacions al periòdic *La Voz de los Ministrantes*.

DIFICULTADES PROFESIONALES DE LOS SANGRADORES DEL SIGLO XIX EN CATALUÑA. EL CASO DE RAMON ESTRADÉ. RESUMEN: Este estudio analiza la trayectoria académica y adversidades profesionales de los sangradores del siglo XIX en Cataluña, a partir de fuentes documentales sobre el caso de Ramon Estradé. Nacido en Els Omells de na Gaia en 1828, se convirtió en un firme defensor de la conciencia profesional de ministrantes o cirujanos menores y practicantes a través de sus publicaciones en el periódico *La Voz de los Ministrantes*.

PROFESSIONAL DIFFICULTIES OF 19TH CENTURY BLOODLETTERS IN CATALONIA. THE CASE OF RAMON ESTRADÉ. ABSTRACT: This study analyzes the academic career and professional adversities of 19th century bloodletters in Catalonia, based on documentary sources on the case of Ramon Estradé. Born in Els Omells de na Gaia in 1828, he became a firm defender of the professional conscience of ministers or minor surgeons and practitioners through their publications in the newspaper *La Voz de los Ministrantes*.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: CALDERÓ SOLÉ, Miquel Àngel; TORRES PENELLA, Carme. "Dificultats professionals dels sagnadors del segle XIX a Catalunya. El cas de Ramon Estradé". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 87-102. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.86.4>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Miquel Àngel Calderó Solé; Carme Torres Penella, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.4

INTRODUCCIÓ

Cercant els orígens del corporativisme dels practicants, llevadores i infermeres de Lleida, vàrem trobar cartes i articles d'opinió en el diari *La Voz de los Ministrantes* dels anys 1865 i 1867, signades per Ramon Estradé, practicant de Vilanova de Bellpuig (Lleida), on denuncia les situacions que afectaven els practicants rurals de l'època, com eren la xacra de l'intrusisme, la manca real d'una consciència de classe i la necessitat d'organitzar-se com a entitat per tenir la força que emana dels col·lectius a l'hora d'exposar les seves reivindicacions.^{1,2} Es tracta d'una troballa magnífica perquè els seus articles evidencien l'elevat grau de cultura i preparació que ja tenien els practicants de fa més de cent cinquanta anys.

Vam tenir coneixement que la casa dels Estradé a Vilanova de Bellpuig té més de tres-cents anys i que sí, un dels seus avantpassats era Ramon Estradé Torremadé, que era nascut als Omells de na Gaia i s'instal·là a Vilanova de Bellpuig, a casa del seu parent Pau Estradé. La família ens diu que Ramon era cirurgià i que es va casar amb Raimunda Sales, filla de Cal Samala del mateix poble, i que tingué tres fills: Lluís, Josep i Carmen. Això era tot el que sabien d'ell. La curiositat, però, ens motiva a esbrinar la veritable identitat i entorn social, acadèmic i professional del sanitari.

L'objectiu d'aquest estudi és conèixer la trajectòria acadèmica i professional de Ramon Estradé, com a testimoni de la formació científica i tècnica, així com les adversitats professionals dels sanitaris de la seva classe en el segle XIX.

La metodologia de recerca emprada és la documental d'arxius: Fons de la Universitat de Barcelona (UB), de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (AHUB); Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell (ACPU); revistes científiques i llibres de referència.

ORIGEN I DESEVOLUPAMENT ACADÈMIC I PROFESSIONAL DEL PERSONAL SANITARI AUXILIAR

La Voz de los Ministrantes és considerat el primer diari dels sanitaris auxiliars d'Espanya. Estava dedicat exclusivament a la instrucció i defensa de la classe de ministrants i practicants. El primer exemplar sortí a la llum a Madrid el 15 de gener de 1864 i la seva última aparició data del 30 de juny de 1867. Se'n publicaren 114 números, constava cada número de vuit pàgines amb el text a dues columnes i es

dividia en tres seccions: professional, científica i varietats, i al final de la publicació s'hi trobava un apartat de notícies sobre places vacants, entre d'altres.³

Dins de la comunitat d'historiadors de la professió d'infermeria està acceptada l'existència en el segle XIX d'uns antecessors de les actuals infermeres que s'anomenaven ministrants, els quals van aparèixer a l'escena sanitària després de la promulgació de la Reial Ordre de 29 de juny de 1846, precedint els practicants de la Llei Moyano de 1857.^{4,5} No obstant això, les investigacions dutes a terme permeten afirmar que no va existir la titulació oficial de ministrant, sinó que aquesta denominació fou el nom professional, social i inclús institucional atorgada als individus que feien operacions de cirurgia menor, que no feien els cirurgians, i que no eren altres que els sagnadors.⁶

Es tracta d'una figura hereva del cirurgià-barber, de centúries anteriors, que el mateix tallaven la barba i el pèl que feien sagnies, extreien queixals o blanquejaven les dents amb aiguafort. Els barbers practicaven cirurgies, amputacions, ènemes, arreglaven trencaments o fractures, extreien pedres del ronyó, tractaven ferides, drenaven furúncols, quists, netejaven oïdes i formulaven ungüents.⁷

Dels estudis de Francisco Herrera i José Antonio Ávila podem extreure que les condicions d'ingrés i formació de la figura del sagnador van ser modificades per Ferran VII l'any 1827, en crear aquest tipus de facultatiu de carrera curta per als pobles petits que no podien pagar un metge-cirurgià. Vint anys més tard, es confereix un nou pla d'estudis al sagnador. El reglament de 29 de juny de 1846 li atorga les funcions professionals, la llicència d'exercir la sagnia i operacions de cirurgia menor, la neteja i extracció de dents i queixals i l'art del callista. En el mateix reglament hi consten com a limitacions estar completament inhabilitat per a fer sagnies generals o tòpiques, així com aplicar medicaments a l'exterior, posar tota espècie de càustics o cauteris i fer escarificacions sense el mandat exprés del professor metge o cirurgià, en els respectius casos.

Unes restriccions professionals per part d'aquests professionals que els coartaven de qualsevol iniciativa d'actuació en situació d'urgència, amb les conseqüències que podien repercutir en la salut dels pacients que atenien, i encara més si es té en compte que en molts pobles de l'àmbit rural no hi havia ni metge ni cirurgià titular, sinó que aquests havien d'acudir de pobles veïns.

Per a la formació dels sagnadors existien publicacions específiques que comprenien continguts relatius a les seves competències professionals, com per exemple la *Guía teórico-práctica del Sangrador, Dentista y Callista* o el *Tratado Completo de Cirugía Menor o Ministrante*, de 1848.⁸

TAULA 1: TITULACIONS DE LA CIRURGIA MENOR I LLUR REGULACIÓ AL LLARG DEL SEGLE XIX FINS A LA TITULACIÓ DE PRACTICANT

ANY	TÍTOL	LEGISLACIÓ
1827	Cirurgia sagnador	Reglament de 16 de juny de 1827
1836	Cirurgia de tercera categoria, o cirurgia sagnador	Decret d'1 de setembre de 1842
1846	Cirurgia ministrant	Reial Ordre de 29 de juny de 1846
1849	Facultatiu de segona classe	Pla Bravo Murillo
1850	Cirurgia ministrant	Pla Seijas Lozano
1857	Practicant	Llei d'Instrucció Pública, de 9 de setembre de 1857

Font: *Adaptació del treball Herrera Rodríguez, F. (2000): "Un capítulo de la enfermería: La Cirugía Menor en la España del siglo XIX."*

Assistència professional sanitària a Catalunya

La cobertura professional de l'assistència sanitària en el territori del Principat a partir de la meitat del segle XIX estava dividida en partits o districtes mèdics sota el control i supervisió de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. L'Acadèmia, per a complir la seva funció de control de les activitats de metges i cirurgians, es valia de la generosa i important tasca que feien els subdelegats de Medicina i Cirurgia que hi havia en cada partit, encarregats de trametre la informació d'almenys el tipus de titulació i antiguitat d'exercici dels professionals sanitaris que exercien tant en l'àmbit rural, com a la gran ciutat de Barcelona.⁹ La legislació existent al respecte fins acabar el segle XIX no contempla el ministrant ni el practicant com a facultatiu titular de partits mèdics.¹⁰

L'Acadèmia, amb la informació obtinguda, tenia coneixement de les titulacions, dels noms dels sanitaris, dels problemes de competència entre titulacions semblants, de la interferència de funcions entre metges i cirurgians, de la pràctica del curanderisme, de la manca de titulacions, i de l'existència de llevadores com a professió relativament controlada per l'Acadèmia, la qual cosa li va permetre confeccionar més d'un cens. Pel que fa a les diverses titulacions i nivells professionals de la dècada dels anys 1840, hi destaquen els cirurgians, els metges, els metges cirurgians i les llevadores. Els cirurgians eren el grup més nombrós i n'hi havia de tres col·lectius: els de formació més llarga i més exàmens (són els cirurgians llatins), el grup intermedi eren els cirurgians

romancistes, i el tercer grup els cirurgians sagnadors, esmentats simplement com a sagnadors. Els metges eren un grup més reduït en el seu conjunt. Els metges cirurgians progressaren amb el títol de llicenciat en medicina i cirurgia. Per últim, les llevadores, amb el cens incomplet en alguns partits o districtes, tenien certa formació que sovint era d'aprenentatge pràctic, i presentaven alguna vegada problemes d'exercici entre elles i els cirurgians, i amb més freqüència amb les que exercien la mateixa activitat sense cap títol. A la província de Lleida, eren partits mèdics Balaguer, Cervera, Lleida, Solsona, la Seu d'Urgell, Talarn, Tàrrrega i la Vall d'Aran.¹¹

Origen familiar i formació acadèmica de Ramon Estradé

Ramon Estradé Torramadé va néixer el 13 de febrer de 1828 als Omells de na Gaia (Lleida), fill de Josep Estradé (cirurgià) i de Josepa Torremadé. Fou batejat el mateix dia a l'església parroquial de Santa Maria Assumpta, dels Omells de na Gaia (arquebisbat de Tarragona), amb els noms de Ramon, Joan i Tomàs.¹²

Ramon va estudiar amb aprofitament gramàtica castellana i aritmètica, sota la direcció del rector dels Omells de na Gaia, Antoni Llotge.¹³ Després, mentre esperava els justificants acadèmics, va sol·licitar al rector de la Universitat de Barcelona matrícula provisional per estudiar Filosofia a la Universitat Literària.¹⁴ Joaquim Rey, rector de la Universitat, l'autoritza que s'hi matriculés, amb la condició de presentar els documents necessaris en quinze dies.¹⁵

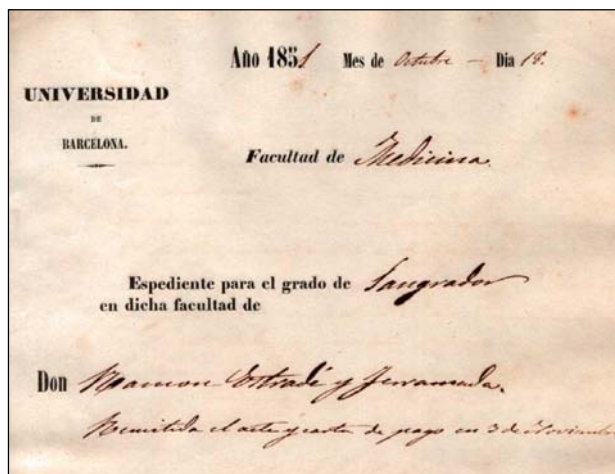
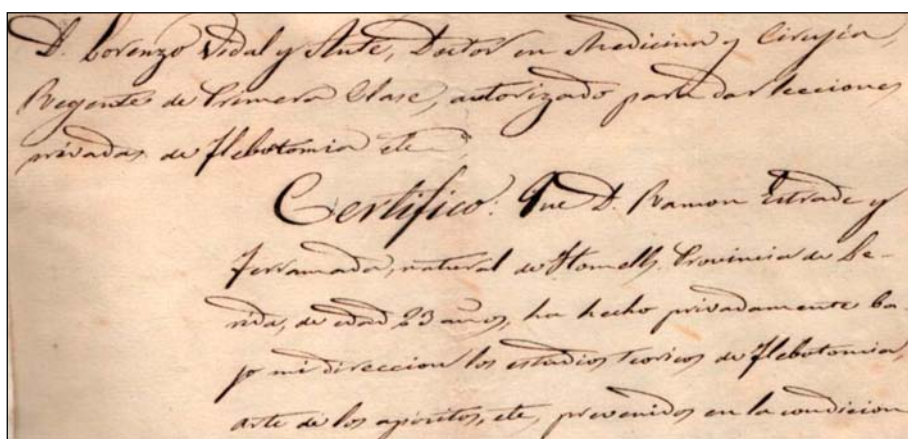

Figura 1. Caràtula de l'expedient acadèmic de Ramon Estradé pel Grau de Sagnador. AHUB. Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01.

El 30 de setembre, amb la documentació completa i acompanyat pel prevere Francesc Pons, veí de Barcelona en substitució del pare, va signar la matrícula del primer any de Filosofia del curs 1847-1848, i pagà en concepte de matrícula vuitanta rals de billó.¹⁶

De la Filosofia va passar a aprendre i exercir l'especialitat de l'art del dentista sota la direcció de Francisco Gulli (cirurgià dentista) des de l'1 de febrer de 1848 fins a l'1 de novembre del mateix any, i demostrà aplicació i aprofitament.¹⁷

A la vegada, i fins a dos anys (del 25 de gener de 1848 a igual dia de 1850), Ramon realitzà els estudis teòrics de flebotomia i art dels apòsits, per aspirar al títol de cirurgia menor o ministrant. Ho va fer en privat, sota la direcció de Llorenç Vidal i Auté, doctor en medicina i cirurgia, regent de primera classe i autoritzat per a donar lliçons privades de flebotomia i altres. Ramon seguí les lliçons amb aplicació, constància i aprofitament.¹⁸ Per al seguiment de les lliçons Ramon es va servir del llibre de text *Nuevo Manual del Sangrador*, del mateix professor Llorenç Vidal Auté, obra dirigida als alumnes sagnadors i als principiants de medicina i cirurgia.¹⁹

*D. Llorenç Vidal y Auté, Doctor en Medicina y Cirugía,
Regente de Primera Clase, autorizado para dar lecciones
privadas de flebotomía etc.*

*Certifico: Que D. Ramon Estrada y
Ferranada, natural de Homel, Provincia de Ba-
rcelona, de edad 23 años, ha hecho privadamente ba-
jo mi direccion los estudios teóricos de flebotomía,
arte de los apósitos, etc, presentando en la condicion*

Figura 2. Certificat dels estudis teòrics de flebotomia i art dels apòsits.
AHUB - Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01.

Complementa els estudis teòrics amb dos anys de pràctiques de cirurgia menor a l'Hospital de la Santa Creu (d'1 de febrer de 1848 a l'1 de febrer de 1850), sota la direcció d'Antoni Mayner, cirurgià major, per aspirar al títol de cirurgia menor o ministrant. Realitza aquests estudis amb completa satisfacció del seu director i altres professors, i mostra en tot moment bona conducta.²⁰

El 13 d'octubre de 1851, amb els certificats obtinguts de la seva formació, a més dels que constaven ja a la secretaria general de la Universitat, sol·licita al degà de la Facultat de Medicina de Barcelona ser admès a examen per a l'obtenció del títol de cirurgià menor o ministrant.²¹ Ramon és admès per al grau de revàlida de *sangrador* i l'exercici per al grau es fixa el dia 18 d'octubre de 1851, en què aconsegueix els vots d'aprobat dels membres del tribunal, els professors Joaquim Esplugas Jicar, Llorenç Auté i Mariano G. Samano.²²

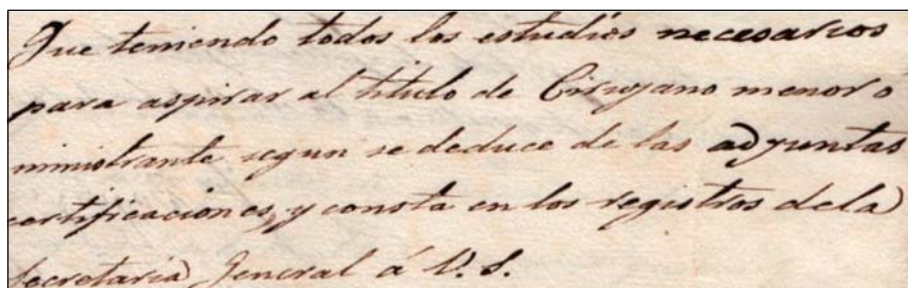

Figura 3. Sol·licitud d'admissió a examen al títol de cirurgià menor o ministrant.
AHUB - Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01.

Context social, sanitari i professional de Ramon Estradé a Vilanova de Bellpuig

La biografia de Ramon Estradé (13 de febrer de 1828 - 1 d'octubre de 1895) travessa els períodes sociopolítics que comprenen el final del regnat de Ferran VII, el turbulent regnat d'Isabel II (1833-1868) —amb les regències i guerres carlines—, el curt regnat d'Amadeu I, duc d'Aosta (1870-1873), la I República (1873-1874), els regnats d'Alfons XII (1874-1886) i Alfons XIII (des del seu naixement, el 1886, durant la minoria d'edat, en què assumí la regència la seva mare, Maria Cristina d'Habsburg-Lorena [1885-1902]).

Ramon va seguir l'exemple del seu pare Josep (cirurgià romancista, graduat al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona el 1799),²³ en dedicar-se a una professió sanitària. Pel que es desprèn dels nivells professionals abans esmentats, i per la seva formació acadèmica, Ramon formava part del grup de cirurgians sagnadors, però la Llei Moyano de 1857 suprimí l'ensenyament de la cirurgia menor per a la qual s'havia format, i el substituï pel títol de practicant, carrera creada com auxiliar de la

medicina que habilitava per a l'exercici de les petites operacions de cirurgia, així com el d'ajudant de grans operacions, les cures d'operats i l'aplicació de remeis que disposava per als malalts el llicenciat o doctor en medicina. En síntesi, es tractava d'un professional que tenia per objecte auxiliar la part mecànica i subalterna de la cirurgia.²⁴ Ramon, expectant, determinà acostar-se a aquesta nova identitat professional, tot i que es confirma que exercí de secretari a l'Ajuntament dels Omells de na Gaia.

Vilanova de Bellpuig, municipi de l'actual comarca del Pla d'Urgell, l'any 1860 tenia 839 habitants. Abans d'aquesta data eren molts menys: es tractava d'una de les localitats amb menor població de la comarca.²⁵ Es té constància que el mateix any hi havia al poble de Vilanova el professor de cirurgia Antoni Felip, nascut a Bellpuig d'Urgell i cirurgià romancista, graduat al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona el 1798.²⁶ En canvi, no hi havia professor de medicina, i quan es necessitava els serveis d'aquest es convocava algun dels que hi havia a les poblacions veïnes de Golmés i Bellpuig. El mes de maig de 1860, des de la Direcció General de Beneficència i Sanitat se sol·licità a l'alcaldia l'estat dels nascuts, casats i morts corresponents als primers quatre mesos de l'any. Al mes següent, Antoni Torres, capellà, i Antoni Felip, cirurgià, van ser convocats per l'alcalde, Josep Galitó, que els encarregà la informació sol·licitada. El capellà es va comprometre amb l'obligació de passar a l'alcalde el primer dia de cada mes els estats de nascuts, casats i morts del mes anterior; per la seva banda, el professor es va comprometre a aportar informació sobre les malalties que haguessin motivat les defuncions. El dia deu de cada mes, l'alcalde notificaria els estats del moviment de la població en la forma que determinava el govern, enviant còpia de l'acta al governador de la província.²⁷ A partir de maig de 1862, se'ls demana també una relació de nens nascuts, vacunats i morts. El consistori recorda a la població l'obligació de vacunació antivariolosa dels nens, el material necessari de la qual, limfa i cristalls, anava a càrrec del fons municipal.²⁸

La motivació principal de Ramon Estradé per voler traslladar-se a viure a Vilanova de Bellpuig va ser pel coneixement que tingué del seu parent i veí de Vilanova, Pau Estradé, de la plaça vacant de secretari del municipi. El mateix Pau Estradé assumí la plaça interinament durant uns mesos.²⁹ Ramon Estradé, que aleshores té trenta-quatre anys, sol·licita la plaça de secretari de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. La seva vacant, motivada per la dimissió de l'anterior secretari, Pedro Miranda, havia estat publicada pel governador de la província el 13 de juliol al Butlletí Oficial núm. 87, del 21 de juliol de l'any 1862. El dia 8 de setembre, el consistori, en sessió extraordinària, el nomena secretari del municipi en ser valorada

positivament l'actitud i legalitat que concorrien en Ramon pel fet d'haver exercit igual càrrec als Omells de na Gaia, i dels bons informes de la conducta presentats. L'assignació anual pel càrrec era de dos mil quatre-cents rals de billó, quantitat que tenia assignada al pressupost aprovat per a aquell any al municipi. L'acta de la sessió fou remesa al governador de la província per a la seva aprovació. Durant l'acte, al qual assisteix personalment Ramon, li lliuren el corresponent títol i accepta iniciar l'exercici de les seves funcions de seguida.³⁰

El fet que Ramon hagués treballat de secretari al seu poble natal i cerqués fer el mateix treball a Vilanova, fa pensar que solament amb l'exercici basat amb els seus estudis de cirurgia menor amb el grau de sagnador, era difícil viure en aquella època a l'àmbit rural. De fet, hi ha el cas que, a Vilanova, durant el segle XVIII es visqué un període de sequera, huracans i pobresa; en aquest entorn, el cirurgià d'aleshores, Ramon Puig i Giribe -nascut a Vilanova de Bellpuig i cirurgià romancista graduat al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona el 1795-³¹ vivia amb molt pocs mitjans i l'Ajuntament va decidir declarar-lo pobre de solemnitat. El mateix consistori afirmava que malgrat que feia dos anys que el poble de Vilanova el tenia aconduït i que el municipi estava satisfet de la seva actuació, reconeixien que el que cobrava no era suficient per a mantenir la seva família i havien de viure de la caritat dels veïns. El metge de la vila, Antoni Monnar, també s'afegia a aquestes declaracions i afirmava que el cirurgià, per a mantenir-se, havia d'acudir a la caritat pública.³² Ramon compaginà la tasca de secretari amb la seva activitat professional sanitària en exercici lliure.

El 1863, un any després de la presa de possessió de Ramon com a secretari del municipi, arriben les aigües del Canal d'Urgell a les terres de la comarca. La construcció del canal, iniciada el 1857 i acabada el 1862, representa per a Vilanova i resta de pobles de la comarca un canvi important. Amb aquesta obra es pretenia convertir els camps de l'Urgell en el graner de tota l'Espanya oriental. Tanmateix, els inicis de la transformació de les terres de secà en regadiu van ser un drama. Els agricultors de la comarca, acostumats a conrear productes de secà, no coneixien les tècniques bàsiques del regadiu: inundaven els camps, sense preveure canals de desguàs ni sanejament adients. Això va provocar que l'aigua quedés estancada i formés basses i terrenys pantanosos, a més de comportar la pèrdua de gairebé la totalitat de les collites de la zona per culpa de la sal que contenia el sòl, que va emergir a la superfície amb l'aigua. Amb la calor de l'estiu i l'estacament d'aquestes aigües, ràpidament es va desencadenar l'epidèmia palúdica més crítica de tota la centúria, que durà gairebé cinc anys consecutius, i provocà la mort d'un gran nombre

de persones.³³ Una epidèmia que coincideix amb els primers anys d'estada al poble d'en Ramon, contractat pel consistori com a secretari i format professionalment com a sagnador.

Mesures sanitàries de prevenció, control i lluita de la pandèmia

Les mesures d'higiene i prevenció de malalties que sorgia cada any durant l'època de calor és una de les més grans preocupacions que tenen els responsables del municipi respecte a la salut dels veïns del poble. La política urbana sobre la matèria, els hi ve manada a través de circulars; Ramon per la seva formació de sanitari i la seva ocupació de secretari del poble, és testimoni privilegiat de les actuacions a portar a terme per a prevenir malalties i fer front a l'epidèmia. Durant aquesta, el consistori acorda fer saber al veïnat per ban, d'escombrar i regar els carrers matí i tarda, progressant aquesta recomanació amb l'obligació a fer-ho sota multa de quatre lliures. Es mana també que els fems prop de la població es retirin abans que surti el sol, abans les 7 hores, sota multa de vint lliures.^{34,35}

Del Govern Civil de Lleida es rebien instruccions demanant al consistori que es tingués especial cura en fer desaparèixer totes les basses, pantans i altres, que poguessin perjudicar la salut pública, que es tingués la cura més gran en la neteja de la població, i que els cementiris complissin estrictament les regles de sanitat pels enterraments, que de vegades, per estar aquests molt pròxims de la població i en llocs poc ventilats, podien influir en la higiene.³⁶

També arribat el temps de la calor en què s'iniciaven les més mortíferes epidèmies i en vista de les condicions poc higièniques dels locals destinats a l'ensenyança dels nens i les nenes del poble, el consistori acordà vacances completes durant l'estiu.³⁷ En la mateixa línia i d'acord amb el capellà, es promou elevar a la superior autoritat de la província la tramitació de l'expedient de canvi del cementiri a un altre punt del terme. Finalment, una comissió del consistori formada pel cirurgià, el veterinari i propietaris del poble s'encarregaren de valorar els voltants del municipi i proposar el lloc on s'havia de portar a terme la nova edificació.^{38,39}

Passat el brot de paludisme de la comarca, disminueix la mortalitat per aquesta causa. En quan al regadiu, i segons l'estudi de Lizard Palau, es va traduir en un increment de la producció a causa de l'augment dels rendiments de la terra.

Testimonis de defensa de la “classe”

Paral·lelament a les obligacions de secretari, Ramon, des de la condició de sanitari, en la seva missiva publicada a *La Voz de los Ministrantes*, arran de la seva experiència del període pandèmic, advoca per la mobilització de la classe (sanitària) davant el que considera una situació d'abandonament i menyspreu:

*“Conociendo las causas del mal que padece la clase, es preciso no cejar ante contrariedad alguna, tenemos enemigos implacables que ocupan posiciones elevadas, es preciso decir la verdad con toda desnudez, y reclamar con tesón las consideraciones al menos que de derecho nos corresponden; los ministrantes deben salir de ese letargo fatal que les consume, esa redacción debe tomar la iniciativa en todos los asuntos referentes a bien de la clase; en mi provincia no he visto siquiera un ministrante en las últimas listas para diputados á Cortes”.*⁴⁰

Estradé conclou amb l'anunci de l'enviament d'una altra missiva, que volia dedicar específicament a fomentar l'agrupació dels professionals, en una nova mostra d'aquesta consciència i necessitat d'emparar *ministrants i practicants* en un ens per defensar plegats els seus drets:

*“...otro día me ocuparé de los trabajos preliminares que en mi concepto convienen para la unión de la clase, y seguir siempre adelante, adelante”.*⁴¹

Aquesta segona reflexió es publicà a les darreries de l'existència de *La Voz de los Ministrantes*, després que el seu equip editorial advertís del seu més que probable decés arran de l'escàs nombre de subscriptors i la quantitat de morositat que hi havia, crida a la qual el col·lectiu no va respondre amb prou recursos.

Hi continua apel·lant encara amb més força a l'extraordinària utilitat d'aquesta publicació i suplica per la supervivència d'aquest òrgan precol·legial, que està tocat de mort:

“Adelante, pues, vuelvo á repetir antes de terminar este escrito: no desmayéis en vuestra empresa dejando á la clase abandonada a su suerte por mas que esta en su generalidad no haya sabido

corresponderos; perdonad á los indiferentes y aun ingratos, pero no os olvidéis de que hay buenos y entusiastas, y a éstos no debe confundírseles con los que hasta tal estreno se olvidan de sí mismos.[...] Así lo esperan todos los que están y estamos dispuestos á seguros, sea cual fuere el género de sacrificios que tuviéramos que hacer, porque ¿qué va a ser de la clase sin periódico, sin bandera y sin representación en la prensa? Volveremos, sí, a aquellos tiempos calamitosos en que vivíamos olvidados del mundo y nadie sabía de nuestra existencia, mas que en caso para explotarnos".⁴²

El grau de preocupació i malestar que té alhora Ramon Estradé, perquè hi ha molts practicants despreocupats i pocs entusiastes, és elevat.

Estradé exercí de secretari de l'Ajuntament de Vilanova durant almenys 28 anys (de 1862 a 1890), sense deixar de banda les seves inquietuds, interessos, pràctica i defensa de la professió, com ho demostra el comportament actiu en defensa dels de la seva classe a través del periòdic corporatiu, al qual se subscriu a partir de 1865. El seu sentiment de pertànyer a aquest col·lectiu era sincer, tot i que encara quedaven dècades perquè es manifestessin noves i més modernes veus que plantegessin obertament la necessitat d'aixoplugar-se sota el paraigua d'una institució, l'embrió de la qual avui podríem considerar un col·legi professional, que aplegués tots els membres de la mateixa classe per ser més forts. La seva crida vehement a agrupar-se com a col·lectiu és un precedent remot, on ben just s'intuïa un incipient sentiment de corporativisme, de defensa de l'ofici i de la importància del seu rol en el conjunt de la societat, que Estradé materialitza mitjançant la subscripció a aquesta publicació.

CONCLUSIONS

La formació acadèmica, tant teòrica com pràctica dels sagnadors, ministrants o cirurgians menors de l'època de Ramon Estradé, era rigorosa a l'estar tutelada per professors acreditats de cada especialitat i certificada documentalment.

Els sagnadors i cirurgians menors assoliren cert reconeixement social, però la seva pràctica quedà sempre condicionada per aquella posició ambigua, de dependència funcional entre els professionals metges i cirurgians titulats.

Ramon Estradé demostrà inquietud i compromís professional amb els de la seva classe, i contribuï amb les seves extenses i fervoroses aportacions de defensa professional, a les publicacions del periòdic *La Voz de los Ministrantes*.

El fet que compaginés la professió de cirurgia amb la de secretari, indica que devia ser complicat viure solament de la de cirurgia menor-sagnador a l'àmbit rural.

La família sanitària dels cirurgians menors (o ministrants) i els sagnadors s'unificà a finals del segle XIX en la figura professional del practicante. Des de llavors iniciarien la lluita per aconseguir la col·legiació obligatòria.

La situació del cirurgià menor-sagnador té un cert paral·lelisme amb l'actual situació professional de les infermeres, les quals, alhora que han guanyat cada vegada més quotes d'autonomia, s'han vist competencialment tensionades per l'estament mèdic, per un costat, al mateix temps que també s'han vist amenaçades pels graduats i tècnics en cures provinents de formació professional, per l'altre costat. Sortosament, avui dia, hi ha organismes de defensa corporativa i professional.

FONTS CONSULTADES

1. *La Voz de los Ministrantes* [Madrid], 59 (20 desembre 1865), p. 278-279.
2. *La Voz de los Ministrantes* [Madrid], 113 (20 juny 1867), p. 137-138.
3. EXPÓSITO GONZÁLEZ, Raúl. "Historia de la prensa profesional de los ministrantes y practicantes en España en el siglo XIX". A: *Cultura de los Cuidados* [Alacant], 2009; 26: 12-21.
4. SILES GONZÁLEZ, José. *Historia de la Enfermería*. Alacant: Editorial Aguaclara, 1999. 510 p.
5. HERRERA RODRÍGUEZ, Francisco. "Un capítulo de la Enfermería: la Cirugía Menor en la España del siglo XIX". A: *Cultura de los Cuidados* [Alacant], 2000; 7-8: 18-26.
6. ÁVILA OLIVARES, José Antonio. "¿Existió realmente una titulación oficial con el nombre de ministrante?". A: *Cultura de los Cuidados* [Alacant], 2010; 27: 12-29.
7. FERRAGUD DOMINGO, Carmel. *"Els professionals de la medicina (físics, cirurgians, apotecaris, barbers i manescals) a la Corona d'Aragó després de la Pesta Negra (1350-1410)*. Tesi Doctoral. Universitat de València [València], 2002.
8. DÍAZ-BENITO ANGULO, José; GONZÁLEZ VELASCO, Pedro. *Guía Teórico-práctica del Sangrador, Dentista y Callista, o Tratado Completo de Cirugía Menor o Ministrante*. Madrid: Librería de Don Angel Calleja, 1848. 428 p.

9. CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint; XIFRÓ i COLLSAMATA, Marc; GALLEGOS i PANIELLO, Àngels. "Subdelegats mèdics de partit. Valoració de la seva importància a Catalunya en el segon terç del segle XIX. Signatures." A: *Gimbernat* [Barcelona], 2018; 69: 157-174.
10. VILLARINO SAMALEA, Gonzalo. "*El personal al servicio de la sanidad local: los funcionarios sanitarios locales*". A: *DS Derecho y salud* [Madrid], 1997; 5: 45-61.
11. CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. "Cens de metges catalans de l'any 1840. Dades de l'Arxiu de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya." A: *Gimbernat* [Barcelona], 2011; 55: 89-170.
12. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona (UB). ES-CAT-UB-01-1885-01, 1847. Certificat del bateig signat per Antonio Llotge, rector de la parròquia dels Omells de na Gaia.
13. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1847. Certificat d'estudis signat per Antonio Llotge, rector de la parròquia dels Omells de na Gaia.
14. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1847. Instància signada per Ramon Estradé.
15. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1847. Consentiment signat pel Rector de la Universitat Literària de Barcelona, Joaquim Rey.
16. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1847. Matrícula signada per Francisco Pons (prevete) i per Ramon Estradé (dipositari).
17. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1851. Certificat signat per Francisco Gulli, cirurgià dentista.
18. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1851. Certificat signat per Lorenzo Vidal y Auté, doctor en medicina i cirurgia.
19. VIDAL AUTÉ, Lorenzo. *Nuevo Manual del Sangrador*. Barcelona: Librería de E. Pujal. 1849. 304 p.
20. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1850. Certificat signat per Antonio Mayner, cirurgià major de l'Hospital de la Santa Creu.
21. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1851. Instància de Ramon Estradé al rector de la Universitat Literària de Barcelona.

22. AHUB. *Expedient acadèmic de Ramon Estradé i Torremadé*. Barcelona: Fons de la Universitat de Barcelona. ES-CAT-UB-01-1885-01, 1851. Acta d'aprovat del grau de Sagnador.
23. CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. 1a ed. 3 v. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajóana - Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, 1981-1983, v. III (addenda), p. 247, registre núm. 7.181.
24. BLASCO ORDÓÑEZ, Carmen. La incorporación de practicantes y matronas al sistema sanitario español (1901-1950). A: *Índex de Enfermeria*. [Granada], 1993; 4-5:7-10.
25. PALAU ELCACHO, Lisard. L'evolució demogràfica de la Catalunya interior al llarg dels segles XVIII i XIX. A: *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], 2020; 32: 139-172.
26. CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans... op. cit.*, v. III (addenda), p. 249, registre núm. 7.230.
27. ACPU. *Acta de 3 juny 1860*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1860.
28. ACPU. *Acta de 14 maig 1865*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1865.
29. ACPU. *Acta de 3 juliol 1862*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1862.
30. ACPU. *Acta de 8 setembre 1862*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1862.
31. CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans... op. cit.*, v. III (addenda), p. 298, registre núm. 8.309
32. MESTRE i ROIGÉ, Esteve. *Història de Vilanova de Bellpuig*. Vilanova de Bellpuig: Ajuntament Lleida-Pagès Editors, 1999. 126-127.
33. PALAU ELCACHO, Lisard. El Canal d'Urgell: canvi i impacte demogràfic. A: *Centre de Recerques del Pla d'Urgell Mascançà*, [Mollerussa], 2018; 9: 127-140.
34. ACPU. *Acta de 19 juliol 1863*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1863.
35. ACPU. *Acta de 20 juny 1868*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1868.
36. ACPU. *Acta de 9 agost 1863*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1863.
37. ACPU. *Acta de 9 juliol 1871*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1871.

38. ACPU. *Acta de 12 juliol 1868*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1868.
39. ACPU. *Acta de 9 desembre 1877*. Mollerussa: Fons de l'Ajuntament de Vilanova de Bellpuig. Signatura 320, 1877.
40. Extracte d'article a *La Voz de los Ministrantes*, núm. 59 (20 desembre de 1865).
41. Extracte d'article a *La Voz de los Ministrantes*, núm. 59 (20 desembre de 1865).
42. Extracte d'article a *La Voz de los Ministrantes*, núm. 113 (20 juny de 1867).

LA INFLUÈNCIA DE L'HOSPITAL NECKER DE PARÍS EN EL DESENVOLUPAMENT DE LA UROLOGIA CATALANA

CARRASCO GÓMEZ, Genís¹; BRUGUERA CORTADA, Miquel²

 <https://orcid.org/0000-0001-9144-8502>

 <https://orcid.org/0009-0006-5146-4413>

1. Unitat d'Estudis Acadèmics, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona. Barcelona (Barcelonès). 17913gcg@comb.cat

2. Unitat d'Estudis Acadèmics, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona. Barcelona (Barcelonès). mbruguera@comb.cat

Rebut: 28 de maig de 2025

Acceptat: 18 de juliol de 2025

PARAULES CLAU:

- *Urologia catalana*
- *Hospital Necker*
- *Joaquín Albarrán*
- *Jean Casimir Félix Guyon*
- *Uròlegs del segle XIX-XX*

PALABRAS CLAVE:

- *Urología catalana*
- *Hospital Necker*
- *Joaquín Albarrán*
- *Jean Casimir Félix Guyon*
- *Uròlogos del siglo XIX-XX*

KEYWORDS:

- *Catalan urology*
- *Necker Hospital*
- *Joaquín Albarrán*
- *Jean Casimir Félix Guyon*
- *18th and 19th centuries urologists*

RESUM: L'Hospital Necker de París esdevingué, a finals del segle XIX, un referent mundial en urologia gràcies a Guyon i Albarrán. Metges catalans formats allí, com Sacanella, Bartrina i Perarnau, van importar un model científic que va transformar la pràctica urològica i acadèmica a Catalunya durant el segle XX.

LA INFLUENCIA DEL HOSPITAL NECKER DE PARÍS EN EL PROGRESO DE LA UROLOGÍA CATALANA. RESUMEN: El Hospital Necker de París se convirtió, a finales del siglo XIX, en un centro clave para la urología gracias a Guyon y Albarrán. Médicos catalanes formados allí, como Sacanella, Bartrina y Perarnau, importaron un modelo científico que transformó la práctica urológica y docente en Cataluña durante el siglo XX.

THE INFLUENCE OF THE NECKER HOSPITAL IN PARIS ON THE PROGRESS OF CATALAN UROLOGY. ABSTRACT: Towards the end of the 19th century, Necker Hospital in Paris became a leading centre for urology under the direction of Drs Guyon and Albarrán. Catalan doctors who trained there, including Sacanella, Bartrina and Perarnau, brought to our country a scientific approach to urology that transformed the urological clinical practice and teaching in Catalonia during the 20th century.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: CARRASCO GÓMEZ, Genís; BRUGUERA CORTADA, Miquel. "La influència de l'Hospital Necker de París en el desenvolupament de la urologia catalana". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 103-123. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.86.5>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Genís Carrasco Gómez; Miquel Bruguera Cortada, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.5

INTRODUCCIÓ I CONTEXT HISTÒRIC

El present treball té com a objectiu exposar com es va formar la urologia catalana al llarg d'una centúria, entre el darrer quart del segle XIX i quasi finals del XX, i com la successió d'uròlegs eminents acaba congriant una escola urològica catalana. L'article no té com a finalitat principal les biografies dels metges que s'hi inclouen, sinó mostrar com té lloc l'origen i el desenvolupament d'aquesta especialitat a Catalunya. Per aquests motius, les biografies no s'han redactat a partir de fonts primàries, sinó dels textos coneguts que citem a l'apartat de notes, els quals han estat complementats en diversos aspectes.

En aquest procés de formació, el context europeu hi tingué un paper determinant. A finals del segle XIX, l'Hospital Necker de París es va consolidar com el centre formatiu més influent en urologia a Europa.¹ Fundat inicialment com un hospital pediàtric l'any 1778 per Jacques Necker i la seva esposa Suzanne, el centre va experimentar una evolució constant que el convertiria en un model de referència internacional. Aquest hospital es trobava al districte de Montparnasse i va esdevenir el primer a dedicar una sala exclusivament a la cirurgia de les vies urinàries.

Jean Casimir Félix Guyon, una figura clau en la història de la medicina, va transformar el servei de cirurgia en una veritable escola d'urologia.² La seva obra docent i assistencial, combinada amb la capacitat per atraure i formar deixebles brillants, va establir els fonaments científics i estructurals de la urologia moderna. La seva càtedra, instaurada el 1890, va ser la primera del món a reconèixer la urologia com a especialitat independent, un fet que va tenir repercussions immediates a tota Europa i, especialment, en el món de parla hispana. La presència del doctor Guyon i, més endavant, del seu deixeble Joaquín Albarrán, va facilitar l'arribada de nombrosos metges hispanoparlants a l'Hospital Necker, atrets per la possibilitat de formar-se en una institució capdavantera i acollidora per als facultatius procedents d'Espanya i d'Amèrica Llatina.³

El desenvolupament de nous instruments com el cistoscopi i la difusió dels coneixements anatòmics, fisiològics i bacteriològics van afavorir la consolidació de la disciplina. Aquest context va fer que molts metges espanyols i llatinoamericans veiessin en el Necker una oportunitat única de formació, donant lloc a una diàspora urològica que influenciaria profundament la medicina dels respectius països d'origen.⁴

EL PAPER DE JOAQUÍN ALBARRÁN

Joaquín María Albarrán Domínguez va néixer a Cuba el 1860 i va emigrar a Espanya, on es va formar a Barcelona i Madrid abans de completar els seus estudis a París.⁵ Allà, sota el mestratge de Guyon, es va convertir en un dels grans innovadors de la urologia.⁶ Destacava per la seva capacitat d'observació clínica, el rigor experimental i l'habilitat quirúrgica. Després de defensar la tesi doctoral a París, Albarrán va ser nomenat cap de clínica i posteriorment professor titular al Necker. A més de publicar treballs fonamentals com *“Les tumeurs de la vessie”* i *“Exploration des fonctions rénales”*, va dissenyar instruments que encara avui es fan servir.⁷

El seu lideratge carismàtic va atraure nombrosos professionals de parla hispana, entre ells figures destacades com Josep M. Bartrina i Emili Sacanella, que després tindrien un paper clau en la introducció de la urologia moderna a Catalunya.⁸ Aquests deixebles, formats en les tècniques més innovadores, van importar tant el coneixement tècnic com una manera d'entendre la pràctica mèdica basada en l'evidència, el respecte pel pacient i la recerca contínua.

Albarrán va exercir també com a pont entre Europa i Amèrica Llatina, en facilitar una xarxa internacional de col·laboració i intercanvi científic. Aquest fenomen va contribuir decisivament a l'emergència de societats mèdiques especialitzades i a la definició d'un marc institucional per a la urologia.⁹

METGES CATALANS FORMATS EN UROLOGIA A INICIS DEL SEGLE XX

Diversos uròlegs catalans formats entre finals del segle XIX i principis del XX van tenir un paper cabdal en la consolidació de la urologia com a disciplina autònoma a Catalunya. Molts es van formar a l'Hospital Necker de París. Llurs aportacions foren determinants en l'adopció de noves tècniques, la creació de serveis especialitzats, l'impuls de societats mèdiques i la renovació de la docència.

Els més coneguts, per ordre cronològic, són els següents:

Josep Pagès i Puig (Barcelona, 1848-1926) fou un dels pioners de la cirurgia urològica a Catalunya i responsable del primer servei especialitzat en vies urinàries de Barcelona, creat l'any 1880 a l'Hospital del Sagrat Cor pel catedràtic de cirurgia

Figura 1. Fotografia de l'entrada de l'Hôpital Necker, al carrer de Sèvres, a començaments del segle XX. A diferència d'altres hospitals parisencs, l'Hospital Necker no va canviar de localització des de la seva fundació l'any 1778. (Foto: Gallica BnF).

Figura 2. Félix Guyon (1831–1920), uròleg francès i fundador de l'escola urològica de París. (Fotografia de domini públic).

Figura 3. Joaquín Albarrán Domínguez (1860–1912), uròleg cubà format a França i deixeble de Félix Guyon. (Fotografia de domini públic).

Salvador Cardenal Fernández. Pagès destacà per una pràctica quirúrgica rigorosa i innovadora en una època en què la urologia començava a consolidar-se com a disciplina específica. Va ser el primer a realitzar prostatectomies per via perineal a Barcelona, tècnica en què assolí una gran habilitat. També destacà en procediments com la uretrotomia, la litotricia transvesical i la punció lumbar, i protagonitzà una de les primeres nefrectomies realitzades a Catalunya, l'any 1887.¹⁰

El seu servei esdevingué un centre de formació per a una generació de joves metges que acabaren sent referents de la urologia catalana, entre ells Narcís Serrallach i Mauri. Amb una activitat eminentment assistencial i docent, Josep Pagès i Puig contribuï de manera decisiva a l'arrelament i desenvolupament de la urologia moderna a Barcelona.¹¹ Morí el 13 de març de 1926.

Víctor Azcarreta i Colau (Bilbao, 17 d'octubre de 1857-Lloret de Mar, 1 d'octubre de 1940) fou un dels pioners de la urologia moderna a Espanya i una figura clau en l'impuls de l'especialitat a Catalunya. Es llicencià en Medicina i Cirurgia per la Universitat de Barcelona amb premi extraordinari (1882) i es doctorà a Madrid el 1883 amb una memòria sobre les primeres metamorfosis de l'òvul.

Durant la seva formació, va ser preparador anatòmic i alumne intern de cirurgia a la Facultat de Medicina de Barcelona. Company i gran amic de Joaquín Albarrán,¹² amplià els coneixements en urologia a l'Hospital Necker de París sota la direcció del professor Félix Guyon, un dels grans noms de la disciplina. Després d'un breu pas per Madrid, s'establí definitivament a Barcelona el 1890, on completà la seva preparació amb el doctor Joaquim Mestre Morer, a l'Hospital de la Santa Creu.

El 1895 fundà una clínica privada a la Bonanova dedicada exclusivament a la cirurgia urinària, en què aplicà totes les tècniques quirúrgiques avançades del moment. Va ser pioner a Espanya en la realització d'una nefrectomia per tuberculosi, i introduí tècniques innovadores com l'exploració cistoscòpica i el cateterisme ureteral mitjançant l'ungla d'Albarrán, així com l'ús dels raigs X en urologia.

Amb vocació pedagògica, creà la primera escola de formació especialitzada en vies urinàries de Catalunya, on impartia conferències per divulgar la cultura urològica entre metges joves. També fundà la "*Revista Quirúrgica de enfermedades de las Vías Urinarias*" (1899), que es publicà durant dos anys i on donà a conèixer els seus estudis, especialment sobre la tuberculosi renal.¹³

Va ser president de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya (1901-1902) i membre de la prestigiosa Associació Francesa d'Urologia. Amb una trajectòria marcada per l'excel·lència clínica, la innovació tècnica i el compromís docent, Víctor Azcarreta deixà una empremta profunda en la història de la medicina catalana.¹⁴

Emili Sacanella i Vidal (Tortosa, 1860-Sitges, 1931) fou un dels pioners de la urologia acadèmica a Catalunya i el primer professor que impartí aquesta especialitat a la Universitat de Barcelona. Es llicencià en Medicina el 1883, a l'antiga Facultat de Medicina de l'àrea de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, i obtingué per oposició el càrrec de preparador anatòmic. Entre 1902 i 1905, concursà com a professor auxiliar d'anatomia i dissecció. Es doctorà a Madrid amb la memòria "*Tratamiento quirúrgico de las cistitis dolorosas*" (1892).

Inicià la seva formació urològica a Barcelona amb el doctor Víctor Azcarreta (1903) i posteriorment al costat del doctor Joaquim Mestre Morer, a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Entre 1907 i 1913, realitzà viatges d'ampliació d'estudis a Alemanya, França (Hospital Necker), Anglaterra i Itàlia. El 1909, després amb la inauguració de la nova Facultat de Medicina, esdevingué director de la Clínica de Vies Urinàries, el primer servei d'urologia formal establert a la ciutat. El 1911, gràcies al seu impuls, s'hi instaurà l'ensenyament voluntari de la urologia. Sacanella fou el primer docent universitari d'aquesta disciplina a Barcelona.

Va ser un dels primers cirurgians espanyols a practicar la prostatectomia transvesical segons la tècnica del doctor Freyer, a qui conegué personalment, tècnica que contribuï a divulgar arreu de l'Estat. Se li atribueixen més d'un miler d'intervencions d'aquest tipus, sobre les quals publicà diversos treballs de referència.

Membre de l'Asociación Española de Urología (1914), presidí la Secció V d'Urologia al I Congreso Internacional de Medicina celebrat a Madrid sota el patronatge del rei Alfons XIII (1919). El 1921 fou nomenat acadèmic de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona, amb un discurs sobre "La participació dels cirurgians moderns en l'evolució de l'anatomia". Col·laborà també amb la *Revista Clínica de Urología y Cirugía Genito-Urinaria* del doctor Mollà (Madrid, 1914).

El 1922, fou apartat per decret de la càtedra d'Urologia, que passà al seu deixeble, el doctor Manuel Serés Ibars. Després de la mort d'aquest (1928), ocupà breument la plaça fins que fou designada definitivament al doctor Salvador Gil Vernet.

Amb una trajectòria que combinà la docència, la cirurgia i la innovació, Emili Sacanella i Vidal és una figura cabdal en els orígens de la urologia universitària a Catalunya.^{15,16}

Gabriel Estapé i Pagès (El Masnou, 20 de novembre de 1873-2 de febrer de 1924) fou un metge i cirurgià català que destacà pel seu paper en la modernització de la cirurgia i la introducció de tècniques urològiques avançades a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Es llicencià en Medicina i Cirurgia per la Universitat de Barcelona amb la qualificació d'excel·lent (1896) i es doctorà l'any següent amb una tesi sobre *Etiologia, patologia i profilaxi de l'hemorràgia cerebral*. El 1899 esdevingué professor auxiliar clínic a la Facultat de Medicina.

Comissionat per l'Hospital de la Santa Creu, va fer diversos viatges per Europa, amb estades en hospitals com el Necker, on va tenir contacte amb les innovadores tècniques d'asèpsia i d'esterilitat de l'instrumental quirúrgic.

El 1902 ingressà per oposició com a ajudant de cirurgia a l'Hospital de la Santa Creu, i el 1906 fou nomenat metge numerari, destinat a la sala de cirurgia del departament d'homes. Allà inicià el seu interès per la urologia, influït pel doctor Joaquim Mestre Morer. Comissionat per l'hospital, realitzà diversos viatges per Europa per millorar els coneixements sobre asèpsia i esterilització del material quirúrgic, que introduí a Barcelona i que li valgueren el càrrec de cirurgia en cap de l'arsenal operatori. Més endavant, el 1921, fou nomenat cap de la secció de cirurgia.

Compromès amb l'avenç tècnic, Estapé dotà amb recursos propis el quiròfan de l'hospital d'un equip d'endoscòpia urològica, i en la seva consulta privada atenia principalment pacients urològics. Alguns dels seus deixebles foren figures destacades, com els doctors Salvador Gil Vernet i Marian Bretón Plandiura.

Fou membre de l'Asociación Española de Urología (1914), acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona (1920) i vicepresident de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques. També formà part de la Société Internationale d'Urologie (1924), de la Société Française d'Urologie, de la International Society of Surgery, de l'Institut Mèdic Farmacèutic i de l'Associació de Metges de Llengua Catalana.

Publicà diversos treballs en català, recollits a la *Gaceta Médica Catalana* i a la *Revista de Ciències Mèdiques de Barcelona*. Amb una trajectòria marcada per la innovació quirúrgica i el compromís amb l'ensenyament, Gabriel Estapé i Pagès és considerat un referent en la introducció de la urologia moderna a Catalunya.¹⁷

Narcís Serrallach i Mauri (Barcelona, 1875-1951) fou un destacat uròleg català i un dels pioners de la urologia moderna a Catalunya. Es llicencià en Medicina i Cirurgia a la facultat del carrer del Carme de Barcelona el 1897, on ja s'havia distingit com a alumne intern per oposició. L'any següent defensà la seva tesi doctoral a Madrid, centrada en la patogènia de la cistitis en les malalties infeccioses.

El seu interès per la urologia el dugué a formar-se amb dos dels grans mestres de la disciplina: el professor Guyon i el doctor Albarrán, a l'Hospital Necker de París, centre de referència en l'especialitat. A la seva tornada a Barcelona, s'integrà al Servei de Vies Urinàries del doctor Josep Pagès i Puig, a l'Hospital del Sagrat Cor, i aconseguí per oposició una plaça a la Sanitat Nacional, en la lluita contra les malalties venèries.

Dedicat també a la recerca experimental, destacà pels seus treballs sobre la fisiologia de la pròstata i els testicles, així com pel tractament tèrmic de la blennorràgia. Obtingué reconeixement de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona amb un accèssit (1904) i posteriorment rebé el premi Garí (1908). L'any 1910 fundà la seva pròpia clínica urològica i assumí el càrrec de metge dels dispensaris del Patronat Contra la Tuberculosi.

Fundador de la revista "*Hojas Urológicas*" (1913-1935), plataforma per a la divulgació científica de l'especialitat, va tenir una extensa producció bibliogràfica. Va ser un dels membres fundadors de l'Asociación Española de Urología (1911), on presentà la ponència inaugural sobre la cirurgia de la hipertròfia prostàtica, i participà activament en la seva organització. També tingué un paper rellevant com a vicepresident de la Societat Catalana d'Urologia (1931) i formà part del comitè organitzador del VIII Congrés de la Societat Internacional d'Urologia celebrat a Barcelona (1949).

Membre actiu de diverses societats mèdiques internacionals (francesa, alemanya i espanyola), va esdevenir una figura central en la institucionalització de la urologia a Catalunya i el patriarca d'una nissaga mèdica dedicada a aquesta especialitat.¹⁸

Josep Maria Bartrina i Thomàs (Barcelona, 27 de desembre de 1877-20 de juny de 1950) fou un prestigiós uròleg i cirurgià català, vinculat estretament a la consolidació de la urologia com a especialitat mèdica a Espanya i a Catalunya. Es llicencià en medicina l'any 1900, a la facultat de Medicina del carrer del Carme, amb la qualificació d'excel·lent. Company i amic de Joaquín Albarrán, marxà a París per especialitzar-se amb ell a l'Hospital Necker, on desenvolupà la seva tesi doctoral, titulada "*Exploración renal*", que llegí a Madrid l'any 1902.

De retorn a Barcelona, el 1906 s'incorporà al servei de Cirurgia de l'Hospital de la Santa Creu. El 1911, guanyà per oposició la càtedra de Patologia i Clínica Quirúrgica de la Universitat de Barcelona, càrrec que exercí fins a la seva jubilació el 1948. Destacà per la seva recerca en anatomia patològica, amb aportacions com la descripció de les glàndules subcervicals de la pròstata i la identificació de l'esclerosi periuretral,¹⁹ citades a l'obra de referència "*Médecine opératoire des voies urinaires*", d'Albarrán, per a la qual també realitzà valuoses il·lustracions anatòmiques.

Va ser soci fundador de l'Asociación Española de Urología (1911) i presentà la ponència *Tractament dels tumors de bufeta* al IV Congrés Nacional d'Urologia (1917). A més, fou secretari de la Societat Catalana d'Urologia (1931) i reconegut com a soci i president d'honor en el VIII Congrés de la Societat Internacional d'Urologia celebrat a Barcelona (1949). Membre electe d'aquesta societat des de 1908, n'esdevingué delegat de la secció espanyola l'any 1921.

Fou també membre de la prestigiosa Académie Française d'Urologie (1902) i de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Barcelona, que presidí entre 1913 i 1915. Figura clau de la medicina catalana del primer terç del segle XX, Josep Maria Bartrina va deixar una empremta duradora en la docència, la recerca i el desenvolupament institucional de la urologia.²⁰

Eduard Perarnau i Casas (Barcelona, 1880-1975) fou un uròleg català pioner, amb una trajectòria destacada tant en l'àmbit assistencial com en la recerca i la docència, i una figura clau en la institucionalització de la urologia a Espanya. Es llicencià en Medicina i Cirurgia per la Universitat de Barcelona, on inicià la seva formació com a alumne intern i metge de guàrdia a l'Hospital Clínic. Allí s'especialitzà en urologia, formació que amplià posteriorment a París, a la Maison Dubois i a l'Hospital Necker, amb els mestres Joaquín Albarrán i Félix Guyon.

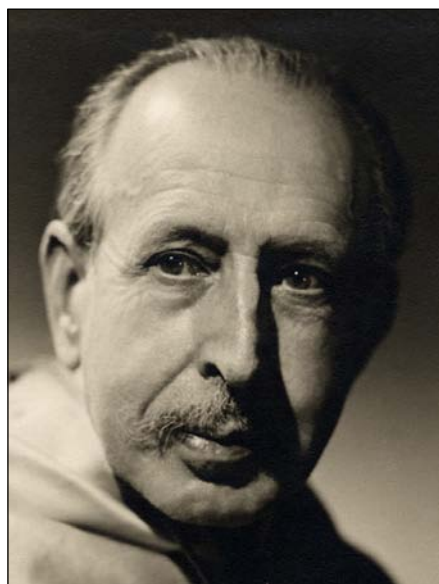

Figura 4. Uròlegs hispanoparlants formats a l'Hopital Necker de París, al voltant de la figura de Joaquín Albarrán. D'esquerra a dreta i de dalt a baix: Víctor Azcarreta i Colau, Narcís Serrallach i Mauri, Gabriel Estapé i Pagès i Josep Maria Bartrina i Thomàs. (Fotografies de domini públic).

Durant la seva estada a París, col·laborà amb el doctor Motz en estudis sobre l'origen periuretral de l'adenoma prostàtic, contribuint així a un canvi conceptual en la comprensió de la hipertròfia prostàtica, que deixà enrere el model anatòmic clàssic.

De retorn a Barcelona, desenvolupà tota l'activitat professional com a uròleg a l'Hospital de Sant Pau, on consolidà una pràctica clínica d'alt nivell i esdevingué un referent en cirurgia urològica. Va ser membre fundador de l'Asociación Española de Urología (AEU) el 1911, i vocal de la segona junta directiva (1912). Presentà la ponència inaugural de la I Reunió de l'AEU sobre el tractament quirúrgic de la hipertròfia prostàtica i participà en diversos congressos nacionals entre 1912 i 1917.²¹

Fou també membre electe de la Société Internationale d'Urologie (SIU), i hi participà activament com a ponent en el IV Congrès (Madrid, 1930), amb una comunicació sobre infeccions colibacil·lars de l'aparell urinari.

Va publicar nombrosos treballs, alguns dels quals tingueren una gran repercussió, com ara estudis sobre nefrectomies per litiasi i tuberculosi renal, prostatectomia amb anestèsia epidural, bacterièmia i l'abordatge quirúrgic de pacients joves amb hiperplàsia prostàtica.

Amb una carrera que combinà la pràctica quirúrgica avançada, l'activitat investigadora i la participació institucional, Eduard Perarnau i Casas deixà una empremta profunda en la història de la urologia catalana i espanyola del segle XX.

Vicenç Compañ Arnau (Torrevella, 4 de desembre de 1881-Barcelona, 26 d'octubre de 1975) fou un uròleg pioner i una figura destacada en el desenvolupament de la urologia moderna a Catalunya. Es llicencià en medicina i cirurgia per la Universitat de València l'any 1904, i posteriorment obtingué el títol de doctor a Madrid. El 1905 marxà a París per a especialitzar-se en urologia amb el prestigiós doctor Albarrán a l'Hospital Necker.

Establert a Barcelona el 1911, s'incorporà com a ajudant d'Urologia del doctor Joaquim Mestre Morer a l'Hospital de la Santa Creu, i col·laborà amb ell en els cursos de formació en urologia que van tenir lloc entre 1928 i 1931. Posteriorment, el doctor Corachán li confià la responsabilitat de la secció d'urologia del Servei de Cirurgia a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (1928), càrrec en el qual va ser nomenat cap de servei el 1941. Des d'aquesta posició, impulsà la formació especialitzada mitjançant

cursos i estades, i desenvolupà una trajectòria professional prolongada fins a la seva jubilació, l'any 1950.

Vicenç Compañ Arnau introduí a Barcelona dues tècniques fonamentals en la pràctica urològica: la urografia intravenosa i la resecció transuretral dels tumors vesicals, aportacions que el situen entre els clínics innovadors més destacats del seu temps.²²

Va ser membre actiu de l'Asociación Española de Urología des del 1917 i participà en diversos congressos nacionals (Madrid, 1917 i 1928; Cadis, 1935). També formà part de la Société Internationale d'Urologie (SIU) des del seu segon congrés (1924), i en fou designat vocal del comitè espanyol l'any 1952. Fou membre de la International Society of Surgery i presentà la ponència "*La anestesia en la cirugía urinaria*" al I Congrés Nacional de Medicina (Madrid, 1919), sota el patronatge del rei Alfons XIII. Amb una llarga i fecunda carrera, Compañ deixà una empremta decisiva en l'organització hospitalària i l'ensenyament de la urologia a Catalunya, i es consolidà com un dels grans noms de l'especialitat.²³

Lluís Frontera i Estelrich (Ciutat de Mallorca, 4 de gener de 1883-13 d'agost de 1954) fou un destacat cirurgià i uròleg mallorquí, pioner de la urologia a les Illes Balears i continuador d'una nissaga mèdica encapçalada pel seu pare, el doctor Antoni Frontera Bauzà. Es llicencià en Medicina i Cirurgia a la Universitat de Barcelona l'any 1905, i es doctorà amb una memòria sobre els avantatges de l'ús del separador de Mikulicz en cirurgia ginecològica. Romangué dos anys a l'Hospital Necker amb Guyon i Albarrán.

El 1908, presentà a la Diputació de Balears una memòria amb els primers 36 casos quirúrgics que havia intervingut, dels quals nou eren d'urologia. S'hi destaca l'abundància de litiasi vesical infantil i les seves intervencions per extreure càlculs mitjançant talles hipogàstriques i perineals, així com tècniques quirúrgiques innovadores com la sutura submucosa de la bufeta urinària per evitar infeccions. També descriví casos d'orquiectomia per tuberculosi, amputació de penis i tractament de la fimosi complicada per infiltració urinària, amb dilatacions posteriors.²⁴

S'ocupà de la sala d'homes del Hospital Provincial de Palma, en substitució del seu pare, i prestà una atenció especial als malalts urològics, en una època en què

aquesta especialitat tot just començava a consolidar-se. Va ser autor del primer cateterisme ureteral documentat a Mallorca (1906), publicat posteriorment a la *Revista Balear de Ciencias Médicas*.

Fou membre fundador de l'Asociación Española de Urología (1911) i participà activament en diversos congressos nacionals (Madrid, 1914, 1917 i 1928; Cadis, 1935). El 1909 ingressà com a acadèmic a la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Palma de Mallorca amb un discurs sobre el pronòstic i el tractament de la blennorràgia en relació amb la profilaxi social. El 1924 va ser elegit membre de la Société Internationale d'Urologie durant el seu segon congrés.

Amb una trajectòria marcada per la vocació clínica, l'esperit innovador i la dedicació a la medicina balear, Lluís Frontera i Estelrich és considerat una figura clau en la història de la urologia a les Illes.²⁵

Manuel Serés i Ibars (Vilanova d'Alpicat, 4 de març de 1888-Barcelona, 26 d'abril de 1928) fou un metge i uròleg eminent, considerat una figura clau en la institucionalització de la urologia com a disciplina acadèmica a Catalunya i a Espanya. Es formà a la Facultat de Medicina del carrer del Carme, on fou alumne intern en anatomia, i a la clínica urològica del professor Emili Sacanella i Vidal. Obtingué premi extraordinari tant de la llicenciatura (1911) com del doctorat (1913), amb una tesi dedicada a la "*Prostatectomia transvesical (Operaciones de Freyer)*".

La seva formació internacional inclogué estades a Lió, amb el professor Léo Testut, i a París, a l'Hospital Necker, on estudià fisiopatologia renal i cirurgia urològica de guerra durant el 1916. Guanyà per oposició la càtedra d'Anatomia i Embriologia a Granada (1914) i, posteriorment, per trasllat, a Sevilla (1918), on també dirigí el servei d'Urologia de l'Hospital Clínic.

El 1923 accedí a la càtedra d'Anatomia de la Facultat de Medicina de Barcelona, de la qual fou degà l'any següent. Per nomenament ministerial, esdevingué cap de la clínica d'Urologia el 1926, on rellevà el seu antic mestre Sacanella Vidal. Durant el seu breu però intens mandat, modernitzà l'ensenyament i aconseguí que la urologia fos inclosa com a assignatura oficial als estudis de doctorat.

Fou acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona (1923) i guanyador del premi Garí amb el treball *Correlacions funcionals de*

l'aparell urinari (1915), on demostrà la connexió nerviosa vesico-renal a través de les fibres del gangli mesentèric inferior.

Va ser membre de l'Asociación Española de Urología (1914) i soci electe de la Société Internationale d'Urologie (1924). Publicà una àmplia obra científica, entre la qual destaquen llibres com *“Operatoria urológica”* (1925), *“Notas de cirugía renal”* (1921) i estudis sobre la circulació renal i la hipertrofia prostàtica.

Amb una carrera meteòrica truncada per una mort prematura, Manuel Serés i Ibars deixà un llegat acadèmic i clínic d'una gran transcendència i és recordat com un dels fundadors de la urologia moderna a Catalunya.²⁶

Lluís Bartrina i Soler (Barcelona, 12 d'abril de 1903- 18 de desembre de 1973) fou un uròleg català vinculat al desenvolupament de la urologia moderna a Barcelona, especialment en l'àmbit assistencial i tecnològic. Es llicencià en medicina i cirurgia per la Universitat de Barcelona l'any 1926. Posteriorment es desplaçà a Alemanya, on completà una formació especialitzada durant quatre anys amb dos mestres de prestigi internacional, els professors Lexer i Sauerbruch, i a París, als hospitals Cochin i Necker.

A la tornada, s'incorporà a l'Hospital Clínic de Barcelona, on treballà juntament amb el doctor Bartrina —probablement Josep Maria Bartrina i Thomàs— i exercí tota la seva trajectòria professional a la ciutat. Una de les seves contribucions més rellevants fou la creació d'un model de ronyó artificial, pioner en el seu moment, que evidència el seu interès per la innovació tecnològica en el tractament de les malalties renals.

Va ser membre de l'Asociación Española de Urología des de l'any 1963 i participà activament en la divulgació científica a través de publicacions centrades en el tractament de les malalties genitourinàries, com ara *La uretroscòpia com a tractament de la blennorràgia crònica* i *Tractament mèdic de les afeccions genitourinàries*.

Amb una carrera centrada a Barcelona, Lluís Bartrina i Soler es distingí per la seva capacitat tècnica, la voluntat d'innovar i la continuïtat d'una nissaga mèdica arrelada a la tradició urològica catalana.²⁷

Antoni Puigvert i Gorro (Santa Coloma de Gramenet, 26 d'abril de 1905 – Barcelona, 17 de maig de 1990) fou una de les figures més rellevants de la urologia espanyola del segle XX: metge, docent, innovador i fundador de la institució urològica de més projecció internacional de Catalunya, la Fundació Puigvert.

Es llicencià en Medicina i Cirurgia per la Universitat de Barcelona el 1928, i s'inicià en l'especialitat com a preparador d'anatomia amb el professor Manuel Serés, de qui esdevingué col·laborador i deixeble. La seva formació es completà a París amb mestres com Félix Legueu (Hospital Necker) i George Marion (Hospital Lariboisière), en un context europeu d'excel·lència científica.

El 1933, obtingué per oposició una plaça al Servei d'Urologia de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Després de la guerra civil, s'hi reincorporà i obtingué el doctorat amb una tesi sobre l'exploració radiogràfica dels òrgans urinaris durant l'acte quirúrgic (1941). El 1951 accedí, per concurs de mèrits, al càrrec de cap de servei que havia tingut el doctor Compañ.

El 1943, fundà una clínica urològica privada, que traslladà a l'Hospital de Sant Pau el 1954, i que transformà en un centre docent de referència sota el nom d'Institut d'Urologia, embrió de la futura Fundació Puigvert, reconeguda el 1967 com a Escola d'Especialització. Va promoure la formació postgraduada i la recerca, amb iniciatives com les *Sèries de l'Institut d'Urologia* (1954), que esdevingueren els *Annals de la Fundació Puigvert* (1971).

Catedràtic numerari d'Urologia a la Universitat Autònoma de Barcelona (1971), va tenir una gran influència en la formació de generacions d'uròlegs. Fou membre actiu de l'Asociación Española de Urología des del 1935, entitat que el reconegué en les seves noces d'or (1985) i en el centenari del seu naixement (2005). El 1972, instituí la Medalla Francisco Díaz, màxim reconeixement de l'AEU.

Cofundador dels *Archivos Españoles de Urología* (1944), representà Espanya davant la Confederación Americana de Urología (1951) i fou membre de nombroses societats científiques. Acadèmic de diverses institucions (Barcelona, Saragossa, Bilbao), fou nomenat doctor *honoris causa* per universitats d'arreu i distingit amb honors com la Gran Creu d'Alfons X el Savi, la d'Isabel la Catòlica, la Medalla al Mèrit del Treball i la Medalla d'Or de la Ciutat de Barcelona.

Amb una vida dedicada a la medicina, la docència i la recerca, Antoni Puigvert consolidà una escola urològica catalana amb projecció internacional i deixà un llegat institucional i científic de primer ordre.²⁸

ALTRES FIGURES CATALANES CABDALS NO FORMADES AL NECKER

Salvador Gil Vernet (Vandellòs, 10 d'agost de 1892-Barcelona, 24 d'octubre de 1987) fou una de les grans figures de la urologia del segle XX, amb un prestigi reconegut internacionalment per les seves aportacions científiques, la tasca docent i l'activitat quirúrgica innovadora. Va ser l'introduïdor del concepte de l'origen caudal del càncer de pròstata (1944).

Es llicencià en Medicina i Cirurgia per la Universitat de Barcelona amb qualificació d'excel·lent (1915) i es doctorà a Madrid amb la memòria *Contribución al estudio de la anestesia local* (1918). Començà la seva formació com a alumne intern de Patologia Quirúrgica i preparador anatòmic, i amplià els seus coneixements al Servei d'Urologia del doctor Mestre Morer i a la clínica del Dr. Estapé i Pagès. El 1919, esdevingué professor auxiliar de la càtedra d'Anatomia, dirigida pel doctor Sacanella Vidal, i guanyà per oposició la càtedra d'Anatomia Descriptiva i Tècnica Anatòmica de la Universitat de Salamanca (1926), des d'on es traslladà a Barcelona (1928).

A continuació, es traslladà a París, on col·laborà breument amb Félix Legueu a l'Hospital Necker i amb Georges Marion a l'Hospital Lariboisière. Tanmateix, no seguí un procés formatiu reglamentat en aquests centres i, per tant, no pot considerar-se que s'integrés a l'escola urològica del Necker.

Després de la mort del doctor Manuel Serés Ibars, fou designat per a continuar la docència de les malalties de les vies urinàries. El 1933, transformà la Clínica d'Urologia de l'Hospital Clínic i Provincial de Barcelona en una veritable Escola Professional d'Urologia, que obtingué reconeixement oficial el 1954.

Fou membre actiu de l'Asociación Española de Urología des del 1917, entitat que el nomenà president d'honor (1967). Hi presentà ponències de gran impacte, com *Tractament quirúrgic del càncer vesical* (1946). També fou vocal de la primera junta directiva de la Societat Catalana d'Urologia (1931).

Electe de la Société Internationale d'Urologie (SIU) des de 1927, en fou el vuitè president per dos mandats (1967–1973), i participà com a ponent destacat en diversos congressos: Barcelona (1949), Estocolm (1958) i Amsterdam (1973). Fundà la Societat Urològica del Mediterrani Llatí (1948) i fou membre de nombroses societats internacionals.

Acadèmic d'honor de diverses institucions, com la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya i les acadèmies nacionals de Medicina d'Espanya i França, fou investit doctor *honoris causa* per la Universitat de Tolosa. Autor prolífic, desenvolupà temes com els diverticles vesicals i uretrals, el reflux vesico-uretral o la bufeta neurògena.

Amb una trajectòria llarga, plena d'innovació, excel·lència docent i vocació de servei, Salvador Gil Vernet consolidà la urologia catalana i espanyola com una especialitat científica i quirúrgica de referència internacional. El seu llegat continua viu a través de la seva família, especialment el seu fill i el seu net, gràcies a un museu virtual i una filmoteca quirúrgica disponibles en línia.²⁹

Esteve Bruguera Fort, nascut a Barcelona el 31 de desembre de 1910, fou un uròleg català vinculat a l'Institut d'Urologia del doctor Puigvert, ubicat a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona. Es llicencià en medicina i cirurgia per la Universitat de Barcelona i es doctorà a Madrid l'any 1936. Des de la dècada dels anys cinquanta desenvolupà una activitat clínica continuada en l'àmbit assistencial urològic, i el 1960 obtingué el reconeixement oficial com a especialista en urologia de la Seguretat Social. Va exercir també com a metge de la Casa de Maternitat de Barcelona, on atengué patologies relacionades amb l'aparell urinari femení. La seva trajectòria fou reconeguda pel doctor Serrallach Milà durant la lliçó magistral de clausura del simposi anual de la Societat Catalana d'Urologia celebrat l'any 2004, on es destacà la seva dedicació i contribució al desenvolupament de la urologia catalana del segle XX.³⁰ Va ser membre de l'Asociación Española de Urología des del 1963 i formà part de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears. Hem pogut seguir la seva trajectòria fins al anys seixanta, però malgrat la consulta de diversos arxius i hemeroteques, no ens ha estat possible trobar el lloc i la data de defunció.

IMPACTE INSTITUCIONAL I LLEGAT CIENTÍFIC

La influència del Necker va més enllà de la formació de professionals. Va propiciar el sorgiment d'una veritable cultura urològica internacional. L'Associació Internacional d'Urologia (SIU), fundada el 1907, i més endavant la Confederació Americana d'Urologia (CAU), tenen les seves arrels en aquest entorn formatiu. Els metges formats al Necker esdevingueren líders

institucionals, en impulsar càtedres universitàries i serveis d'urologia en hospitals de referència.

A Catalunya, el llegat d'aquesta escola es materialitza en l'organització de serveis específics com el del Clínic de Barcelona i en la consolidació de la disciplina en l'àmbit acadèmic. Els doctors Bartrina, Sacanella i d'altres, van publicar llibres, van fundar revistes científiques i van promoure l'ensenyament universitari de qualitat. La seva tasca docent va formar generacions d'uròlegs que, al seu torn, van multiplicar l'impacte del model Necker.

Encara avui, l'esperit d'aquella escola es manté viu en el rigor científic, l'obertura internacional i l'excel·lència assistencial que caracteritzen la urologia catalana. L'Hospital Necker, i molt especialment la figura de Joaquín Albarrán, van establir un model d'urologia que transcendeix fronteres i generacions, i ha deixat un llegat que forma part inseparable de la història mèdica contemporània.³¹

CONCLUSIONS

L'Hospital Necker de París, especialment sota la direcció de Guyon i Albarrán, va tenir una influència decisiva en la formació de la urologia catalana. Més enllà d'una simple transferència de coneixement, aquest centre va inspirar un canvi de paradigma que va consolidar la disciplina com una especialitat mèdica i acadèmica a Catalunya. El seu llegat es manté viu en la cultura científica, la docència i l'organització assistencial del nostre sistema de salut.

En aquest sentit, la càtedra de malalties de les vies urinàries a l'Hospital Necker —la primera del món a reconèixer la urologia com una especialitat mèdica independent— no només marcà un punt d'inflexió en la història de la medicina, sinó que tingué també conseqüències profundes en l'organització dels sistemes sanitaris europeus i americans. El Necker es convertí en un model de referència per a la configuració de serveis especialitzats dins els grans hospitals, tot anticipant la divisió funcional i jeràrquica de les especialitats que es consolidaria al llarg del segle XX.

NOTES

1. FERNÁNDEZ-ARIAS, Manuel; FREDOTOVICH, Natalia; ANGULO, José C. “La influencia del Hospital Necker de París sobre el desarrollo de la urología de habla hispana”. A: *Historia Urológica Hispánica* [Madrid], 2022; 1: 105–117.
2. SHAMPO, Marc A.; KYLE, Robert A. “Jean Casimir Félix Guyon”. A: *JAMA* [Chicago], 1981; 246: 644.
3. HANSSON, Nils; KRISCHEL, Matthias; HALLING, Thorsten; MOLL, Friedrich; FANGERAU, Heiner. “Nobel Prize nominees and the rise of urology in Europe around 1900”. A: *World Journal of Urology* [Berlin], 2017; 35: 1291–1295.
4. BRUGUERA, M.: Els inicis de la urologia a l'Hospital Necker de París, Blog de Miquel Bruguera, 2025. Disponible a: <<https://miquelbruguera.blog/2025/05/22/urologia-hospital-necker-paris/>>. [Consulta: 26 maig 2025].
5. MARTÍNEZ-PINILLOS, Manuel. “Joaquín Albarrán (1860–1912): un pionero de la urología moderna”. A: *Archivos Españoles de Urología*, 2012; 65 (1): 1–8.
6. ANGULO, José C.; FERNÁNDEZ-ARIAS, Manuel. *Joaquín Albarrán y los caminos de la Urología*. 1a ed. Madrid: Asociación Española de Urología (AEU), 2020. 230 p.
7. FERNÁNDEZ-ARIAS, Manuel. *Joaquín Albarrán. The life and scientific passion of a medical genius*. 1a ed. History Office, European Association of Urology, 2014.
8. PUIGVERT, Antoni. “Joaquín Albarrán (Barcelona-Madrid) (1872–1878)”. A: *Actas Urológicas Españolas* [Madrid], 1979; 2: 246–248.
9. FERNÁNDEZ-ARIAS, Manuel; OTERO, Ignacio; PÉREZ-ALBACETE, Mariano; FARIÑA, Luis A.; ANGULO, José C. “The production process of Étude sur le Rein des Urinaires, doctoral thesis of Joaquín María Albarrán at the Faculty of Medicine in Paris”. A: *Actas Urológicas Españolas* [Madrid], 2014; 38: 41–48.
10. GALERIA DE METGES CATALANS. “Josep Pagès i Puig” [En línia]. Barcelona: Col·legi Oficial de Metges de Barcelona. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=KFK>>. [Consulta: 26 maig 2025].
11. PÉREZ-ALBACETE, Mariano. *Diccionario histórico de urólogos españoles* [en línia]. Madrid: Oficina de Historia, Asociación Española de Urología, 2015. Disponible a: <<https://historia.aeu.es/Diccionario.aspx>>. [Consulta: 26 maig 2025].
12. ANGULO, José C.; LÓPEZ, Jesús I.; FERNÁNDEZ-ARIAS, Manuel. “Revealing the production process of Joaquín Albarrán's Les Tumeurs de la Vessie 125 years after its writing”. A: *Actas Urológicas Españolas* [Madrid], 2016; 40: 463–469.

13. REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA. "Víctor Azcárreta Colán" [En línia]. A: *Historia Hispánica*. Consultable a: <<https://historia-hispanica.rah.es/biografias/5172-victor-azcarreta-colan>>. [Consulta: 26 maig 2025].
14. AZCARRETA I COLAU, V. "Biografia de Víctor Azcarreta i Colau". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=XYZ>>.
15. SACANELLA I VIDAL, E. "Biografia d'Emili Sacanella i Vidal". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=JHD>>.
16. FARRÉ SOSTRES, JULIÀ. "Biografia del Dr. Emili Sacanella i Vidal". A: *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, 2004; 41: 209-11.
17. ESTAPÉ I PAGÈS, G. "Biografia de Gabriel Estapé i Pagès". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=HJE>>.
18. SERRALLACH I MAURI, N. "Biografia de Narcís Serrallach i Mauri". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=KHD>>.
19. BAÑOS, Josep-Eladi; GUARDIOLA, Elena. "Eponímia mèdica catalana. Els epònims de Josep Maria Bartrina i Thomàs" [en línia]. A: *Annals de Medicina* [Vic], 2020; 103: 132–137. Consultable a: <https://annals.academia.cat/view_document.php?i=15602&tpd=2>. [Consulta: 26 maig 2025]
20. BARTRINA I THOMÀS, J.M. *Biografia de Josep Maria Bartrina i Thomàs*. A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=ELG>>.
21. PERARNAU CASAS, Eduard. "Tratamiento quirúrgico de la hipertrofia de la próstata". A: *Actas del I Congreso de la Asociación Española de Urología* [Madrid], 1911.
22. PÉREZ-ALBACETE, Mariano. "Vicente Compañ Arnau (1881–1976)". A: *100 figuras de la urología española* [en línia]. Madrid: Asociación Española de Urología, 2015. Consultable a: <<https://historia.aeu.es/librosflip/100figuras.pdf>>. [Consulta: 26 maig 2025].
23. COMPAÑ I ARNAU, V. "Biografia de Vicenç Compañ i Arnau". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-hemeroteca.php?icod=KEG>>.
24. FRONTERA I ESTELRICH, L. "Biografia de Lluís Frontera i Estelrich". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=KEG>>.
25. MERCANT I RAMÍREZ, Jaume; MERCANT CARMONA, Ferran. "Lluís Frontera Estelrich: pioner de la urologia mallorquina". A: *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut* [Barcelona], 2016; 66: [en línia]. Consultable a: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7118070>>. [Consulta: 26 maig 2025].
26. SERÉS I IBARS, M. "Biografia de Manuel Serés i Ibars". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=FED>>.

27. BARTRINA I SOLER, L. "Biografia de Lluís Bartrina i Soler". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=EJDM>>.
28. PUIGVERT I GORRO, A. "Biografia d'Antoni Puigvert i Gorro" A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=IG>>.
29. GIL VERNET, S. "Biografia de Salvador Gil Vernet". A: *Galeria de Metges Catalans*. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=EGDK>>.
30. BRUGUERA FORT, E. "Diccionario histórico de urólogos españoles". A: *Asociación Española de Urología*. Consultable a: <<https://historia.aeu.es/diccionario.aspx>>.
31. CASEY, R.G.; THORNHILL, J.A.: Joaquin Maria Albarran Dominguez: microbiologist, histologist, and urologist—a lifetime from orphan in Cuba to Nobel nominee. A: *International Journal of Urology*, 2006; 13(9): 1159–1161. Consultable a: <https://www.baus.org.uk/_userfiles/pages/files/Museum/2006%20-%20Albarren.pdf>.

L'EPIDÈMIA DE GRIP DE 1918 A LA VILA DE SARRIÀ

GUARDIOLA i PEREIRA, Elena;¹ RAMIS i JUAN, Oriol²

 <https://orcid.org/0000-0001-8002-1415>

 <https://orcid.org/0000-0003-0607-3713>

1. *Societat Catalana d'Història de la Medicina*. Barcelona (Barcelonès). elenaguardiola.eg@gmail.com

2. *Societat Catalana d'Història de la Medicina*. Barcelona (Barcelonès). oriolramis@gmail.com

Rebut: 8 de setembre de 2025

Acceptat: 20 d'octubre de 2025

PARAULES CLAU:

- *Sarrià*
- *Epidèmia*
- *Grip*
- *1918*
- *Rafael Batlle i Miquelerena*

RESUM: El 1918, Sarrià era una vila independent de Barcelona; l'alcalde, Rafael Batlle i Miquelerena, era metge. Aquest treball analitza l'impacte epidemiològic de l'epidèmia de grip a Sarrià i les limitacions per al seu estudi, i ho compara amb altres poblacions. S'estudien les mesures preses per a fer-hi front i es revisen els acords de la Junta Local de Sanitat i de l'Ajuntament, les notificacions dels metges i la informació publicada a la premsa.

PALABRAS CLAVE:

- *Sarrià*
- *Epidemia*
- *Gripe*
- *1918*
- *Rafael Batlle i Miquelerena*

LA EPIDEMIA DE GRIPE DE 1918 EN SARRIÀ. RESUMEN: En 1918, Sarrià era un pueblo independiente de Barcelona; el alcalde, Rafael Batlle i Miquelerena, era médico. Este trabajo analiza el impacto epidemiológico de la epidemia de gripe en Sarrià y las limitaciones para su estudio, comparándolo con otras poblaciones. Se estudian las medidas tomadas para hacerle frente y se revisan los acuerdos de la Junta Local de Sanidad y del Ayuntamiento, las notificaciones de los médicos y la información publicada en la prensa.

KEYWORDS:

- *Sarrià*
- *Epidemic*
- *Flu*
- *1918*
- *Rafael Batlle i Miquelerena*

THE 1918 FLU EPIDEMIC IN THE TOWN OF SARRIÀ. ABSTRACT: In 1918, Sarrià, currently part of the city of Barcelona, was an independent municipality. Its mayor, Rafael Batlle i Miquelerena, was a doctor. This study analyses the epidemiological impact of the flu epidemic in Sarrià, the limitations for its study and compares it with other towns. In this paper, measures taken to deal with it are analysed as well as the agreements of the Local Health Board of the Town Council, doctors' reports and information published in the press.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: GUARDIOLA i PEREIRA, Elena; RAMIS i JUAN, Oriol. "L'epidèmia de grip de 1918 a la vila de Sarrià". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 125-151. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.86.6>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Elena Guardiola i Pereira; Oriol Ramis i Juan, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.6

L'objectiu d'aquest treball ha estat analitzar l'impacte de l'epidèmia de grip de 1918 a Sarrià —vila a què uns anys enrere s'havien incorporat Vallvidrera i una part de Santa Creu d'Olorda—, estudiar les mesures que es van prendre per fer-hi front i comparar les dades amb les d'altres pobles o ciutats properes.

La cerca d'informació es va dur a terme majoritàriament a l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi de Barcelona. Es va revisar la documentació originada i rebuda a l'Ajuntament de Sarrià durant els anys 1918, 1919 i 1920 relacionada amb la salut i la sanitat, com també les actes de les reunions de la Junta Local de Sanitat, els llibres d'actes i altres documents de l'Ajuntament, a més de publicacions de l'època relacionades amb la malaltia. Es van realitzar cerques en diaris publicats en aquella època, i en bases de dades de bibliografia científica i de premsa i revistes antigues.

SARRIÀ, UNA MICA DE HISTÒRIA

El topònim Sarrià prové del nom Sirriano, que apareix esmentat per primera vegada l'any 986. L'origen del municipi de Sarrià se situa als segles XIII-XIV. A la darrereria del segle XV ja tenia una població significativa. El nucli de Sarrià estava situat al voltant de l'església i formaven part de la vila nombroses masies, que constituïen una societat rural que basava l'economia en el rendiment de la terra. Amb el pas dels anys, va anar canviant i esdevingué una societat més urbana, que durant els segles XVI-XVII va adquirir una gran importància. Al començament del segle XIX, Sarrià era un dels nuclis més rics i poblats del Pla de Barcelona; a partir de 1850 va veure com s'incrementaven principalment les activitats relacionades amb la construcció i la seva població, que fins llavors estava formada per pagesos i artesans, va passar a tenir un nucli de menestralia més important.¹ Tot i això, a mitjan segle XIX, Sarrià no tenia cap lligam urbà amb Barcelona; va ser així fins a 1921, malgrat el gran desenvolupament de l'Eixample barceloní un cop aprovat i materialitzat el pla Cerdà.²

La vila de Sarrià

Sarrià (Sant Vicenç de Sarrià) fou l'última vila a incorporar-se al municipi de Barcelona. Des de l'any 1897 havien tingut lloc nombroses temptatives de fer-la efectiva, que van fracassar l'una darrere l'altra gràcies a les bones relacions dels Ajuntaments de Sarrià amb el Govern espanyol i la Casa Reial.

Durant els successius governs de l'alcalde sarrianenc Ramon Miralles i Vilalta (1841-1909), entre 1879 i 1902, l'Ajuntament de Sarrià va menar una política l'objectiu de la qual era reforçar institucionalment el municipi com la millor eina per a defensar-se de l'intent d'agregació dels pobles del Pla al municipi de Barcelona, que havia començat el 1874 i del qual l'alcalde de Barcelona Francesc de Paula Rius i Taulet (1833-1890) va ser un dels principals impulsors.³

L'alcalde Miralles considerava que la millor defensa contra la pretensió barcelonina era convertir Sarrià en un municipi ben administrat, amb pressupostos sanejats, una fiscalitat baixa i una planificació urbanística rigorosa —molt diferent de la dels ajuntaments d'altres municipis del Pla— i amb bones relacions amb el Govern de Madrid, la Casa Reial i determinades instàncies eclesiàstiques molt influents.^{3,4}

Fites importants d'aquells anys foren les noves ordenances de 1883, l'agregació de Vallvidrera (1890) i la d'un sector de Santa Creu d'Olorda (1916), la millora de la xarxa de distribució d'aigua potable i del clavegueram, la carretera a Vallvidrera i el Tibidabo (1888), i la construcció del funicular de Vallvidrera (1906). Moltes institucions de prestigi i renom van triar Sarrià per aixecar els respectius centres escolars a finals del segle XIX.^{3,4}

A més, des de 1863 Sarrià ja disposava del tren que unia la vila amb Barcelona; aquesta línia, des que va ser inaugurada va tenir un gran èxit i se'n va anar ampliant el recorregut, les estacions i el nombre de trens, de manera que en molt pocs anys es va convertir en la primera línia de Catalunya en nombre de viatgers.⁵ Aquesta línia fèrria estrenyia les relacions entre Sant Vicenç de Sarrià i Barcelona. Moltes famílies benestants barcelonines van triar aquesta tranquil·la vila, que incloïa part de la serra de Collserola, per establir la segona residència i, en moltes ocasions, per instal·lar-s'hi definitivament.

El cens fet l'any 1910 indica que a Sarrià hi havia 8.073 habitants de fet, però que només 6.939 n'eren habitants de dret.⁶ Deu anys després, el 1920, a Sarrià ja hi havia 11.534 habitants de fet (5.440 homes i 6.094 dones), dels quals 10.344 eren habitants de dret (5.019 homes i 5.315 dones).⁷

L'annexió de Sarrià a Barcelona

L'any 1874, l'alcalde de Barcelona, Rius i Taulet, va plantejar que per gestionar i dur a terme el pla Cerdà calia agregar a Barcelona tots els seus municipis veïns en

un radi de sis quilòmetres; va començar així un procés que va durar prop de mig segle i que va finalitzar amb l'annexió de Sarrià.⁴

Des de l'època de l'alcalde Miralles, que aconseguí excloure Sarrià de l'agregació massiva de 1897, tots els consistoris van haver de seguir la mateixa política: apaivagar a Madrid les aspiracions reiterades de l'Ajuntament de Barcelona i dels seus aliats al Congrés dels Diputats o al Consell de Ministres. Així es van superar els intents de 1902, 1903, 1906 i 1913-1914.

El 1921, la correlació de forces polítiques que fins llavors havia estat favorables als interessos de Sarrià, es va decantar definitivament cap al sector partidari de l'agregació ajornada des de 1897. En el rerefons hi havia una gran crisi econòmica i social, també a Europa, desencadenada a partir de 1916, que va coincidir amb grans mobilitzacions obreres i del catalanisme i un agreujament de la guerra al Marroc: hi havia vagues, augment dels preus, períodes en estat de guerra, suspensió de llibertats, pistolisme, etc.³

Els canvis polítics que es van produir el 1921 (Cambó, ministre d'Hisenda, i la Lliga Regionalista al Govern de Madrid) van fer que el 4 de novembre d'aquell any s'aprovés el Reial decret d'agregació de Sant Vicenç de Sarrià a Barcelona, malgrat l'oposició dels sarrianencs, fet que desencadenà un dels moments de més agitació política de tota la història de la vila. Era l'alcalde llavors el metge Rafael Batlle i Miquelerena.³ Es culminava així el procés d'agregació de bona part dels municipis del Pla de Barcelona —primer Gràcia, les Corts, Sants, Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, i anys més tard Horta—, que s'havia iniciat el 1886. La majoria dels sarrianencs, i el seu Ajuntament, estaven en contra de l'annexió i durant setmanes ho van fer notar amb actes informatius, tancament de comerços, concentracions i manifestacions.² Però no van poder impedir que el 27 de març de 1922 se celebrés el darrer ple de l'Ajuntament de Sarrià, on tots els regidors aprovaren un darrer manifest contrari a l'annexió. El traspàs de poders entre els dos ajuntaments es va fer efectiu el dia 1 d'abril. Els intents de l'alcalde Batlle i el consistori per impedir-ho van ser en va: Sant Vicenç de Sarrià deixava d'existir com a municipi independent. Va ser també la darrera vegada que s'annexionava un terme municipal sencer a Barcelona.^{4,8}

Rafael Batlle i Miquelerena, metge, alcalde de Sarrià de 1918 a 1922

Rafael Batlle i Miquelerena (1889-1954), va néixer a Sarrià el 12 d'agost de 1889 (Figura 1). Era fill del metge de Sarrià Ramon Batlle i Prat i de Joana Miquelerena

i Pujol. Tenia quatre germans (Maria, Josep Maria, Ramon i Joan).⁹ Va acabar el batxillerat el 1904 i es va llicenciar en Medicina a la Universitat de Barcelona el 1911.¹⁰ L'any següent es va doctorar a la Universidad Complutense de Madrid amb la tesi *Valor diagnóstico y terapéutico de la punción lumbar*.¹¹

Va exercir com a metge a la vila de Sarrià i, força jove, a partir de gener de 1918 en fou l'alcalde (abans ja havia format part del consistori¹²). Va ser reelegit per unanimitat en aquest càrrec l'any 1920¹³ i seguí essent-ho fins que Sarrià va ser agregat a Barcelona el 1922. Durant el seu mandat va haver de gestionar l'epidèmia de grip de 1918. Uní la condició d'alcalde a la de metge, la qual cosa influí en com es va encarar l'epidèmia en aquesta vila.

El 4 de novembre de 1921, sense previ avís, el Ministeri de Governació del govern Maura va aprovar el Reial Decret que promulgava l'agregació de Sarrià a

Figura 1. Rafael Batlle i Miquelerena (1889-1954), metge i alcalde de Sarrià durant l'epidèmia de grip de 1918 (Font: Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi).

Barcelona, que havia de fer-se efectiva l'1 d'abril de 1922.^{14,15} Com hem dit, el consistori, presidit per Batlle, i gran part de la societat civil sarrianenca s'hi van oposar. Des de l'Ajuntament es va interposar un recurs contenciós administratiu per intentar aturar la mesura, que no va prosperar.⁸ Rafael Batlle, acompanyat d'alguns membres del consistori, es va desplaçar a Madrid per tal d'aconseguir la derogació del decret i obtenir el suport de personalitats i polítics a la capital de l'Estat, mentre a Sarrià es duïen a terme manifestacions, tancaments de comerços i actes de protesta en contra de l'annexió.^{4,16}

Malgrat tots els esforços, l'1 d'abril de 1922 Sarrià s'integrà a Barcelona. Aquell dia, el llavors exalcalde Rafael Batlle passà a formar part, com a representant de l'extint municipi de Sarrià,¹⁷ del ple del nou Ajuntament de Barcelona (en formà part fins el 30 de setembre de 1923 quan tot el consistori fou destituït pel dictador Primo de Rivera).^{3,4} Batlle va ser assignat a les comissions de Foment i Reforma i, com a representant de l'Ajuntament de Barcelona, a la Junta de l'Hospital de Nostra Senyora del Sagrat Cor.⁴

Batlle, el juliol de 1924, va ingressar al Sindicat de Metges de Catalunya.¹⁸ El 1931 fou candidat a les eleccions municipals pel partit Acció Catalana Republicana.¹⁹ Va seguir exercint a Sarrià com a metge numerari de l'Institut d'Assistència Municipal de Barcelona (també ho fou el seu germà Josep Maria, metge com ell²⁰). El 1939, després de la guerra civil, va ser depurat pel Col·legi de Metges de Barcelona i sancionat amb un any d'inhabilitació per a ocupar càrrecs directius o de confiança en l'organització o corporacions mèdiques o sanitàries. Després d'això, va seguir exercint la medicina a Sarrià, com a personal mèdic de l'Ajuntament.¹⁰

Rafael Batlle va ser sempre una persona molt respectada; els qui el van tractar o van ser-ne pacients el recorden amb estimació. No es va casar i va morir a Sarrià el 20 de març de 1954, als 64 anys.⁹ L'octubre del mateix any se li dedicà un carrer a Sarrià, en reconeixement a la seva trajectòria.^{3,4,21}

L'EPIDÈMIA DE GRIP DE 1918

Context general

Al llarg del segle XIX i a principis del segle XX, es produïen amb certa freqüència epidèmies i brots importants de malalties infeccioses que podien afectar diferents

àrees de Catalunya, amb major o menor intensitat, durant períodes més o menys llargs de temps. Per citar-ne només algunes, i a tall d'exemple, durant el segle XIX hi va haver epidèmies de febre groga (1821 i 1870), de còlera (1834, 1854, 1865 i 1884-1885) i de grip (1889-1890), entre d'altres, que van provocar la mort de milers de persones i també la de molts metges que auxiliaren la població civil.²² A principis del segle XX, entre els mesos de juny de 1905 i abril del 1906, hi va haver un brot de pesta bubònica a Barcelona;²³ l'any 1914 es declarà, també a Barcelona, una epidèmia de febre tifoide, que va revifar el 1915, i es té constància que n'hi va haver una altra l'any 1918, que coexistí amb la de grip.²⁴

La primera gran pandèmia del segle XX, però, fou la que s'anomenà grip espanyola, que va aparèixer l'any 1918 i va afectar països de diversos continents; es calcula que va causar la mort de més de cinquanta milions de persones a tot el món, sobre una població mundial estimada en 1.800 milions. A Espanya va afectar més de vuit milions de persones i tres-cents mil van morir.²⁵ La majoria d'infectats presentava els símptomes gripals habituals, però un subgrup important va patir pneumònies greus d'alta letalitat. Òbviament, malgrat els avenços microbiològics i mèdics de finals del segle XIX i principis del XX, no hi havia vacunes, ni antibiòtics, ni oxigen, ni mitjans per a tractar les complicacions gripals. A més, es pensava que l'agent infecciós era un bacteri, l'*Haemophilus influenzae*. De fet, la manca d'aïllaments d'aquest microorganisme durant l'epidèmia va començar a posar-ne en dubte l'etiologia. L'origen víric no va ser confirmat fins a 1933.

La grip espanyola va aparèixer al final de la Primera Guerra Mundial, entre moltes poblacions esgotades per quatre anys de guerra. Els primers brots es propagaren entre els reclutes als camps d'entrenament militar americans, el març de 1918. Ràpidament es va estendre a les poblacions civils i va fer la volta al món dues vegades, en tres onades successives: la primera, la primavera i l'estiu del 1918, va ser lleu (amb una mortalitat del 0,21 %); la segona va ser especialment letal (s'estima una mortalitat del 2 % al 4 %, que va significar entre el 75 % i el 85 % de totes les morts de l'epidèmia); mentre que durant la tercera onada, la primavera de 1919, la mortalitat va disminuir (1 %). A partir de llavors, la grip es va tornar estacional, amb una baixa letalitat (0,1 %). Va afectar sobretot persones d'entre vint i quaranta anys i, en els casos greus, s'associava a una sobreinfecció bacteriana i dificultat respiratòria; els malalts greus morien sovint de pneumònia en pocs dies.²⁶

L'epidèmia de grip arriba a Barcelona

La primera notícia de la grip a Barcelona es va publicar a *La Vanguardia* el 23 de maig de 1918; s'informà que més de vint músics del teatre Apolo estaven de baixa per l'"epidèmia catarral" i havien hagut de cancel·lar la funció, i que al diari *La Acción* només hi treballava un terç del personal. Un dia abans, a la premsa de Madrid s'havia comunicat que uns soldats de la guarnició d'aquella ciutat estaven malalts, però els metges encara no n'havien fet el diagnòstic. Aquesta primera onada de baixa letalitat va tenir poca incidència a Barcelona; la situació seria ben diferent quan l'epidèmia va revifar a la tardor.²⁷

En aquells moments, Espanya era un país empobrit. Malgrat la neutralitat durant la Primera Guerra Mundial, la guerra del Marroc seguia activa. Hi havia escassetat alimentària i els beneficis de la neutralitat bèl·lica per a la indústria autòctona no arribaven a les classes treballadores. Encara no hi havia un sistema públic de salut: la medicina privada tractava els malalts benestants, mentre que la major part de la població només disposava de la cobertura clarament insuficient dels metges titulars dins de la beneficència municipal.²⁸ Les visites privades es feien majoritàriament al domicili dels pacients i hi havia molt pocs llits per a hospitalitzar els malalts. El Laboratori Microbiològic Municipal, juntament amb altres institucions de l'Estat, va treballar —sense èxit, tot i que la medicina catalana es trobava aquells anys en posicions destacades, fins i tot en l'àmbit internacional²⁹— per aïllar l'agent infecció responsable que, en una època en què es coneixia ben poc dels virus, es pensava que havia de ser un bacteri;^{24,28} també es feu recerca i s'assajaren diferents sèrums i vacunes.³⁰ El tractament era simptomàtic, no es disposava de medicaments ni de tecnologia per tractar les infeccions secundàries i les pneumònies, i s'usaven molts productes, alguns sense valor terapèutic. Allò que sí que s'aplicava eren les mesures preventives per tal d'evitar aglomeracions de persones: es van tancar les universitats, les escoles, els cinemes, els teatres, els magatzems i els llocs de reunió; també es van fer controls a les fronteres. Les autoritats provincials i locals van promulgar diferents bans amb mesures per prevenir l'expansió de la malaltia, que ordenaven el tancament d'escoles i centres i prohibien diferents activitats.^{24,27,29,31,32}

A Barcelona, la grip es va estendre sobretot durant la segona onada, a partir de la segona meitat del mes de setembre de 1918, amb el pic més violent el mes d'octubre i la declaració "oficial" de la seva fi a mitjan novembre.³³ Van morir 22.767 persones (el 3,5 % de la població) i hi va haver més de 150.000 infectats.^{29,34,35} A principis d'octubre,

la comissió de Salut Pública de l'Ajuntament de Barcelona acordà normes sobre l'ús de l'espai públic, entre les quals el tancament de centres docents, la desinfecció dels cinemes i teatres i l'ús del rec amb mànega dels carrers (es prohibí que s'escombressin); es van tancar les entrades dels carrers més afectats i es van instal·lar safareigs portàtils. A les cases s'havien de prendre mesures de desinfecció i tenir lavabos a cada casa; es tancaren els pous i es van eliminar les instal·lacions amb animals. També es van restringir les manifestacions funeràries i la visita als cementiris el dia dels Difunts. Però, malgrat tot, la grip es va estendre molt de pressa als barris de la ciutat i també als pobles del voltant, com Sarrià.³⁵

L'EPIDÈMIA DE GRIP DE 1918 A SARRIÀ

L'extensió i la gravetat de l'epidèmia a Sarrià: les fonts d'informació i els problemes metodològics per al seu estudi

Conèixer l'abast de l'epidèmia de grip de 1918 a Sarrià, com la d'altres municipis de la demarcació barcelonina a banda de la ciutat de Barcelona, presenta problemes metodològics importants. L'Ajuntament de Sarrià, malgrat els esforços dels alcaldes durant els primers anys del segle XX per reforçar-lo —entre altres raons, per poder fer front en més bones condicions a l'amenaça d'annexió—, no va arribar mai a disposar, ni de lluny, d'una unitat administrativa amb capacitat d'elaborar estadístiques com la que hi havia a l'Ajuntament de Barcelona, la qual cosa permet analitzar amb força detall l'epidèmia en aquesta ciutat.³⁶

Habitualment, l'anàlisi de les defuncions, si poden ser desagregades per causes, sembla una mesura prou sòlida de la gravetat dels brots històrics de grip. Sobretot si es compara amb la inconsistència de les dades de morbiditat fins fa molt pocs anys. A l'Estat espanyol, les dades de mortalitat per causa, dins de la sèrie anomenada *Movimiento Natural de la Población*, es publiquen des de 1878, si bé amb inconsistències i problemes de cobertura molt rellevants que no es van resoldre fins a l'any 1957 amb la instauració del *Boletín Estadístico de Defunción*³⁷ i, sobretot, a partir dels anys 80 del segle passat, quan diferents reformes liderades per les comunitats autònomes van modernitzar el sistema.^{38,39} L'any 1918, la situació de l'anàlisi de les causes de mortalitat era precària i de les fonts generals només es poden recuperar sèries desagregades per províncies, per capitals de província i algunes poblacions amb prou pes demogràfic. Per tant, no es poden extreure dades per poblacions com Sarrià.

D'altra banda, no coneixem bé el procés concret de producció, transmissió i consolidació de les estadístiques durant aquells anys. Un coneixement més aprofundit ens guiaria millor sobre els biaixos que s'han de considerar en l'anàlisi de les dades. Si bé els registres civils ja estaven consolidats des de mitjan segle XIX i eren la base del sistema estadístic, la informació sobre la causa de mort seguia un circuit paral·lel a través de les autoritats sanitàries en cada nivell de l'administració. Afortunadament, l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi ha conservat les notificacions semestral (Figura 2) de causes de defunció per malalties infeccioses⁴⁰ que, possiblement elaborades pel metge titular, l'Ajuntament trametia —suposem que via Diputació Provincial— a la Dirección General de Sanidad, que entre 1917 i 1919 rebia el nom d'Inspección General de Sanidad. En relació amb això, seria interessant estudiar la posició que adoptà la Mancomunitat, plenament activa aquells anys, que havia incorporat les competències de les diputacions en la gestió d'aquesta estadística sanitària. En tot cas, la identificació d'aquests documents de notificació ens ha permès fer les hipòtesis sobre l'impacte de l'epidèmia a Sarrià que presentem.

2.º Semestre de 1918

ESTADISTICA SANITARIA

PROVINCIA DE *Barcelona*

Distrito de *Loeste* Término municipal de *Sarrià*

Estado correspondiente al 2.º Semestre de 1918

El Alcalde que suscribe, cumpliendo lo dispuesto por Real orden del Ministerio de la Gobernación de fecha 19 de Julio de 1909, participa a ese Gobierno civil que el número de defunciones ocurridas en este término municipal, por enfermedades infecciosas, durante el tiempo expresado es el siguiente:

CENSO	Preferencial	Viruela	Tuberculosis	Scarlatina	Scarlatina	Leptotifus	Difteria	Gripe	Scarlatina	Paratuberculosis	Tuberculosis	Meningitis	TOTAL	OBSERVACIONES
6939 H. 2	2	"	"	"	"	"	"	81	2	1	16	5	107	

Sarrià 15 de Julio de 1919.

El Alcalde,
Rafael Balle
Quiqueras

Figura 2. Estadística sanitària de defuncions per malalties infeccioses a Sarrià el segon semestre de 1918 (Font: Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi).

S'ha de recordar que l'assignació de les causes de mort i de la cadena de causalitat el 1918 era molt més subjectiva que ara. Això explica, per exemple, que en un primer moment de l'epidèmia, les notificacions mostrin un augment de les defuncions per pneumònia, que era la causa immediata, i no de les de la grip, que possiblement era la causa fonamental. Aquesta confusió ha estat freqüent en l'assignació de causes de mort i ens ha obligat a agregar ambdues causes en les anàlisis. Això, a banda dels dubtes diagnòstics raonables que es devien produir a l'inici de l'epidèmia entre les dues entitats o el comportament erràtic de notificació de la defunció per tuberculosi, causa de mort força prevalent aquells anys, que es devia confondre sovint amb la de la grip, malaltia que també l'agreuja i pot desencadenar la mort més ràpida del pacient.

Per analitzar i comparar les taxes de mortalitat específiques cal utilitzar un denominador poblacional consistent. Tan important és disposar d'una mesura acurada del nombre de defuncions atribuïbles a la malaltia, com de la mida total de la població exposada, és a dir, de la població resident a Sarrià en el moment dels brots epidèmics. Com que disposem de les dades censals de 1910 i 1920, hem fet una extrapolació de la població per a 1918 suposant que el creixement entre els dos anys hagués estat regular. No obstant això, hem de recordar que aquells anys les comunicacions ja eren prou fluïdes entre Barcelona i Sarrià i no es pot considerar la darrera com una localitat tancada. El flux de població entre la capitat i Sarrià devia ésser constant i els mecanismes de transmissió epidèmics devien ser molt més actius que entre localitats més allunyades. Les dades censals, malgrat que són la millor estimació disponible de la població exposada, no estan exemptes de possibles biaixos que poden afectar els nostres càlculs de les taxes.

Una font complementària de defuncions hauria pogut ser l'anàlisi dels registres parroquials d'enterraments, almenys per confirmar l'excés de mortalitat. En aquest cas, l'església parroquial de Sarrià i gran part del seu arxiu foren cremats durant el període revolucionari que seguí l'aixecament militar de 1936. Actualment s'està treballant en la recuperació del que en quedà, però en aquests moments encara no disposem d'una font accessible que permeti triangular les nostres hipòtesis. Una altra font serien les notificacions que els metges feien a l'Ajuntament de les "invasions", és a dir els casos que anaven identificant en les consultes i visites domiciliàries. Aquesta font, que hem consultat a l'Arxiu, roman com una font, segurament parcial i incompleta, que requeriria un altre estudi: les dades de les notificacions fetes pels metges a petició de l'Ajuntament es refereixen a morbiditat, sobretot per facilitar les tasques municipals de control i aïllament, malgrat, òbviament, que l'augment de casos devia desbordar qualsevol possibilitat

d'intervenció efectiva. Aquestes notificacions no són uniformes, tenen diferents formats i contingut (Figura 3), i és impossible deduir-ne el nombre de defuncions per comparar-les amb les dades recollides a les notificacions semestral esmentades més amunt.⁴⁰

Mortalitat a Sarrià durant l'epidèmia de grip de 1918

La Taula 1 mostra la distribució de defuncions per causes de mortalitat, que es presenta de forma gràfica a la Figura 4. S'hi observa clarament l'excés de mortalitat durant el segon semestre de 1918, que correspon a la segona onada letal de l'epidèmia. El pic es repeteix en menor mesura el primer semestre de 1919 i coincideix amb la tercera i darrera onada.

La Taula 2 mostra l'estimació de les taxes de mortalitat específica per grip a Sarrià durant el segon semestre de 1918, comparada amb dades d'altres poblacions catalanes —de les quals hem trobat publicacions i a partir de les quals hem pogut calcular les respectives taxes específiques de mortalitat per grip— i amb les d'Espanya.^{36,41-46} Aquestes dades mostren que Sarrià, pel que fa a letalitat de l'epidèmia, es troba dins del rang esperable, si bé sembla situar-se en els valors més alts. S'hauria d'aprofundir l'anàlisi amb una estandardització per edat —tasca que ara com ara és impossible amb la informació disponible— per descartar que la diferència fos per la distribució de la població per edat i estudiar més a fons els biaixos existents, tant en els estudis revisats com en les estimacions censals. També s'hauria de valorar si alguna activitat —la Festa Major de Sarrià es va celebrar els dies abans del pic de l'epidèmia^{47,48}— hi va repercutir negativament i podria explicar un valor més elevat que el d'altres poblacions estudiades. Altres recerques podrien permetre aproximacions a la desagregació per setmanes o mesos, basant-se en altres fonts com, per exemple, les notificacions parcials dels casos que feien els metges als ajuntaments. Això permetria conèixer l'avenç geogràfic i cronològic de l'epidèmia entre les diferents localitats, que fou molt ràpid.

La resposta de Sarrià a l'epidèmia

Si bé la informació epidemiològica és limitada, sí que disposem de força informació sobre com es va fer front a la malaltia. A diferència d'ara, les mesures de tractament de les complicacions de la grip —per exemple, el suport vital respiratori— eren inexistents. En canvi, els mecanismes de control de la transmissió no han variat tant i es basaven empíricament en mesures d'aïllament i higiene.

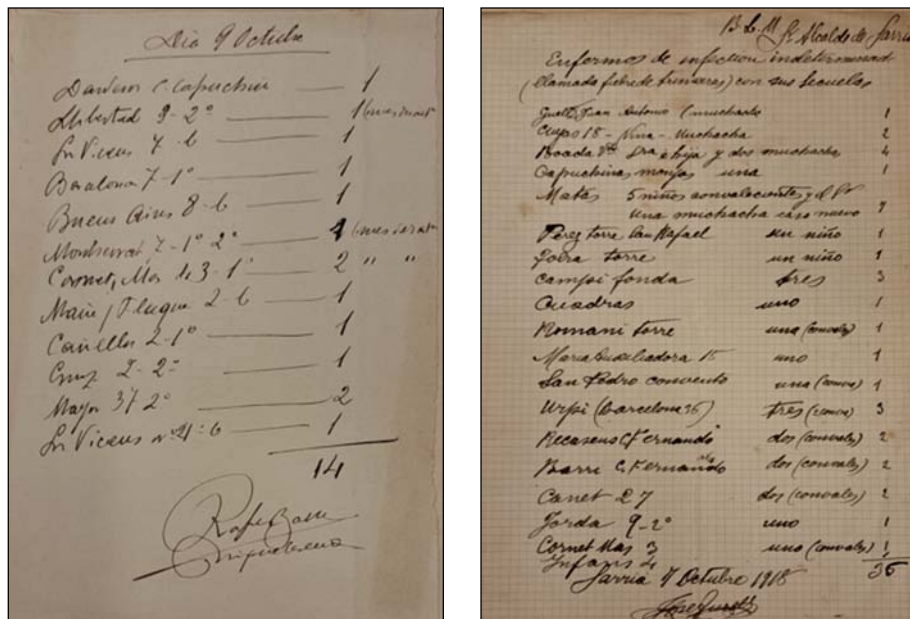

Figura 3. Exemples de la informació tramesa a l'Ajuntament per dos metges de Sarrià (Rafael Batlle i Miquelarena i José Turell i Isbert) sobre els casos atesos amb grip diàriament l'octubre de 1918 (Font: Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi).

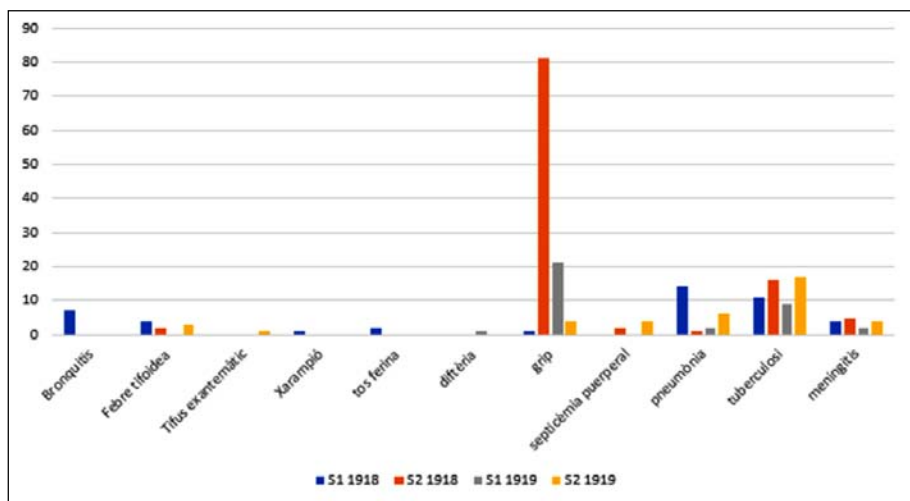

Figura 4. Nombre de defuncions per malalties infeccioses a Sarrià durant els anys 1918 i 1919 per semestre (S1: primer semestre; S2: segon semestre).

TAULA 1. DISTRIBUCIÓ DE LES DEFUNCIONS PER MALALTIES INFECCIONES PER SEMESTRE. SARRIÀ, 1918-1919 (FONT: NOTIFICACIONS SEMESTRALS DE L'AJUNTAMENT CONSTITUCIONAL DE SARRIÀ. ARXIU MUNICIPAL DEL DISTRICTE DE SARRIÀ-SANT GERVASI)

Malaltia infecciosa	Defuncions (n)			
	S1 1918	S2 1918	S1 1919	S2 1919
Bronquitis	7			
Febre tifoide	4	2		3
Tífus exantemàtic				1
Xarampió	1			
Tos ferina	2			
Diftèria			1	
Grip	1	81	21	4
Septicèmia puerperal		2		4
Pneumònia	14	1	2	6
Tuberculosi	11	16	9	17
Meningitis	4	5	2	4
TOTAL	44	107	35	39

S1: primer semestre; S2: segon semestre.

TAULA 2. TAXES DE MORTALITAT ESPECÍFIQUES PER GRIP I ALTRES CAUSES SUSCEPTIBLES DE CONSIDERAR-SE GRIP (DEFUNCIONS/1.000 PERSONES-ANY). ANY 1918

Lloc	Taxa específica de mortalitat*	Càlcul a partir de les dades publicades a:
Vall d'Aran	5,9	Riera Socasau i col·ls., 2018 ⁴¹
Espanya	7,0	Trilla i col·ls., 2008 ⁴²
Terrassa	7,4	Montañá i Buchaca, 1995 ⁴³
Sant Cugat del Vallès	12,7	Galan Urbano 1994 ⁴⁴
Barcelona	rang 14,6 - 21,18	Institut d'Estadística i Política Social, 1923 ³⁶ ; Parrilla, 2019 ⁴⁵
Sarrià	16,4	
Igualada	16,4	Montañá i Buchaca i Pujol i Ros, 1995 ⁴⁶

**La taxa de mortalitat a Sarrià s'ha calculat a partir de les dades obtingudes de les fonts consultades a l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi de Barcelona. Les taxes de Barcelona ofereixen un rang que depèn dels diferents orígens de les dades consultades. Per a les altres poblacions, hi ha una sola font.*

Malgrat que la primera onada, com a Barcelona, va passar relativament inadvertida, l'alcalde Rafael Batlle devia ser prou conscient de la problemàtica perquè el 18 de juny —poc després que el 23 de maig *La Vanguardia* informés d'una epidèmia catarral— va fer publicar un ban (Figura 5) sobre la “més estricta observança en prescripcions sanitàries”, que incloïa mesures de neteja, control d'escombraries, neteja de quadres i corrals, etc., que, encara que avui sabem poc útils davant de la transmissió respiratòria de la grip, semblaven recomanables segons el coneixement de l'època. Malgrat que no esmentava l'existència de l'epidèmia, demostrava una sensibilitat que no hem trobat en altres municipis, que no van reaccionar fins que la segona onada es va fer notar a partir del mes de setembre.

La Junta Local de Sanitat

La Junta Local de Sanitat de Sarrià es va reunir tres vegades durant l'epidèmia de grip, tal com quedà reflectit al *Libro de actas de la Junta Local de Sanidad*.⁴⁹

El 10 d'octubre de 1918, l'alcalde Batlle reuní la Junta per primera vegada, quan ja es reconeixia l'existència de l'epidèmia (“[...] *el efecto de la convocatoria consiste en adoptar resoluciones encaminadas á combatir la epidemia gripal que desde hace algunos días ha empezado á desarrollarse [...]*”) i com estava afectant la gent. Després d'intenses deliberacions, es va decidir que les mesures que s'havien d'adoptar, “*a mas de ir encaminadas a la conservación de la salud pública, deben procurar á realzar el espíritu público en la actualidad en extremo deprimido*”. Així, es van prendre acords sobre l'habilitació, en uns magatzems municipals a prop de l'estació del Ferrocarril de Sarrià, d'un llatzeret amb una àrea per a homes i una per a dones; la desinfecció contínua d'habitatges particulars i de tots els locals públics; la prohibició de l'acompanyament del viàtic pels carrers i que les campanes toquessin a morts —suposadament per a no augmentar l'alarma entre la població—; el tancament de totes les escoles públiques i privades, dels cinemes i dels locals d'espectacles amb públic; i la vigilància escrupolosa de la qualitat de la llet, com també la limitació de la seva exportació fora de la vila, ja que es considerava un article de primera necessitat per als malalts (Figura 6).

Aquell mateix dia, Batlle envià un comunicat a totes les escoles i centres d'altres ensenyaments, com també als locals d'espectacles —el director o persona autoritzada de cada centre o entitat va haver de signar el corresponent justificant de recepció—, per informar de la decisió de la Junta Local de Sanitat: “*ha acordado que*

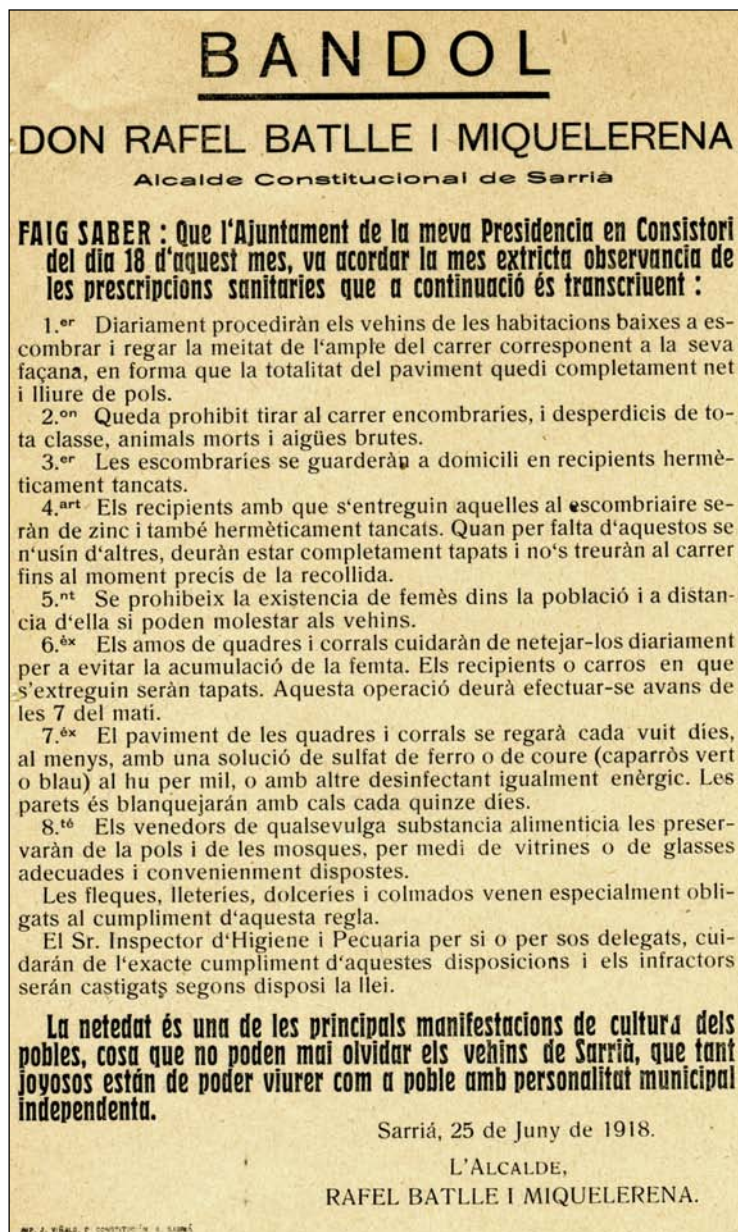

Figura 5. Ban del 18 de juny de 1918 de l'alcalde de Sarrià, Rafael Batlle i Miquelerena, sobre prescripcions sanitàries, fet públic el 25 de juny.
(Font: Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi).

cesen inmediatamente todas las clases que se den en los centros docentes sean estos oficiales o particulares así como que dejen de celebrarse sesiones de cinematógrafo, bailes y en general toda clase de espectáculos que determinen aglomeración de gente" (Figura 7). Per bé que totes les escoles van tancar, es va qüestionar la necessitat de cloure un internat, atès que no hi havia cap cas declarat i no tenien cap relació amb l'exterior; la premsa es va fer ressò d'aquest cas.⁵⁰

Els dies següents es va organitzar el llatzeret, amb la compra per part de l'Ajuntament de tot el material necessari. Els encarregats de subministrar part del material foren els Almacenes El Siglo de Barcelona, propietat de la família Conde, establerta a Sarrià, que va fer un donatiu que consistí en sis llits i somiers.

La documentació consultada permet concloure que l'Ajuntament fou mobilitzat per a complir aquests acords i que establí una taxa que havien de pagar les famílies més benestants per fer front a les despeses extraordinàries. L'Arxiu conserva els rebuts d'aquestes taxes i la correspondència generada per escoles i locals públics, que protestaren per les dificultats i les pèrdues que suposava l'aplicació estricta de l'ordre de tancament.

Val la pena esmentar que Batlle convocà aquesta reunió i va fer aprovar aquestes recomanacions un dia abans que el Servei d'Estudis de la Mancomunitat, citant l'autoria de l'Institut d'Estudis Catalans, publicqués un conegut cartell amb les mesures preventives aplicables.^{45,51} Els acords de la Junta Local de Sarrià, per tant, no recullen aquestes mesures directament, tot i que Batlle, per raons de lligams polítics i socials, probablement devia estar al corrent de la preparació d'aquell document. No ens consta que es disposi d'un estudi biogràfic a fons de Rafael Batlle; seria interessant, a més, complementar-lo amb un estudi de l'Institut d'Estudis Sanitaris de la Mancomunitat per entendre millor la relació entre aquesta institució i les polítiques municipals a l'entorn de la pandèmia.

El 21 d'octubre, l'alcalde Batlle informà el Governador Civil de Barcelona, en resposta a una circular del dia 16, que *"Esta población inmediata a Barcelona sufre los efectos de la epidemia en una proporción o grado de intensidad aproximado al de la expresada ciudad"*. Explicà que la Junta de Sanitat havia adoptat totes les mesures que estaven al seu abast per combatre l'epidèmia i remarcà que fins i tot s'havia muntat, i ja funcionava, un llatzeret on es traslladaven els malalts que vivien en habitatges amb males condicions. Batlle exposava que hi havia una gran dificultat per obtenir desinfectants i demanava que li enviessin una sèrie de productes

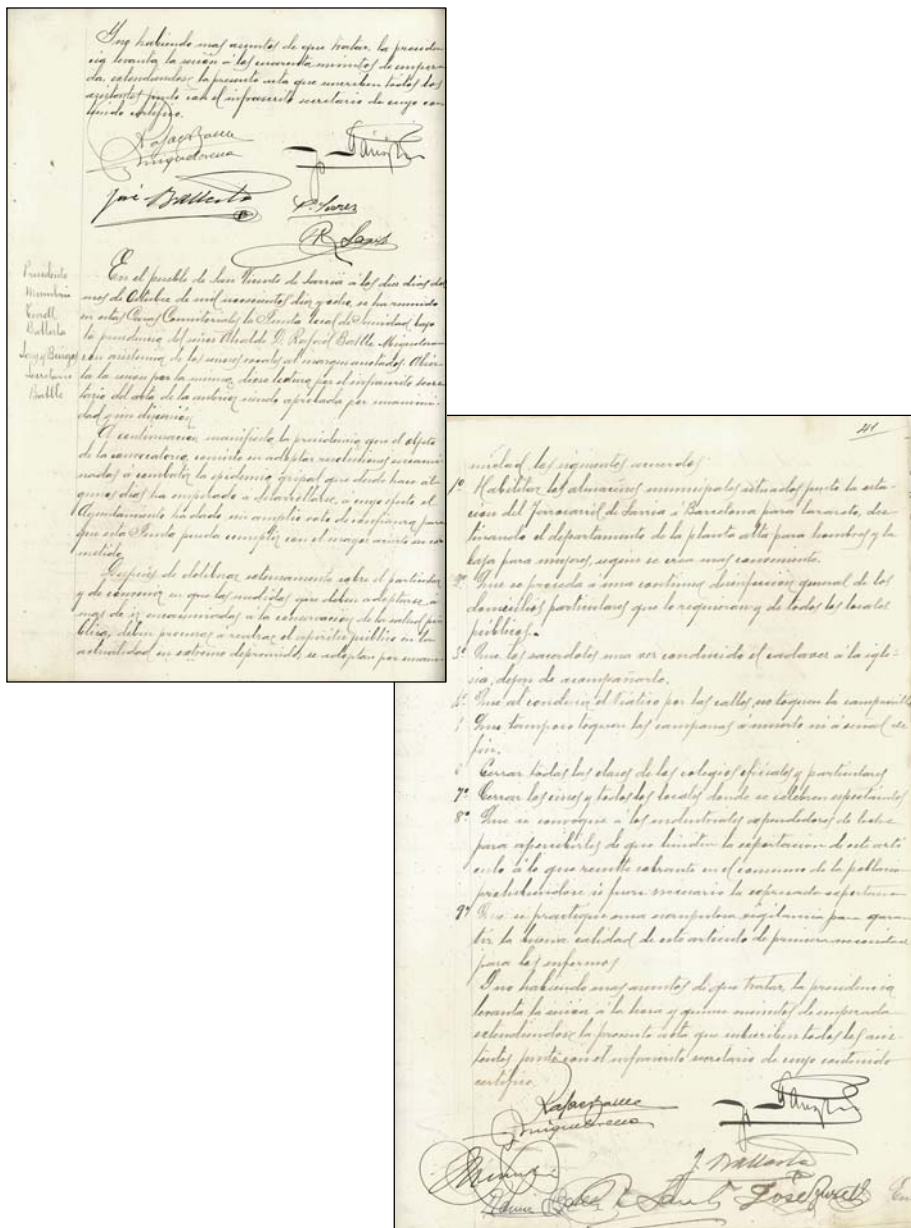

Figura 6. Acta de la reunió de la Junta Local de Sanitat del dia 10 d'octubre de 1918, convocada per l'alcalde Rafael Batlle i Miquelerena.
(Font: Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi).

diferents. El 22 d'octubre informà que la mortalitat es mantenia en la mateixa proporció que el dia anterior, tot i que pel que feia a nous casos (noves invasions) es continuava accentuant la disminució i insistí en la necessitat de rebre els desinfectants que havia demanat el dia anterior. L'endemà, dia 23, en un altre informe, qualificà el curs de l'epidèmia d'estacionari, tant pel que feia a les invasions com pel que feia a les defuncions.

El 28 d'octubre, la Junta es tornà a reunir i sancionà alguns productors de llet (*"por aguar este artículo"*), va prohibir la visita als cementiris el dia de Tots Sants i el dia de Difunts, i autoritzà el cinema Spring (cinema històric de Sarrià) que tornés a obrir però *"imponiendo al empresario la obligación de desinfectar debidamente el local"*. També es constatà que l'epidèmia estava en fase decreixent i la Junta va reconèixer *"con la debida satisfacción"* que *"han sido cumplidos fielmente todos los acuerdos adoptados en la sesión anterior"*.

El 30 d'octubre, l'alcalde informà de nou el Governador Civil de Barcelona: *"[...] el curso de la epidemia continua acusando una disminución importante tanto en las invasiones como en las defunciones"*. Aquell mateix dia va fer una crida a tota la població —seguint el que el dia 26 s'havia publicat al *Boletín Oficial* de la província i el que havia acordat la Junta el dia 28—, per prohibir *"la acostumbrada [sic] visita als Cementiris de tota la província durant els dies de Tots Sants y Difunts"*.

A la sessió de l'Ajuntament i la Junta Municipal del 31 d'octubre es va aprovar un pressupost extraordinari per cobrir les despeses originades per l'epidèmia de grip; això comportà una quota personal a tots els propietaris que consistia en un recàrrec del 3 % sobre la renda líquida urbana i rústica, que es cobraria l'últim trimestre de l'any. Quedaven exclosos del pagament els obrers i els que no tenien mitjans econòmics. El 2 de novembre es va fer arribar les comunicacions corresponents als contribuents.

Finalment, el 8 de novembre es tornà a reunir la Junta de Sanitat i es va restablir la "normalitat" (*"La Junta se ocupó del estado sanitario, conveniendose en que éste puede considerarse del todo normal, pues salvo alguna que otra defunción proveniente de las invasiones ya existentes, la epidemia gripal afortunadamente ha desaparecido ya"*): s'autoritzà la reobertura dels centres docents i es va aixecar la prohibició d'espectacles i activitats amb aglomeració de gent. També s'informà de l'execució del pressupost extraordinari de Sanitat i de la satisfacció pel funcionament del llatzeret.

L'endemà, 9 de novembre, l'alcalde va enviar un nou comunicat a les escoles i als locals d'espectacles: es restablí l'activitat als centres docents a partir del dia 11 i cessava la prohibició de celebrar espectacles i altres actes que impliquessin aglomeracions de persones (Figura 7).

La Junta Local de Sanitat de Sarrià no es va tornar a reunir fins un any més tard.⁴⁹

Els metges

Per tal de conèixer bé l'estat de l'epidèmia, el 6 d'octubre de 1918 l'alcalde va enviar un comunicat als metges de Sarrià per demanar-los que lliuressin a l'Ajuntament informació dels malalts a qui ja assistien que tenien grip, com també dels nous casos que es produïssin. A l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi de Barcelona es guarden notificacions enviades pels metges datades ja aquell mateix dia.

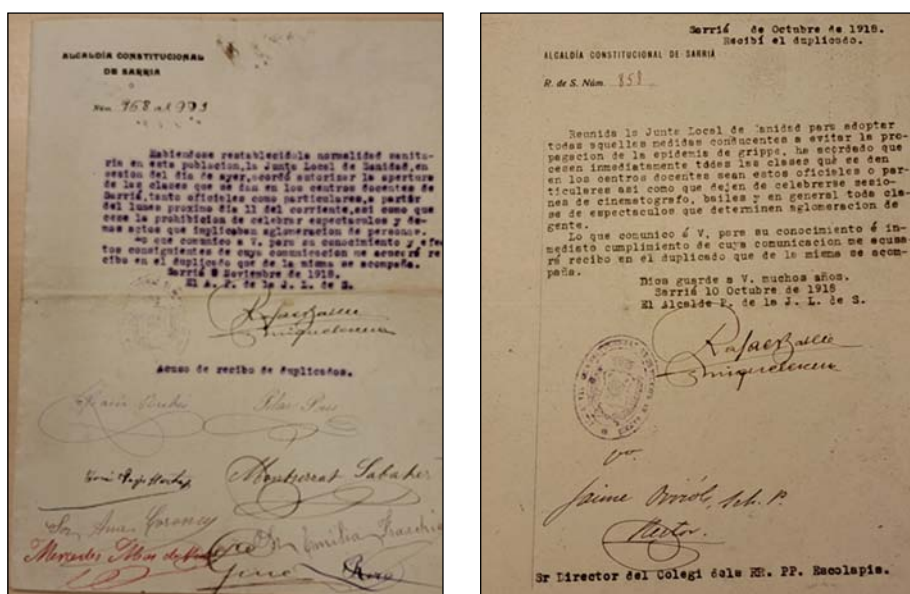

Figura 7. Exemples dels comunicats enviats per l'alcalde de Sarrià a totes les escoles públiques i privades, als cinemes i als locals d'espectacles els dies 10 d'octubre (esquerra) i 9 de novembre de 1918 (dreta), amb les signatures de justificant de recepció.
(Font: Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi).

Les notificacions que hi ha a l'Arxiu inclouen informació diversa; en molts casos, el nom dels malalts, les adreces on vivien i el nombre d'afectats a cada domicili; de vegades també s'hi especificava si eren nens, si eren casos nous o si ja estaven convalescents. En altres ocasions, s'informava també que s'havia procedit a la desinfecció i l'aïllament de la família o es demanava que es fes una inspecció de l'habitatge i les seves condicions higièniques (Figura 3).

Hem trobat informes de diferents dates enviats a l'Ajuntament pels metges Rafael Batlle Miquelerena (l'alcalde), Ramon Batlle, S. Gras, Josep Monmany Martí, Josep Puig Deulofeu i Josep Turell Isbert. A l'Arxiu hi ha també documentació relacionada amb altres facultatius que, molt probablement, devien exercir a Sarrià en aquell moment, però no hem trobat informació sobre l'activitat d'aquests metges ni informes emesos per ells durant l'epidèmia.

L'epidèmia de grip a Sarrià a la premsa

La revisió de la premsa generalista per recuperar les notícies publicades sobre l'epidèmia a Sarrià ha proporcionat poca informació afegida a la que es conserva a l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi. Malgrat que tots els diaris dedicaven una part important del seu espai a notícies sobre la grip, les notícies relacionades amb Sarrià són molt poques. Tot i això, són interessants algunes de les dades trobades.

Els dies previs a la primera reunió de la Junta Local de Sanitat, quan ja la premsa es feia ressò àmpliament de l'epidèmia a Barcelona i a la resta de l'Estat, es va celebrar la Festa Major de Sarrià del 5 al 10 d'octubre, sense que, si es llegeixen els diaris d'aquells dies, sembli que hi hagués, o es pensés que hi podia haver, cap restricció o mesura a causa de la grip. El diari *La Publicidad*, el dia 2⁵² va dedicar una columna a explicar el programa d'actes i les activitats que es farien durant la Festa Major; el dia 6⁴⁷ va incloure el programa musical de la Festa Major i el dia 8⁴⁸ va explicar amb tot detall els actes celebrats aquelles dates, entre els quals un concert de l'Orfeó Sarrianenc acompanyat per la Cobla de la Bisbal, amb ballades de sardanes. El fet que se celebrés la Festa Major —com cada any en aquelles dates i, probablement, sense cap mesura preventiva—, segurament va contribuir a la propagació de l'epidèmia, que pocs dies després arribava al màxim.

L'11 d'octubre, *La Publicidad*⁵³ publicà a l'apartat "*La grippe*", habitual en aquest diari des que va començar l'epidèmia, que el dia abans l'Ajuntament de

Sarrià havia celebrat sessió ordinària: “*Se ocupó el Ayuntamiento del estado sanitario de la población, declarando que no difiere del general de la población de Barcelona, pudiendo asegurar que el desarrollo de la epidemia no es superior al de la expresada ciudad [...] se acordaron medidas encaminadas a dejar inmediatamente habilitado un local con suficiente número de camas para trasladar en él a los enfermos cuyos domicilios particulares no reúnan las debidas condiciones, así como practicar las necesarias desinfecciones*”. Aquesta sessió es feu l'endemà de la primera reunió de la Junta Local de Sanidad.⁴⁹

El 12 d'octubre, *El Diluvio*⁵⁴ va incloure, dins de la secció que dedicava diàriament a la grip, unes dades sobre l'epidèmia a Sarrià: “*El inmediato pueblo de Sarriá está también sufriendo grandemente los efectos de la epidemia gripal. Los atacados, según datos oficiales, son unos 400. La mortalidad ha crecido de modo alarmante: antes era de dos, uno o ninguno cada día, y ahora oscila entre cinco y seis*”. I el 13 d'octubre, *El Correo Catalán*⁵⁰ publicava un article en què es criticava el tancament de l'Internat de les Escoles Pies de Sarrià, ja que els alumnes havien hagut de tornar a casa amb les seves famílies; es considerava que havia estat una mesura arbitrària, ja que havien marxat d'un pensionat higiènic —on no s'havia registrat cap cas de grip— per anar a cases en què sí que hi havia hagut casos. El mateix dia, el rector de l'internat va fer arribar a l'Ajuntament de Sarrià una carta, que feia extensiva a la Junta de Sanitat, en què manifestava que l'escola no havia intervingut en l'escrit que s'havia publicat en aquell diari.

Pocs dies després, el 16 d'octubre, *La Publicidad*⁵⁵ publicava que el dia anterior l'Ajuntament de Sarrià havia celebrat sessió ordinària, en què es van explicar els acords adoptats per la Junta Local de Sanitat —que s'havia reunit el 10 d'octubre⁴⁹— “*encaminados a proporcionar asistencia médica y acondicionar aquellos enfermos cuyos domicilios particulares no reúnen las debidas condiciones*”; també explicava que s'havia aprovat un pressupost extraordinari de Sanitat i que el seu import es recaptaria mitjançant un impost personal.

*El Diluvio*⁵⁶ va publicar el 22 d'octubre un article ben diferent i força llarg, sense signatura, adreçat a l'alcalde de Barcelona, sobre com es tractava els passatgers dels tramvies, que incloïa queixes perquè, a causa de l'epidèmia, el servei es feia amb tramvies oberts —anomenats jardineres, que s'usaven a l'estiu— que, deien, posaven en perill la vida dels passatgers. Destacaven que circulaven com en ple estiu a la línia que anava a Sarrià. Uns dies abans, l'11 d'octubre, *La*

*Veu de Catalunya*⁵⁷ ja havia publicat les queixes de “moltíssimes persones que veient-se obligades a anar en tramvia, han de suportar la molèstia, —i més que molèstia, veritable perill,— del corrent acanalat que s'estableix de resultes de la famosa ordre emanada de la Inspecció Provincial de Sanitat que hi hagi alguna de les finestres obertes. Ningú, des dels metges als més llecs en coses higièniques, atina a comprendre que pugui ésser perillosa l'atmosfera d'un tramvia [...]”.

El 28 d'octubre, es feia referència, també a *La Publicidad*,⁵⁸ a mesures sanitàries que afectaven el transport públic: “*Como está plenamente demostrado que en las expectoraciones se hallan los microbios de la gripe, y los fumadores acostumbran a escupir frecuentemente, contribuyendo así a la propagación de la epidemia, el gobernador ha dado a los agentes de su autoridad órdenes terminantes para que prohíban se fume en los teatros, cines y demás salas de espectáculos. También se ha dirigido a la Compañía de tranvías y a la del ferrocarril de Sarriá, recordándolas la obligación que tienen de impedir que se fume y escupa en sus coches*”.

El 6 de novembre —dos dies abans que la Junta Local de Sanitat restablís la normalitat i es donés per acabada l'epidèmia⁴⁹—, *La Publicidad*,⁵⁹ que aquell dia publicava moltes notícies sobre la grip arreu de Catalunya i de l'Estat espanyol, va incloure un resum dels temes tractats a la sessió ordinària de l'Ajuntament de Sarrià, presidida per Rafael Batlle; cap dels temes tractats no feia referència a l'epidèmia de grip.

Tot i això, el 10 de novembre, tornaren a *El Diluvio*⁶⁰ les queixes envers els tramvies de Barcelona durant l'epidèmia, que contribuïen, deien, a la propagació d'afeccions gripals; els comparaven amb els trens de Sarrià i les Planes, que consideraven excel·lents i que no posaven en perill la salut dels viatgers, de tal manera que recomanaven no viatjar en tramvia i fer servir els esmentats trens. Un testimoni més de la importància del ferrocarril en la vida de Sarrià.

NOTA

Una part d'aquest estudi es va presentar com a comunicació oral al XXII Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana, celebrat a Sabadell el dies 10 i 11 de novembre de 2023. El 18 de gener de 2024 aquest estudi es va presentar al Taller d'Història de Sarrià (Casa Orlandai, Barcelona).

AGRAÏMENTS

Els autors volen agrair a l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi de Barcelona, i molt especialment a Enric Escofet, les facilitats i la col·laboració en la recerca d'informació, com també l'autorització per a la reproducció dels documents que s'inclouen en aquest article.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. "Sarrià-Sant Gervasi. La història" [Internet]. 20 d'agost de 2025. Consultable a: <<https://ajuntament.barcelona.cat/sarria-santgervasi/ca/coneixeu-el-districte/la-historia>>.
2. GRAS I BARTROLÍ, Jaume. *L'annexió de Sant Vicenç de Sarrià a Barcelona. 1922-2002. 80 anys sense decidir*. Barcelona: Associació de Veïns de Sarrià, Centre Excursionista Els Blaus, 2002. 71 p.
3. ROCA I ALBERT, Joan (dir.). *Sarrià i Barcelona 1921. Vers la ciutat metropolitana*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), 2021. 28 p.
4. PUIGFERRAT I OLIVA, Carles. *Sarrià i Barcelona, 1921: la unificació municipal*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), 2022. 216 p.
5. SALMERÓN I BOSCH, Carles. *El tren de Sarrià. Història del ferrocarril Barcelona-Sarrià*. Els Trens de Catalunya 13A. Barcelona: Terminus, 1988. 252 p.
6. MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA Y BELLAS ARTES. DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO. "Barcelona. Censo de la población de 31 de diciembre de 1910. Ayuntamiento de Sarriá", 1911. Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi. Barcelona.
7. AJUNTAMENT CONSTITUCIONAL DE SARRIÀ. "Any 1920. Cens població. Caixa núm. 233. Carpeta núm. 1". Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi. Barcelona.
8. ARXIU MUNICIPAL DE LA CIUTAT DE BARCELONA. "100 anys de l'agregació de Sarrià a Barcelona". Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 11 d'abril de 2021. Consultable a: <<https://ajuntament.barcelona.cat/sarria-santgervasi/ca/noticia/100-anys-de-lagregacio-de-sarria-a-barcelona-1116400>>.
9. "Necrológicas". A: *La Vanguardia Española* [Barcelona], 21 de març de 1954: 23.
10. BRUGUERA I CORTADA, Miquel. "Rafael Batlle i Miquelerena". A: *Galeria de Metges Catalans* [Internet]. Barcelona: Col·legi Oficial de Metges de Barcelona. Consultable a: <<https://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=EJFM>>.
11. BATLLE MIQUELERENA, Rafael. *Valor diagnóstico y terapéutico de la punción lumbar*. Tesi doctoral. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1912.

12. "Ayer celebró sesión ordinaria de primera convocatoria el Ayuntamiento de Sarriá, bajo la presidencia del alcalde accidental señor Batlle y Miquelerena". A: *La Vanguardia* [Barcelona], 2 de maig de 1917: 2.
13. "El Ayuntamiento de Sarriá". A: *La Publicidad. Edición noche* [Barcelona], 8 d'abril de 1920; 2(148): 2.
14. "La agregación de Sarriá". A: *La Vanguardia* [Barcelona], 5 de novembre de 1921: 3.
15. "La agregación de Sarriá". A: *La Vanguardia* [Barcelona], 11 de novembre de 1921: 7.
16. "La agregación de Sarriá". A: *La Publicidad. Edición noche* [Barcelona], 22 de novembre de 1921; 2(148): 3.
17. "El alcalde de Sarriá, concejal de Barcelona". A: *El Diluvio* [Barcelona], 31 de gener de 1922; 64(26): 20.
18. "Noticiari. Moviment de socis". A: *Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya* [Barcelona], 1924; 5(48): 14.
19. "Candidatura d'Acció Catalana". A: *La Vanguardia* [Barcelona], 31 de març de 1931: 8.
20. *Escalafó del personal de l'Ajuntament de Barcelona a 31 de desembre de 1934*. Barcelona: Tallers Gràfics de la Casa de Caritat, 1935. p. 45.
21. PORTAVELLA I ISIDORO, Jesús. *Els carrers de Barcelona: Sarrià*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Districte de Sarrià-Sant Gervasi, 2008. p. 163.
22. CARRAU I BUENO, Ida; PUJOL I ROS, Joan. "Metges catalans, herois i màrtirs, durant les epidèmies (1). Segle XIX". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2024; 81: 23-46.
23. HERVÁS, Carles; GALLEGOS, M. Àngels; XIFRÓ, Marc. "El brot de pesta bubònica a Barcelona dels anys 1905-1906. L'epidèmia oculta". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2024; 81: 67-86.
24. MARTÍNEZ, Lluís. "La grip del 1918 a Barcelona en la premsa quotidiana". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2017; 68(**): 77-98.
25. CARRAU I BUENO, Ida; PUJOL I ROS, Joan. "Metges catalans, herois i màrtirs, durant les epidèmies (i 2). Segles XX i XXI". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2024; 82: 109-128.
26. BERCHE, Patrick. "The Spanish flu". A: *La Presse Médicale* [París], 2022; 51(3):104127.
27. PINILLA PÉREZ, Beatriz. "Anàlisi de la influència de la grip 'espanyola' a la ciutat de Barcelona (1918-1919)". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2009; 51(**): 201-217.
28. BRUGUERA I CORTADA, Miquel. "La grip de 1918 a Barcelona. En motiu del seu centenari". A: *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya* [Barcelona], 2018; 33(4): 196-202.
29. MALUQUER DE MOTES, Jordi. "El quart Cavaller de l'Apocalipsi: impacte demogràfic de la grip de 1918-1920 a l'Europa llatina i als Països de Parla Catalana". A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* [Barcelona], 2020; 31: 393-441.

30. PORRAS GALLO, María Isabel. "Sueros y vacunas en la lucha contra la pandemia de gripe de 1918-1919 en España". A: *Asclepio. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciencia* [Madrid], 2008; 60(2): 261-288.
31. "Acta de la sessió del Consell Universitari", 29 de novembre de 1918. Arxiu de la Universitat de Barcelona (ES CAT AUB CNS U 1918 11 29).
32. GUARDIOLA I PEREIRA, Elena; BAÑOS I DÍEZ, Josep Eladi. "L'epidèmia de grip de 1918 vista a través d'*El quadern gris* de Josep Pla. Anàlisi contextualitzada". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2025; 83: 109-134.
33. RODRÍGUEZ-OCAÑA, Esteban. "La grip a Barcelona: un greu problema esporàdic de salut pública. Epidèmies de 1889-90 i 1918-19". A: ROCA ROSELL, Antoni (coord.). *Cent anys de salut pública a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1991. p. 131-156.
34. GRANERO I XIBERTA, Xavier. "L'epidèmia de grip del 1918 a Barcelona". A: *Actes III Congrés d'Història de la Medicina Catalana*. Vol 2. Lleida, 1981. Barcelona: Seminari Pere Mata. Departament de Medicina Legal i Toxicologia. Facultat de Medicina. Universitat de Barcelona, 1981. p. 82-123.
35. BITRIÁN VAREA, Carlos; RODRÍGUEZ PEDRET, Carmen. "La fràgil memòria de la pandèmia. Representacions i commemoracions de la grip de 1918 a Barcelona". A: *XVII Congrés d'Història de Barcelona. Ciutadania i salut. Una lluita essencial. Recull de ponències (Resums)*. Barcelona, 24-26 de novembre de 2021. p. 89-90.
36. INSTITUT D'ESTADÍSTICA I POLÍTICA SOCIAL. AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona. Tomo XVII. Anys 1918 - 1919 - 1920*. Barcelona: Establiment Editorial Albert Martín, 1923.
37. GÓMEZ-REDONDO, Rosa; FAUS-BERTOMEU, Aina. "Las estadísticas de causas de muerte: una revisión de las fuentes de datos a lo largo del siglo XX". A: *Revista de Demografía Histórica* [Bellaterra], 2018; 36(1): 43-69.
38. RAMIS-JUAN, Oriol. "Certificado de mortalidad perinatal y conexión de registros" A: *Gaceta Sanitaria* [Barcelona]. 1994; 8(45): 321-322.
39. SEGURA BENEDITO, Andreu; MATA DE LA TORRE, José Miguel. "La necesidad de una mejora continua de las estadísticas de mortalidad". A: *Revista Española de Salud Pública* [Madrid]. 1998; 72(3): 169-171.
40. *Estadística sanitaria. Provincia de Barcelona. Distrito del Oeste. Término municipal de Sarrià*. 1er semestre de 1918; 2° semestre de 1918; 1er semestre de 1919; 2° semestre de 1919. Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi. Barcelona.
41. RIERA SOCASAU, Joan Carles; MIRALLES BACETE, Remei; RIERA MIRALLES, Guillem. "Epidèmia de grip del 1918 a la Vall d'Aran. Epidemiologia i aspectes socials". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2018; 70(**): 155-174.

42. TRILLA, Antoni; TRILLA, Guillem; DAER, Carolyn. "The 1918 'Spanish flu' in Spain". A: *Clinical Infectious Diseases*. 2008; 47(5): 668-673. Erratum a: *Clinical Infectious Diseases*. 2008; 47(7): 987.
43. MONTAÑA I BUCHACA, Daniel. "L'epidèmia de grip a Terrassa durant el mes d'octubre de 1918 i les notícies aparegudes a la premsa local". A: *Terme* [Terrassa]. 1995; 10: 51-54.
44. GALAN URBANO, M. Àngels. "L'epidèmia de grip de 1918 a la població de Sant Cugat del Vallès". A: *Gimbernat* [Barcelona], 1994, 22: 129-135.
45. PARRILLA, Fernando. "La grip espanyola a Catalunya, un punt d'inflexió en la professió farmacèutica". A: *Circular Farmacèutica* [Barcelona]. 2019; 77(2): 59-69.
46. MONTAÑA I BUCHACA, Daniel; PUJOL I ROS, Joan. "L'epidèmia de grip de l'any 1918 a Igualada". A: *Gimbernat* [Barcelona], 1995; 24: 225-229.
47. "De música. Fiesta Mayor de Sarrià". A: *La Publicidad* [Barcelona], 6 d'octubre de 1918: 10.
48. "De música. El Orfeo Sarrianenc y la Cobla de La Bisbal". A: *La Publicidad* [Barcelona], 8 d'octubre de 1918: 6.
49. AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE SARRIÀ. *Libro de actas de la Junta Local de Sanidad*. 1899 i ss.: 40-44. Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi. Barcelona.
50. "Una arbitrariedad. Cierre de un pensionado". A: *El Correo Catalán* [Barcelona], 13 d'octubre de 1918.
51. SERVEI D'ESTUDIS SANITARIS DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA. "El Servei d'Estudis Sanitaris de la Mancomunitat de Catalunya davant de l'epidèmia de grip actual creu necessari assenyalar les mesures més importants per a evitar sa difusió i gravetat...". Cartell. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 11 d'octubre de 1918.
52. "Fiestas mayores. La de Sarrià". A: *La Publicidad* [Barcelona], 2 d'octubre de 1918: 9.
53. "La gripe". A: *La Publicidad* [Barcelona], 11 d'octubre de 1918: 4.
54. "La gripe. En Sarrià". A: *El Diluvio* [Barcelona], 22 d'octubre de 1918: 10.
55. "La gripe". A: *La Publicidad* [Barcelona], 16 d'octubre de 1918: 9.
56. "Los abusos de los tranvías de Barcelona. Cómo se trata al público. Para el alcalde". A: *El Diluvio* [Barcelona], 22 d'octubre de 1918: 7.
57. "però, Sr. alcalde...". A: *La Veu de Catalunya* [Barcelona], 11 d'octubre de 1918.
58. "La gripe". A: *La Publicidad* [Barcelona], 28 d'octubre de 1918: 6.
59. "Crónica". A: *La Publicidad* [Barcelona], 6 de novembre de 1918: 9.
60. "El tren de Sarrià y los tranvías del señor Foronda. Ventajas de aquél sobre éstos". A: *El Diluvio* [Barcelona], 10 de novembre de 1918: 9.

CIENTÍFIC, HUMANISTA I HISTORIADOR DE LA MEDICINA

GUERRERO i SALA, Lluís

 <https://orcid.org/0000-0002-2865-7181>

Acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Manresa (Bages). 9658lgs@comb.cat

Rebut: 10 d'agost de 2025

Acceptat: 18 de setembre 2025

Figura 1. Jacint Corbella i Corbella (Manresa, 1937-Barcelona, 2025).
(Foto: Arxiu RAMC).

La revista Gimbernat i el seu entorn acadèmic i social senten la pèrdua del seu fundador i director entre 1984 i 2019. És just que aquesta publicació dediqui un ampli espai a glossar-lo i a destacar la magnitud d'un personatge de referència de la historiografia mèdica catalana. Jacint Corbella és abans de qualsevulla consideració un home d'intel·ligència privilegiada, emprenedor de moltes iniciatives acadèmiques i dotat d'una capacitat inusual per a dur-les a terme amb el mitjà més important del seu bagatge: la insòlita capacitat de treball, motor d'activitats simultànies en diversos camps que acaba produint una extensa obra escrita.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: GUERRERO i SALA, Lluís. "Jacint Corbella i Corbella (1937-2025). Científic, humanista i historiador de la medicina". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 153-189. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.86.7>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Lluís Guerrero i Sala, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.7

LA INFÀNCIA I L'ADOLESCÈNCIA: GUERRA I POSTGUERRA

Neix a Manresa, al número 26 del carrer Carretera de Cardona, el 25 de gener de 1937, en plena guerra civil. Fill del solsoní Josep Corbella Sunyer (1904-1972)¹ i de la manresana Teresa Corbella Ventura (1916-2006). El pare és un activista sindicalista i polític, membre de la CNT, que esdevé alcalde de Manresa el 19 d'octubre de 1936 i és reelegit un any després fins al 31 de maig de 1938; tot seguit, responenent la crida a la seva lleva, passa al front, on és inspector general de cultura de la milícia de l'Exèrcit de l'Est.

Cap a la fi de la contesa, el 5 de febrer de 1939, la família s'exilia a França, quan aquest país veí acaba d'autoritzar l'entrada dels soldats vençuts,² mentre la legió Còndor, amb aparells Heinkel He 111 i Junkers Ju 87 Stuka, bombardeja intensament la retirada republicana entre la caiguda de Barcelona (26 de gener) i el tancament de la frontera (10 de febrer). A França, primer reclouen el pare al camp de refugiats d'Argelers de la Marenda. Després, una vegada lliure, fa de cambrer i de pagès a la granja La Ferté fins al 1941, quan torna a Barcelona i se'n va a viure sol a un pis del carrer Martínez de la Rosa del barri de Gràcia, llogat per un company d'exili que quan pot li facilita feines esporàdiques que no el puguin delatar, com ara bricolatges i adobadures; allà roman a la clandestinitat per evitar la repressió, indocumentat, sense censar ni poder treballar lliurement, fins al 1970. A l'exili, l'àvia paterna, la mare i Jacint viuen a Milhau (Avairon), on sobreviuen amb el treball d'ella —bona cosidora— com a obrera d'una fàbrica de guants i pantalons, fins al 1940. Quan tornen plegats de l'exili, en Jacint encara no ha fet quatre anys d'edat. Aleshores, amb el seu habitatge de Manresa usurpat per desconeguts, sojornen temporalment a Terrassa, fins que creuen segur tornar a la capital del Bages, on residiran fins al 1948. Fa els estudis primaris i prepara l'ingrés al batxillerat i l'inici d'aquest a l'Acadèmia Pla. A Manresa tots els exàmens de batxillerat els fa a l'Institut Lluís de Peguera. També rep classes particulars de francès de madame Chantel, al domicili d'ella a la plaça de Fius i Palà. El 1948, traslladen la residència a Barcelona, on resideix el pare amagat; allà hi desenvoluparà tota la seva vida. Jacint coneix el seu pare el 1949, quan ja té dotze anys; fins aleshores n'ha viscut sempre separat per la tragèdia, sense saber-ne res, per a evitar que la candidesa infantil doni peu a una delació no desitjada.

La postguerra no és fàcil per a una família del bàndol perdedor, titllada d'esquerres i catalanista, amb el pare ocult i sense documents. Jacint viu amb la

seva mare al pis del carrer de Sant Germà, 13 (entre els carrers de Sant Ferriol i de Sant Fructuós, a 250 metres de la plaça d'Espanya). Ella es guanya la vida treballant intensament de cosidora i, amb total discreció, es cuida de proveir el seu marit del necessari, tot i viure separatament. Jacint estudia el batxillerat com a alumne lliure, amb el suport d'una acadèmia de Barcelona i també de la Massegú de Manresa, on fa estades periòdiques a casa del seu oncle matern, Josep Corbella i Ventura (germà de la seva mare) i manté relació amb l'Institut Lluís de Peguera de la capital del Bages. L'Institut de Manresa, "el Peguera", inaugurat l'any 1927 i és l'únic que té la demarcació de Barcelona fora de la capital. En aquesta època el dirigeix Jacint Rosal, catedràtic de filosofia, i ofereix ensenyament primari i de batxillerat. Té molts alumnes, la gran majoria no són oficials —dels que van a classes presencials—, sinó lliures, que, formats en altres llocs de la demarcació de Barcelona o en acadèmies privades locals, s'hi examinen per validar els estudis. El curs 1947-1948, té 162 alumnes oficials i 878 de lliures, contingents que es mantenen encara l'any 1952.³ Com a fi d'aquesta etapa, supera l'examen d'Estat el 4 de juliol de 1953. No se sap de cert què el du a estudiar medicina. Sembla que veu aquesta carrera com una oportunitat de guanyar-se bé la vida exercint una professió de prestigi, tot i provenir d'un entorn humil. La família fa un gran esforç per a sufragar aquests estudis; a més de la mare, hi contribueix de forma significativa el seu oncle matern, Josep Corbella.

LA FORMACIÓ MÈDICA

Entre 1953 i 1954, Corbella fa el curs comú de ciències a l'edifici central de la Universitat de Barcelona, a la plaça de la Universitat. El 1954, inicia els estudis de medicina a la facultat del carrer de Casanova, de forma intensiva i diària, sense descansar cap dia de l'any, festius i vacances inclosos, durant els sis cursos. El 1955, és alumne intern d'anatomia patològica i ajuda a fer autòpsies clíniques, pràctica que continua els anys 1957 i 1958.⁴ Sobretot són casos de la clínica mèdica A, del professor Agustí Pedro i Pons, però també de la clínica mèdica C, de Joan Gibert Queraltó, i de pediatria, els més interessats en aquestes exploracions *post mortem* i els seus resultats. El catedràtic és Julio García Sánchez-Lucas, amb Dídac Ribas Mujal com a adjunt d'histologia, i Salvador Siper Maresma, d'anatomia patològica. Totes les proseccions i estudis de cadàvers els practica seguint, primer, la tècnica de Virchow, i després la de Rokitansky. Des d'aquests inicis fins a l'acabament de la seva trajectòria com a forense, a finals dels setanta, els fa a mans nues, sense

guants.⁵ Es lliura de fer el servei de milícia el 1957, al·legant motius de salut. En el cinquè curs, a més de seguir com a alumne intern d'anatomia patològica, també s'incorpora a urgències de medicina. El 1959, durant el sisè curs, és alumne intern de dermatologia a la càtedra del professor Xavier Vilanova Montiu. Mostra predilecció per aquesta matèria i per la història de la medicina. Mentre estudia, oposita a una plaça d'auxiliar administratiu del Banc de Bilbao, per tal de contribuir a sufragar la seva carrera i ajudar l'economia domèstica. Hi treballarà més d'un any. El claustre de professors del curs està integrat per Ramon Arandes Adan (patologia quirúrgica), Adolfo Azoy Castañé (otorrinolaringologia), Vicenç Carulla Riera (teràpèutica física), Josep Casanovas Carnicer (oftalmologia), Justo Covaleta Ortega (higiene), Arturo Fernández-Cruz Liñán (patologia general), Julio García Sánchez-Lucas (histologia i anatomia patològica), Francisco García-Valdecasas Santamaría (farmacologia), Salvador Gil Vernet (urologia), Juan Jiménez Vargas (fisiologia), Agustí Pedro Pons (patologia mèdica), Miquel Sales Vázquez (medicina legal i toxicologia), Ramon Sarró Burbano (psiquiatria), Manuel Taure Gómez (anatomia), Luis Torres Marty (pediatria), Manuel Usandizaga Soraluece (obstetrícia i ginecologia, i història de la medicina), Santiago Vidal Sivilla (bioquímica i fisiologia) i Xavier Vilanova Montiu (dermatologia). Té bona relació amb tots, llevat d'alguna tensió circumstancial amb Arandes.

Estudiar no està renyit amb fer bons amics. Els més propers són Agustí Chela Quevedo (que serà forense i dentista), Francesc de Paula Sant Figueras (futur traumatòleg) i Josep Maria Calbet Camarasa (que esdevindrà metge de medicina general a Santa Coloma, forense de Barcelona i historiador de la medicina). Altres són Salvador Castells Cuch, Antoni Castells Rodellas, Ricard Canals Cadafalch, Heribert Solanes Vilalta, Dolors Voltas Baró, Josep Maria Capella Planas, Carles Sabater Almarza i Roberto Ramon Soler.

Corbella es llicencia el 1960 amb un expedient acadèmic ple de matrícules d'honor, disputades al si d'una promoció de la qual sortiren quinze catedràtics: Màxim Bartolomé Rodríguez, Miquel Camarasa Alonso (†), Antoni Castells Rodellas, Jacint Corbella Corbella (†), Edelmira Domènech Llaberia, Xavier Forn Dalmau, Alfred Gallart Català, Oriol Gamisans Olivé, Joan García San Miguel (†), Xavier Iglesias Guiu (†), Prometeu Madarnàs Nebot, Manuel Ribas Mundó (†), Roberto Ramon Soler i Ramon Segura Cardona (†).

El nostre protagonista no rep el títol de llicenciat en medicina i cirurgia fins al 22 de maig de 1961 i el 21 de juny següent es col·legia al Col·legi Oficial de Metges de Barcelona amb el número 3.786, adscrit a la Secció d'Hospitals.

LA FORMACIÓ ESPECIALITZADA

Jacint Corbella i Josep Maria Calbet, ja llicenciats, el 1961 creen un consultori mèdic a Llefià (Badalona), obert en horari de tarda i nit, i hi ofereixen assistència un dia cadascun: Corbella sobretot de medicina general i dermatologia, i Calbet de medicina general i pediatria. Durant les estones lliures prepara el temari per opositar a metge forense, una especialitat que li recomana el professor —també manresà— Dídac Ribas Muijal. Mentrestant, segueix formant-se al dispensari de dermatologia fins a finals de 1962 i obté el títol d'especialista en dermatologia mèdico-quirúrgica i venereologia. Abans, el 1961, publica el seu primer treball científic amb els doctors Xavier Vilanova i Carles Romaguera. Alhora, entre 1961 i 1962, per a subsistir, és col·laborador efímer d'un dermatòleg dedicat a l'exercici privat. En aquesta època la dermatologia és l'especialitat que més l'atrau. El 1962 figura com a membre de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears.

Durant el darrer curs de carrera també és alumne i col·laborador de Manuel Usandizaga, professor encarregat de la càtedra d'història de la medicina de la UB. Una vegada obté la llicenciatura, el 1961 fa d'ajudant a les classes pràctiques i de professor no numerari del 1961 al 1968; aquest darrer any serà professor encarregat del curs.

El 1962, Corbella supera l'oposició d'accés al Cos Nacional de Metges Forenses (ministeri de Justícia) i amb la categoria bàsica, la d'incorporació, exerceix la plaça de destinació als jutjats de Primera Instància i Instrucció d'Agoitz (Navarra), Ejea de los Caballeros (Saragossa) i Vilanova i la Geltrú (Garraf), mentre s'especialitza en l'anàlisi toxicològica a l'Institut Nacional de Toxicologia de Barcelona. El 1965, es doctora en Medicina a la UB, amb la tesi *"Antecedentes históricos de la Medicina Legal en España"*, que publicarà trenta anys després.⁶ Aleshores comença a col·laborar amb la càtedra de Medicina Legal i Toxicologia, regentada entre els anys 1950 i 1973 pel professor Miquel Sales Vázquez; del 1968 al 1972 n'és professor no numerari. El professor adjunt entre el 1946 i 1974 és Aleix Bertran Capella, que a l'etapa final de la seva trajectòria, i veient la vàlua de Corbella, demana l'excedència de la seva plaça per tal que ell l'ocupi interinament i pugui optar a presentar-se a les oposicions restringides; gràcies a això, i als mèrits del candidat, el 1974 Corbella esdevé professor adjunt numerari.

Guanya la plaça de forense de categoria especial per oposició el 1968 i obté plaça a Barcelona, al Jutjat de Primera Instància i Instrucció número 4, fins al 1979. Hi farà sobretot reconeixements de lesionats; també treballarà a l'Institut Anatòmic

Figura 2. Institut Nacional de Toxicologia de Barcelona. Any 1967. El Dr. Corbella, dret, el primer de la dreta. (Font: Emili Huguet i Ràmia).

Figura 3. Càtedra de Medicina Legal de la Universitat de Barcelona. Any 1979. El Dr Corbella, assegut al centre, amb bata. (Font: Emili Huguet i Ràmia).

Forense, amb una mitjana de quatre autòpsies cada dia de guàrdia. En aquesta època publica treballs sobre mortalitat d'interès mèdico-legal a Barcelona i guanya per oposició la plaça de metge de l'Ajuntament de la capital, que exercirà durant onze anys, a l'alcaldia de barri d'Hostafrancs. Al mateix temps, oposita i guanya una plaça de pediatria de la Seguretat Social, que exercirà a l'ambulatori del carrer de Manso.

Inscriu al CoMB el títol d'especialista en Dermatologia Mèdico-quirúrgica i Venereologia el 21 de febrer de 1967. Obté el títol d'especialista en Medicina del Treball (ministeri d'Educació i Ciència) el 1971. L'any 1980 també el d'especialista en Medicina Legal i Forense (ministeri d'Educació i Ciència). Per raons que no coneixem —possiblement perquè mai no li va preocupar gaire la burocràcia— no el registra al Col·legi de Metges fins al 2 d'abril de 1984.

TRAJECTÒRIA EN DOCÈNCIA I RECERCA

Com a especialista en medicina del treball, l'interessen especialment les intoxicacions, fet que marcarà la seva vida acadèmica. Del 1972 al 1975 és professor contractat (amb nivell de catedràtic) de la Facultat de Medicina de la UAB i del 1975 al 1976 n'és agregat numerari per oposició. El 1975 esdevé metge adjunt de toxicologia de l'Hospital Clínic i Provincial de Barcelona. També serà cap del Departament Assistencial de Toxicologia del Clínic (cap de servei) entre 1982 i 2005. A finals del 1976, per concurs de trasllat, és catedràtic de Medicina Legal i Toxicologia de la Universitat de Barcelona i més endavant, el 1981, professor de l'Escola Professional de Medicina Legal i Forense; també s'ocupa de l'Escola Professional de Medicina del Treball, que dirigirà fins al 2007.⁷ Els aspectes mèdico-legals que més l'interessen són el suïcidi i la responsabilitat sanitària. Com a forense, el seu cas més important és l'examen —amb Rodríguez Pazos— dels 215 morts de la catàstrofe dels Alfacs (Montsià), el 1978. El 1979 sol·licita l'excedència de l'activitat de forense. S'avança així a la Llei de la Funció Pública de 1984, que farà que la pràctica professional sigui incompatible amb la docència.⁸

Convençut de la seva necessitat acadèmica, el 1987 decideix dividir la càtedra en dues: una de Medicina Legal i una altra de Toxicologia. El 1988 la de Medicina Legal l'ocupa per oposició Emili Huguet i Corbella exerceix de catedràtic de Toxicologia de la Facultat de Medicina de la UB. Però les conseqüències de la Llei de Reforma Universitària de 1983 seran complexes.⁹ El professorat que a la Facultat de Farmàcia imparteix l'assignatura d'anàlisi química, bromatologia i toxicologia, tria solament la

docència de la bromatologia. Per aquesta raó, Corbella és titular de Toxicologia, a Farmàcia, des de 1984 i fins a l'any 1997, quan Joan Maria Llobet Mallafré n'és catedràtic. Per tant, a partir de 1988 Huguet és catedràtic de Medicina Legal a Medicina de la UB i Corbella, de Toxicologia a Medicina i a Farmàcia. Segons sembla, ocasionalment també va impartir algunes classes a la Facultat de Biologia. La Unitat Docent de Toxicologia incorpora també l'ensenyament de la història de la medicina, de la mateixa manera que la unitat de Medicina Legal també ofereix el de bioètica.

A inicis dels anys vuitanta, al servei de Toxicologia de l'Hospital Clínic crea un laboratori adjunt i en fa cap Miquel Rodamilans. També hi aporta molta dedicació Jordi To. En general, Corbella es preocupa més dels aspectes de recerca i docència, sobretot de la toxicitat crònica en el medi ambient i les persones, que no de la part clínica i assistencial, que delega al seu equip. Aquest servei, creat per ell com a complement acadèmic del seu perfil professoral, acaba quan arran la seva jubilació es veu obligat a cessar en els càrrecs de comanament clínic. Deixa l'activitat i aquest trencament comporta la desaparició del servei com a tal. Actualment, aquesta funció clínica està integrada a l'àrea de bioquímica de la Facultat. Anys enrere, quan crea el servei, també funda el Centre d'Informació Toxicològica de la UB.

Les línies principals de recerca de Corbella són la medicina del treball, la medicina legal —especialment la responsabilitat dels professionals de la salut i el suïcidi a Catalunya—, la toxicitat dels hidrocarburs organoclorats i dels metalls —sobretot pesants, com ara el tal·li—, la contaminació mediambiental i humana —en bona part a través dels aliments— i també la història de la medicina dels Països Catalans i d'Occitània. L'etapa més productiva és a partir dels anys vuitanta, amb la medicina legal, la medicina del treball i la toxicologia organitzades d'acord amb la seva planificació. A més, també participa en la recerca que du a terme el Laboratori de Genètica Forense creat al si de la Medicina Legal, sobre polimorfismes proteics i de l'ADN.

Entre els diversos càrrecs acadèmics que ostenta, Corbella és vice-degà de la Facultat de Medicina de la UB (1977-1979) i posteriorment degà (del 19 de febrer de 1979 a l'any 1982). Durant el seu deganat, el 1981 es crea l'Escola de Medicina Legal i Forense. En el curs 1981-1982 s'aplica el *numerus clausus* a l'accés a Medicina, amb un topall de 420 alumnes, la qual cosa genera un tens debat.¹⁰ La plèthora d'alumnat de medicina a Barcelona du la UB a concebre extensions universitàries en altres ciutats de Catalunya i Corbella n'és un dels promotors. A la demarcació de Tarragona, es crea la Facultat de Medicina de Reus, l'any 1977, que a partir del 1991

estarà integrada en una nova universitat, la Rovira i Virgili (URV), amb una seu bicèfala i campus a Reus i Tarragona.

A Reus, des de l'inici, hi ha com a professors no numeraris de bioquímica alguns deixebles de Corbella: Josep Lluís Domingo Roig i Joan Maria Llobet Mallafré. El 1979 Corbella els ajuda a crear un laboratori amb estabulari i els anima a doctorar-se amb tesis de toxicologia per a fer recerca científica. El 1982 es doctora Domingo i l'any següent Llobet, i esdevenen professors adjunts. Fan recerca sobre la toxicitat del níquel, el cobalt, el plom i altres metalls. A partir d'aquí, s'obre una època de projecció internacional en toxicologia: Corbella lidera la recerca que fa amb ells, la finança des de la UB, es desenvolupen projectes, assisteixen a congressos estatals de la Societat Espanyola de Toxicologia i a internacionals d'Europa (Estocolm, Atenes, Munic, Roma, Brussel·les, Maastricht, Reims, etc.) i Amèrica (Indianapolis, Nova Orleans, Nova York, Baltimore, etc.) i publiquen nombrosos articles. El 1986, Domingo esdevé professor titular i el 1990, catedràtic de toxicologia i salut mediambiental a la Facultat de Medicina de la URV. A la mateixa època, Llobet esdevé titular de bioquímica de la URV i el 1997, catedràtic a la Facultat de Farmàcia de la UB. El 1995, Corbella, Domingo i Llobet investiguen sobre les dioxines i furans. En aquest moment, l'equip de la URV ja funciona de forma autònoma, però Corbella segueix treballant encara amb els seus col·laboradors des del 2000 fins al 2007, sobretot en recerca i publicacions de temes de contaminació alimentària. Llobet mor prematurament. El 2007, Corbella rep l'homenatge de l'equip. Temps després, se sentirà molt orgullós quan Domingo rep la distinció internacional Eurotox Merit Award, el 2013. També col·labora amb ell la doctora Marta Schuhmacher Ansuategui, que serà catedràtica de tecnologia ambiental de la URV, al campus de Tarragona, actualment emèrita.

Mentrestant, a la ciutat de Lleida es crea la Facultat de Medicina durant el curs 1977-1978. Manuel Camps Surroca, metge historiadore de la medicina com el seu pare, s'havia llicenciat a la UB el 1971 i doctorat el 1978. S'especialitza en medicina interna el 1977 —a la càtedra del professor Gibert Queraltó—, en aparell circulatori el 1979 i en medicina del treball el 1980. El 1979 esdevé metge forense per oposició, amb plaça a Lleida des de 1985. És professor ajudant de pràctiques de medicina legal i toxicologia de la Universitat de Barcelona entre 1978 i 1981. Entre 1981 i 1986 és professor no numerari d'aquesta matèria a la Facultat de Medicina de Lleida, per delegació de la UB, i professor associat de toxicologia i legislació sanitària del 1986 al 1989. El 1989 és professor titular d'aquesta assignatura i ho serà al si de la Universitat de Lleida —creada el 1992— fins a la seva jubilació. El 1995 el doctor Camps presideix a Lleida les VII Jornades de la Sociedad Española de Medicina Legal

y Forense. Com en el cas de Reus, el doctor Corbella, mitjançant el doctor Camps i el seu equip, es mostra compromès amb l'extensió de la universitat per Catalunya, en aquest cas cap a ponent, i la seva col·laboració tindrà continuïtat.

Durant el mandat com a degà, el 1981 ha d'aplicar la Llei d'Autonomia Universitària, que suscita debats interns al claustre, que recullen les actes i també transcendeixen a les aules i a l'àmbit social. L'experiència d'aquell període complex el fa renunciar a presentar-se a la reelecció i en part ho relata en el llibre que el descriu. En aquesta època també va deixant algunes activitats complementàries, abans no es promulgui la Llei d'Incompatibilitats de 1984.¹¹

Corbella assoleix altres responsabilitats, com la de director del Departament de Medicina Legal i Toxicologia (1981-1986). El 1982, com ja he dit, esdevé cap del departament assistencial (cap de servei) de toxicologia de l'Hospital Clínic i Provincial de Barcelona, plaça que ostentarà fins a la seva jubilació. Arriba al càrrec de vicerector d'Extensió Universitària de la Universitat de Barcelona (1986-1988) durant el rectorat de Josep M. Bricall. Serà també director del Departament de Salut Pública i Legislació Sanitària en els períodes 1988-1991, 1994-1997 i 2004-2007. En concret, els anys 2004-2007 serà director del Departament de Salut Pública, que aleshores inclou les matèries de medicina legal, toxicologia, higiene i sanitat, bioestadística i història de la medicina.

Els darrers anys, tindrà un petit despatx al departament, atapeït de llibres, dossiers i objectes; també hi tindrà algunes de les peces anatòmiques que havia pogut salvar de la desfeta del dissortat Museu d'Anatomia Patològica de la Facultat de Medicina, creat el 1924, a la planta baixa, pel professor Àngel Antoni Ferrer i Cagigal.

Entre els càrrecs de les societats professionals, Corbella ha estat president de la Societat Catalana de Medicina Legal i Toxicologia de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques (1982-1986), primer president de la Comissió Nacional de l'Especialitat de Medicina del Treball (1985-1990); després segueix sent-ne membre fins al 1999. President de la Societat Catalana d'Història de la Medicina (1986-1990), president de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense (1987-1989) i president de la Société Méditerranéenne de Médecine du Travail (1991-1993).

L'activitat que desenvolupa en congressos d'aquestes especialitats acadèmiques és gran i podem destacar-ne la presidència del I Congrés Català de Medicina del Treball (1984), de les II Jornadas Anuales de la Sociedad Española de Medicina Legal y Forense (1988) i de la I Jornada Nacional sobre el Hexaclorobenceno

(1988). En els camps de la medicina del treball en general i de la toxicologia industrial en particular, dirigeix la publicació de cinc volums de *Studia Ramazziana Mediterranea*. També presideix les XVI i XXIII Journées Méditerranéennes de Médecine du Travail els anys 1991 i 2003, que es van portar a terme a Alacant i Barcelona, respectivament.

Al llarg de la seva trajectòria com a docent, Corbella formà molts metges, una bona part dels quals orientà a la docència universitària. Entre d'altres que assoliran càrrecs docents, cal destacar, al llarg dels anys vuitanta, Joan Baptista Martí Lloret (1981, catedràtic de medicina legal i toxicologia de la Universitat d'Alacant i després de la Miguel Hernández), Emili Huguet i Ràmia i Gabriel Martí Amengual (1982, professors adjunts de medicina legal i toxicologia de la UB i professors titulars el 1984), Manuel Rodríguez Pazos (+) (1986, catedràtic de medicina legal i toxicologia de la UAB), Josep Lluís Domingo i Roig (1986, professor titular de toxicologia de la Facultat de Medicina de Reus, i de la URV a partir de 1991), Emili Huguet i Ràmia (el 1988 passà de titular a catedràtic de Medicina Legal i Forense de la UB) i Manuel Gené i Badia (1988, professor titular de medicina legal i forense, i catedràtic de la UB a partir del 2022, al campus Bellvitge). Els anys noranta, Josep Lluís Domingo Roig (1991, catedràtic de toxicologia de la URV), Margarita Luna Descalzo (1993, professora titular de medicina legal i forense de la Universitat de Barcelona), Jesús Gómez Catalán (1993, professor titular de toxicologia de la Facultat de Farmàcia de la UB), Manuel Camps Surroca (1989, professor titular de medicina legal i forense de la Universitat de Lleida), Santiago Nogué Xarau (1988, professor titular de toxicologia de la Facultat de Medicina de la UB), Jordi To Figueras (1988, professor titular de toxicologia de la Facultat de Medicina de la UB), Miquel Rodamilans Pérez (1988, cap del laboratori del Servei de Toxicologia del Clínic, per delegació), Joan Maria Llobet Mallafré (+) (1997, catedràtic de toxicologia de la Facultat de Farmàcia de la UB). A partir dels anys noranta, la normativa sobre places docents canvia i no es cobreixen les vacants: entre dos deixebles traspassats i una desena de jubilats, actualment només un roman en actiu. Quan es jubili, el 2026, posarà punt final a l'escola Corbella.

Dirigeix 86 tesis doctorals, moltes de temes històrico-mèdics. D'aquestes, una part bastant homogènia deriva del seu afany pel buidatge dels aspectes sanitaris que contenen els llibres de registre d'arxius parroquials d'arreu del país a partir del 1563 i per tant anteriors al Registre Civil, creat el 1870. Aquestes aportacions tenen un cert pes en el coneixement sanitari del període que abasten, en un camp innovador com també ho va ser en el seu moment el que inicià Salvà i Campillo amb les topografies mèdiques.

La formació d'investigadors és constant en la seva vida. No es limita a la direcció de tesis; fora d'aules, en tot moment orienta, recomana, esmena i enriqueix els treballs de recerca de totes les persones que es mouen al seu entorn. Tothom el respecta com a referent.

De fet, la seva docència oficial en història de la medicina dins dels estudis de llicenciatura es limita al període 1961-1968. Anys després, és molt més important en la formació de postgrau, sobretot com a director de tesis doctorals o formant part de tribunals de doctorat.

Les seves publicacions són molt nombroses, probablement cap a un miler, dedicades a la ciència, les humanitats, la divulgació i a finalitats complementàries. Mereixen un capítol a part.

L'any 2007 assoleix l'edat de jubilació acadèmica a la Universitat de Barcelona i passa a la condició de professor emèrit fins al 2010.

LA HISTÒRIA DE LA MEDICINA

Com acabo de dir, Corbella va ser professor de l'assignatura d'història de la medicina entre 1961 i 1968. Després que el 1967 no es pogués fer a Barcelona el congrés estatal d'aquesta matèria, el 1968 coorganitzà amb Josep Maria Calbet un simposi centrat en la figura de Giné i Partagàs, que se celebrà el 1969 a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. Tot seguit, creà els congressos d'història de la medicina catalana i n'esdevingué promotor; com a pioner, fou secretari del I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana, celebrat a la RAMB de l'1 al 7 de juny de 1970. El 1975 fou vicepresident del II Congrés, també a la RAMB, i el 1981 presidí el III, a Lleida. Posteriorment, es relacionà amb tots els congressos catalans, bé com a membre dels comitès i ponent, bé com a promotor i participant, interessat per la distribució d'aquestes trobades en diversos llocs de la geografia dels Països Catalans. En el darrer, fou president d'honor el XXII Congrés d'Història de la Medicina Catalana, celebrat a Sabadell l'any 2023.¹²

El 1972 dirigí la revista *Orbe Histórico. Historia de la Medicina y de la Ciencia*. El 1976 esdevingué membre de la comissió fundadora i gestora de la Societat Catalana d'Història de la Medicina, al si de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques; una vegada constituïda el 1977, fou secretari de la junta i posteriorment exercí diversos càrrecs,

entre els quals el de president, de 1986 a 1990. Mentrestant, el 1979 va ostentar la presidència del VI Congreso Español de Historia de la Medicina, celebrat a Barcelona.

Membre del jurat del Premio Uriach de Historia de la Medicina en diverses ocasions entre el 1970 i 2013, fou col·laborador de la Fundació Uriach des de la seva creació, el 1988. Entre els anys 1997 i 2020 va ser membre del jurat del Premi d'Història de la Medicina Catalana "Oleguer Miró i Borràs", per designació del CoMB.

Els camps de recerca que més interessaren el nostre biografiat van ser la història de la medicina catalana en el seu conjunt, la de les especialitats, la de les institucions sanitàries en què treballà o col·laborà, els aspectes sanitaris dels arxius de les parròquies, les biografies mèdiques i la bibliografia històrica de la sanitat catalana, entre d'altres.

El 1977, en ocasió del centenari de la mort de Pere Mata i Fontanet, Corbella creà i dirigí el Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, vinculat al departament de la Facultat de Medicina del què fou professor. Aquest ens, concebut per a editar llibres, en publicà uns 140 de diversos autors sobre ciència i història de la medicina, fins a l'any 2010. El 1984, fundà i edità *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, que dirigí fins a l'any 2019. Posteriorment n'esdevindria director honorífic, fins al seu traspàs. Organitzador de molts congressos catalans, actes i exposicions, Corbella aglutinà metges i altre personal assistencial de les ciències de la salut a l'entorn de *Gimbernat*. En la seva època de maduresa, no exercí de docent d'història de la medicina i, per tant, no ensenyà la metodologia i el rigor acadèmic de la recerca, però estimulà molts professionals de la medicina i de les ciències de la salut a fer-ne i donar-la a conèixer. Creà els mitjans necessaris per a donar visibilitat a una ingent quantitat de treballs de recerca primària, bàsica, que d'altra manera mai no s'haurien escrit o conegut. Aquesta va constituir per a ell la raó de ser de *Gimbernat* i dels congressos que tutelà, com també d'altres iniciatives que impulsà quan ho considerà necessari. Entre el 1968 i el 2007 dona suport als docents d'història de la medicina de la UB, tant al campus Clínic com al de Bellvitge. De tot plegat han passat molts anys. En l'actualitat, els congressos segueixen la seva periodicitat i fressen el país, alhora que *Gimbernat* continua la seva funció, ara en ple procés de millora. L'interès per la història de la medicina es manté viu, com el doctor Corbella volia.

Com a polígraf empedreït, el biografiat també redactà articles, biografies i notes de format i contingut històric divers a la *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*.

Figura 4. 'Interpretant la Història de la Medicina Catalana'. Caricatura d'alguns membres del grup Gimbernat. (Dibuix: Pedro Alegre Gutiérrez).¹³

Durant anys organitzà amb el Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI) de la UB diverses exposicions de temes històrics de la professió en dues de les galeries de la dreta de la planta baixa de la Facultat de Medicina del carrer de Casanova, destinades a tota classe de públic, però en especial als joves estudiants de medicina. D'algunes, no solament se n'imprimiren guies simples, sinó que també se n'editaren a vegades programes de gran interès.

Com a editor, el gros de la seva activitat ha estat el corpus de cent quaranta llibres publicats pel Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, entre inicis dels anys vuitanta i fins al 2010.¹⁴ I no solament aquests. A més de dirigir, Corbella també va editar publicacions com *Orbe Històric* (des de 1972, set números), *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència* (de 1984 a 2018, 74 números i vuit més en dues col·leccions diferenciades), *Studia Ramazziniana Mediterranea* (des de 1991, sis volums), i *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya* (de 2014 a 2021, trenta números).

LA REIAL ACADÈMIA DE MEDICINA DE CATALUNYA

El 1977 Corbella fou nomenat acadèmic corresponent per elecció de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. El 1982 resultà elegit acadèmic corresponent estranger de l'Acadèmia Nacional de Medicina de Mèxic. L'any 1985, ingressà com a numerari de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona —anomenada de Catalunya a partir del 1992— amb el discurs d'ingrés *La responsabilitat del metge i de les institucions sanitàries*, respost per Bel·larmí Rodríguez Arias. Ocupà el setial número quatre, en què l'havien precedit personatges com Rull Xuriach, Barraquer Roviralta, Calleja Borja-Tarrius, Saforcada Ademà i Sales Vázquez. La seva trajectòria a la junta de govern passà pels càrrecs d'arxiver (1988-1993), bibliotecari (1993-1997), secretari general (1997-2003), vicepresident (2003-2005), president interí (poc temps, entre 2004 i 2005, en substitució del traspassat titular, Jordi Sans Sabrafen), i president per elecció, durant el període 2005-2013.

Des dels successius càrrecs que exercí a la junta de govern, actuà com un membre molt actiu, que tothora mostrà el compromís amb la institució i hi aportà la seva empenta. Del període de president, podem destacar-ne alguns fets, gestions i iniciatives, a més de dirigir la vida acadèmica ordinària. El 2005 el dedicà al centenari del naixement de Frederic Duran Jordà, finalitzà les obres d'actualització de la Sala

Figura 5. Inauguració de l'exposició "Cent anys de Medicina (1906-2006)". Vestíbul de la Facultat de Medicina de Barcelona. (Font: Arxiu RAMC).

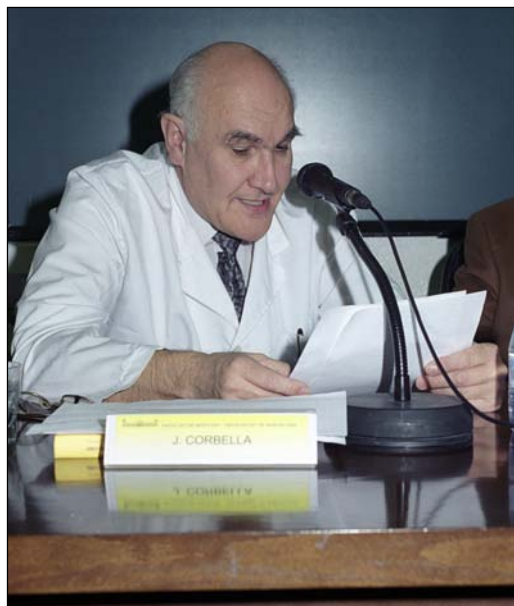

Figura 6. Presentació del llibre Història de la Facultat de Medicina de Barcelona (1843-1985). (Font: Arxiu RAMC).

Turró i nomenà tres acadèmics d'honor. El 2006, nomenà dos acadèmics d'honor i afrontà els greus problemes de l'edifici, que presentava dificultats de conservació a les cobertes i al trespòl de les golfes, que allotjaven una part de la biblioteca de la institució; les obres i les dificultats de finançament es perllongaren fins al 2010. Corbella constituí, mitjançant un conveni, l'Arxiu Històric Iconogràfic de la Sanitat Catalana "Gaspar Sentiñón" i aconseguí que el repositori RACO inclogués tota la sèrie de la revista *Gimbernat*, des del número 1 al 46, amb el compromís d'anar-n'hi incorporant els nous que s'anessin editant. El 2007, nomenà dos acadèmics d'honor i inicià el rol de la RAMC com a coeditora de la revista *Gimbernat*, que passà a ser pròpia, compartida amb el Seminari Pere Mata de la UB. També va emprendre l'emissió de segells oficials de Correus per part de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre dedicats a la RAMC, que van ser anuals fins al 2012. El 2008, dotà de mitjans audiovisuals les sales de l'Acadèmia per a la millora de les sessions, alhora que potencià la pàgina web de la institució i acollí donacions de biblioteques mèdiques que aviat saturarien els espais disponibles. El 2009, nomenà un acadèmic d'honor i dedicà l'any al centenari de Rita Levi-Montalcini. Aquest mateix any la RAMC deixà de ser una acadèmia de districte dependent de la Reial Acadèmia Nacional de Medicina, de Madrid. El 2010, reestructurà les seccions de l'Acadèmia, que passaren de sis a quatre (ell mateix presidiria la quarta). Va fer efectiu el pas dels acadèmics numeraris a emèrits en complir vuitanta anys. En aquesta etapa es commemorà el 250è aniversari del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona i s'homenatjà Pere Virgili. Alhora, s'efectuaren les obres a les cobertes i golfes. El 2011, s'acabaren les intervencions i se'n saldà el cost. Paral·lelament, es commemoren els set-cents anys de la mort d'Arnau de Vilanova i el segon centenari del naixement de Pere Mata, i s'ubica al vestíbul el bust de Jaume Ferran, obra de Llimona. Aquell any el nombre de consultes a la pàgina institucional de la web pujà a 19.000. L'any 2012, s'aprovà la modificació dels estatuts de la RAMC, de 1997; en la seva introducció normativa, afirmen que la llengua pròpia de la institució és la catalana i entre els objectius hi inclou la defensa del patrimoni científic i cultural català. Nomenà un nou acadèmic d'honor, afrontà obres menors a l'edifici i amplià el fons de la biblioteca. El febrer de 2013, acabà el seu mandat i deixà pas a Joan Viñas Salas com a nou president.

Deslliurat del càrrec i la responsabilitat de la presidència, Corbella seguí exercint la que va contraure l'any 1984 com a director de *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. Aquesta funció tindrà continuïtat fins al 2019, quan arriba a publicar el número 70 (de 2018) i dona per conclosa la seva etapa.

Figura 7. XIV Congrés d'Història de la Medicina Catalana, celebrat en ocasió del centenari de la nova Facultat de Medicina i l'Hospital Clínic de Barcelona. Any 2006 . (Font: RAMC).

Figura 8. Més de mig segle vinculat a la Facultat de Medicina (1954-2007).
(Font: RAMC).

L'altra publicació de la institució, de més antic recorregut, és la *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona* ("de Catalunya" a partir de 1992). Corbella en fou membre del consell de redacció des de gener de 1986 fins a l'any 1997, sota la direcció de Francisco García Valdecasas, i després fins al 2002, sota la de Màrius Foz i Sala. Deixà de formar-ne part a partir del número 1 del 2003. Posteriorment, l'any 2013, sota la direcció de Josep Carreras Barnés, s'incorporà a la coordinació; l'any següent, en morir Carreras, Corbella n'assumí la direcció, primer amb Marc Xifró com a coordinador; entre 2016 i 2021 va dirigir un consell de redacció amb diversos col·laboradors. El 2020 la pandèmia de la COVID-19 ho aturà tot i el 2022, a l'hora de reprendre l'activitat, es va apartar de l'equip editorial i va cedir pas a la direcció de Jordi Palès.

Al llarg de dos anys, Corbella va mantenir la vitalitat de les dues revistes de la institució i també de la pàgina web, que va anar millorant per a que oferissin una major quantitat i qualitat d'informació.

Al llarg de la seva trajectòria, el biografiat llegí els discursos de recepció de nou numeraris: Antonio Cardesa García (1993), Jordi Vives Puiggròs (1996), Manuel Camps Surroca (2001), Josep Carrière Pons (2004), Miquel Vilardell Tarrés (2006), Josep Carreras Barnés (2006), Lluís Guerrero Sala (2009), Emili Huguet Ràmia (2013) i Carles Hervás Puyal (2019).

El gener de 2007, Corbella exposà el treball inaugural de curs sobre *Els tòxics en el medi. Enfocament actual del risc i la patologia*. A partir de gener de 2018, passà a ser acadèmic numerari emèrit per haver acomplert l'edat reglamentària l'any abans, però es va mantenir actiu i va seguir assistint a les sessions.

LES ALTRES ACADÈMIES

El 20 de desembre de 1999, Corbella resultà elegit membre numerari de la Secció de Ciències Biològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, amb el número 222 i en l'especialitat de toxicologia. El discurs d'entrada, llegit el 14 de novembre del 2000, fou *Els metalls com a elements de contaminació del medi: un risc per a la salut humana*. La seva activitat va ser notable com a ponent, organitzador i autor. Va tenir el càrrec de vicepresident de la secció en el període 2002-2008. En aquesta acadèmia publica els llibres *Científics del Priorat* (amb Edelmira Domènech, 2002), *L'Institut de Fisiologia de Barcelona (1920-1939)* [2009], *Metges i Medicina d'Occitània* (2012), la monografia de toxicologia *Els metalls com a elements de contaminació del medi*. Un

risc per a la salut humana (2000), i dues biografies: *Antoni Esteve i Subirana: semblança biogràfica* (2006) i *Josep Carreras Barnés: semblança biogràfica*" (2021, signada amb Ramon Bartrons). També presentà nous candidats a formar part de la institució i va ser membre de tribunals per a dictaminar l'atorgament de bosses d'estudis de les convocatòries 2010-2011 i 2012-2013. A la secció de Ciències Biològiques entre el 2009 i 2017 dirigí algunes línies de recerca, entre les quals la indexació polivalent de la *Revista de Ciencias Médicas. Periódico Mensual de Ciencias Médicas* (Barcelona, 1875-1919) i *Anàlisi dels aspectes socials del fons de l'arxiu de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona (1770-1850)*, un programa que comprèn del 2012 al 2018. El 25 de gener de 2007, passà a ser membre numerari emèrit.¹⁵

El 1999, ingressà com a numerari de l'Acadèmia de Ciències Veterinàries de Catalunya per l'àrea de toxicologia, amb el discurs *Contribució al coneixement de la presència d'organoclorats en teixits humans i en aliments de consum habitual*, i ocupà l'escó 49. El doctor Corbella no només participà en les activitats científiques de la institució i a les juntes generals, sinó que també assistí a les juntes de govern en qualitat d'assessor. A més, publicà treballs a la revista de l'Acadèmia.¹⁶ El 2003 el ple el nomenà acadèmic d'honor.

L'any 2001, ingressa com a acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, amb el tema *Grans episodis tòxics per medicaments. Una evolució: del risc cap a la seguretat*. El 2003 ho va fer com a numerari de la secció cinquena, amb el discurs *Evolució històrica de la toxicologia a Catalunya*. Ocupà l'escó número 20 i s'integrà a la secció cinquena, d'història, legislació i deontologia. Esdevingué numerari emèrit l'any 2012.¹⁷

L'OBRA ESCRITA

Jacint Corbella ha estat un polígraf que mai no es va preocupar gaire d'inventariar tot allò que escrivia. Una bona part la va incloure al seu currículum, però no tot; a més, després de la seva jubilació de la Universitat de Barcelona, el 2007, hi deixà d'annotar novetats, llevat d'algunes ressenyes marginals que no permeten conèixer íntegrament la continuïtat de la seva producció.

Per aquest motiu, solament podem efectuar una aproximació a la seva obra impresa, que calculem que podria sumar vora un miler d'escrits entre llibres (més de trenta), monografies (unes noranta), capítols de llibres, articles en revistes científiques

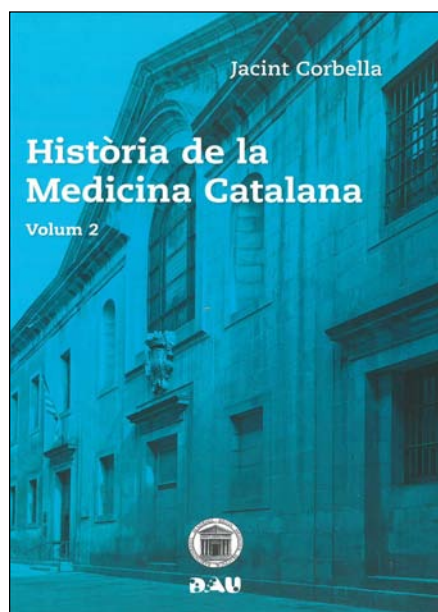
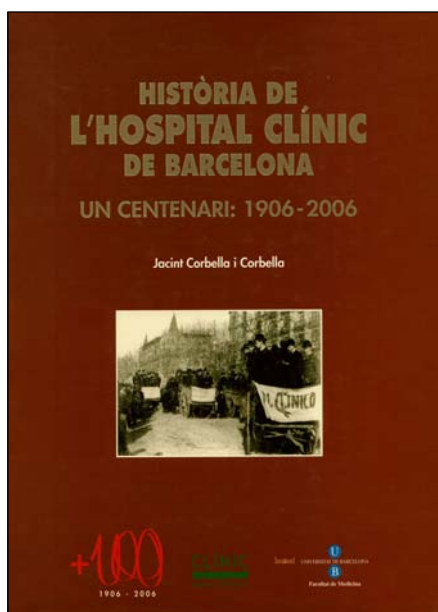
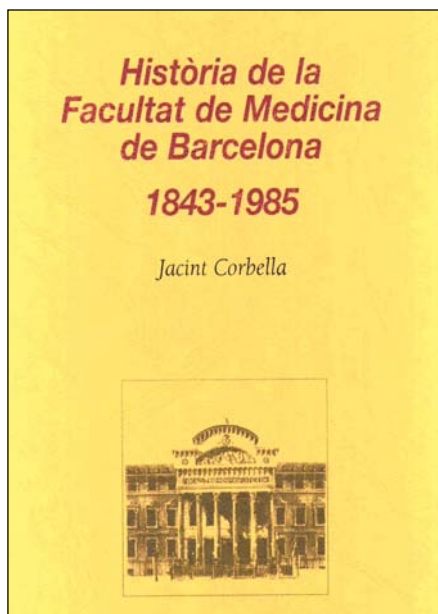
(més de cent de medicina legal i uns quatre-cents de toxicologia) i d'història i humanitats en general (uns dos-cents cinquanta), treballs publicats en resums i actes de congressos, cartes a l'editor, editorials, pròlegs (més de vint), ressenyes, articles en diaris i revistes de divulgació, obituaris i altres formats d'edició. Dels articles científics, entre dos-cents i tres-cents els ha publicat en revistes internacionals, moltes indexades. Va ser un autor prolífic que sovint va assumir el paper d'editor. Va ser director i membre de consells editorials i també va excel·lir editant llibres, monografies i revistes.

No és possible per ara disposar d'un catàleg complet de la seva obra i aquesta glossa tampoc no és el lloc adient per a intentar-ho ni per estendre'ns amb una relació tan llarga de cites.

A banda dels que hem conegut directament Corbella, altres ho han fet només a través de les seves obres, sobretot les que han gaudit de més difusió, en especial les d'història. A molts els pot sorprendre la trajectòria científica de Corbella i els pot plantejar el dilema de si ha estat un humanista interessat per la ciència o un científic amb sensibilitat humanística. O potser un intel·lectual capaç d'abastar ambdós camps, en equilibri. Intentaré oferir informació al lector per ajudar-lo a reflexionar sobre aquestes perspectives; per a fer-ho, exposaré algunes mostres de la seva obra, en diferents àmbits de la seva dedicació.

El seu primer treball científic fou sobre dermatologia, com ja hem dit abans, escrit amb els seus professors Xavier Vilanova i Carles Romaguera, a primeries dels anys seixanta. Va ser fruit d'una etapa de formació en què encara no tenia perfilat el camí a seguir. El 1968 deixà de ser professor no numerari d'història de la medicina i passà a ser-ho de medicina legal i toxicologia; tant la primera àrea de coneixement com la segona comporten activitat docent i recerca, amb resultats que s'han de publicar. Els articles científics solen ser fruit del treball en equip i, per tant, acostumen a estar signats per diversos autors; sovint el nom de Jacint Corbella acompanya els de companys o deixebles seus.

Al llarg de la seva trajectòria acadèmica en medicina legal, publicà més de cent articles entre els anys 1962 i 2003. En citaré alguns com a exemple: "*Instituto Anatómico Forense de Barcelona. Resumen de Trabajos en 1961*" (1962); "*Problemas actuales en el peritaje médico legal de los accidentes de tráfico*" (1975); "*Situation actuelle du suicide réussi en Espagne*" (1978); "*Utilidad de los marcadores genéticos en la identificación cadavérica*" (1987); "*Identificación des victimes après l'accident*"

Figures 9-12. Algunes publicacions del Dr. Jacint Corbella i Corbella.
(Font: Arxiu RAMC).

des Alfaques (Catalogne, 1978). Technique et résultats. Organisation" (1980); "DIS80 Polymorphism, including a new variant, in a population sample from Barcelona (Spain) using Polymerase Chain Reaction" (1993); "Population study of the STRs HUMTH01 (including a new variant) HUMVWA31A in Catalonia (northeast Spain)" (1996). Entre els capítols de llibres, esmentem "El suicidio" (1990). I pel que fa a llibres, cal citar *La responsabilitat dels metges i de les institucions sanitàries* (1985).¹⁸

En el camp de la toxicologia, la part més extensa de la seva dedicació científica, entre 1976 i 2007 publicà vora quatre-cents articles, més de la meitat en revistes internacionals. Com a exemples, podem citar: "Effectiveness of chelation therapy with time after acute uranium intoxication" (1990), "Oral vanadium administration to streptozotocin-diabetic rats has marked negative side-effects which are independent of the form of vanadium used" (1991), "Assessment of the developmental toxicity of deferoxamine in mice" (1995), "Comparative effects of the chelators sodium 4,5-dihydroxybenzene-1,3-disulfonate (Tiron) and diethylenetriaminepentaacetic acid (DTPA) on acute uranium nephrotoxicity in rats" (1997), "Silicon reduces aluminum accumulation in rats: relevance to the aluminum hypothesis of Alzheimer disease" (1998) i "Polybrominated diphenyl ethers (PBDEs) in foodstuffs: human exposure through the diet" (2003). També trobem una quarantena de capítols de llibres, com per exemple: "Developmental and reproductive effects of Aluminum, Uranium and Vanadium", a *Toxicology of Metals*, publicat per Louis W. Chang el 1996. Entre els llibres de toxicologia podem citar *Intoxication au thallium* (1972).¹⁹

En l'àrea de la medicina del treball, també és autor d'una bona quantitat de treballs, entre els quals, aleatòriament, citaré el llibre signat amb altres autors *Especialidades médicas. Medicina del Trabajo* (1990) i els signats només per ell: *Esquemes de Toxicologia Industrial. I. Introducció metalls* (2000) i *Esquemes de Toxicologia Industrial. II. Risc i patologia per hidrocarburs* (2001).²⁰

La història de la medicina és, probablement, el tema que més l'interessà al llarg de la seva vida, amb uns dos-cents cinquanta treballs (sobretot articles) i una trentena de llibres i estudis de diversa índole. Com que l'elecció d'articles per citar pot ser complexa i fer esment de tots els que jo voldria seria massa prolix, em limitaré a fer una breu relació d'alguns dels llibres que ha escrit, sol o amb altres autors. Com a exemple, recordaré el *Diccionari biogràfic de metges catalans* (3 volums, 1981-1983), *Bases històriques de la psiquiatria catalana*

moderna" (1987), *Memòries manuscrites de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya* (1993), *Història de la Facultat de Medicina de Barcelona. 1843-1985* (1996), *Història de l'Hospital Clínic de Barcelona. Un centenari. 1906-2006* (2006), *Pere Farreras i Valentí, metge català (1916-1968)"* [2007], *Metges i medicina d'Occitània* (2012) i *Història de la Medicina Catalana* (vol. I, 2016; vol. II, 2017).²¹

La divulgació mèdica també el va preocupar i en va escriure textos ben diversos, dels quals en tenim constància de més de quaranta, tot i que en podrien ser molts més. Com a exemple, citaré el llibre *El azote de las drogas*, publicat amb Edelmira Domènech el 1976. Posteriors a aquest, trobem altres treballs, com ara "*Egipto. La infancia de la medicina*", a *La Vanguardia*, el 1993 i "*Rita Levi-Montalcini*", a *Historia y Vida*, el 1999.²²

Jacint Corbella tingué una ment privilegiada, dotada d'una memòria excepcional, d'una capacitat analítica i sistemàtica fora del comú, i oberta a tota classe de coneixements científics i humanístics. Res no li fou aliè i encara diversos objectius que superà amb facilitat.

L'anàlisi de l'obra escrita feta a partir dels articles publicats ens mostra una major dedicació a la ciència que a la història de la medicina (gairebé tres vegades més), però aquest resultat extret de la bibliometria de treballs s'ha d'esmenar en observar que una part dels articles de medicina legal i forense, de medicina del treball i de toxicologia es dediquen als aspectes històrics d'aquestes matèries. Aquesta proporció s'acaba d'equilibrar amb els seus llibres, la gran majoria de història de la medicina i, com és lògic, amb continguts més extensos i visions més àmplies. Els pròlegs, glosses, obituaris, ressenyes, etc., acaben d'equilibrar el conjunt.

La visió subjectiva de qui escriu i l'ha conegut durant més de quaranta anys em fa concloure que probablement ha estat més un historiador dedicat a la ciència, que no pas un científic dedicat a la història; de tota manera, considero prudent posar l'agulla de la balança al centre.

A més a més de la seva pròpia obra, també cal recordar el seu compromís amb consells editorials, la implicació en la direcció de revistes i una intensa activitat com a editor, digna d'elogi.

ASPECTES FAMILIARS

De jove, la diversificació de l'activitat mèdica li permet obtenir més ingressos que destina no solament a la seva família nuclear sinó també a ajudar al seu pare —que no podia tenir cap feina estable a la clandestinitat—, la mare i altres parents grans.

A partir del curs 1957-1958 festeja amb la seva companya d'estudis Edelmira Domènech Llaberia. Es prometen el setembre de 1961, poc després que ella perdi el seu pare, també metge, Francesc Domènech Alsina (1901-1961), marit de la metgessa Edelmira Llaberia Sais (1909-1973). El 27 de juny de 1963 contrauen matrimoni civil a Sant Celoni (Vallès Oriental) i religiós al santuari del Corredor, a Montnegre (Dosrius, Maresme). Edelmira Domènech Llaberia esdevindrà catedràtica de Psiquiatria de la UAB; té la seva pròpia biografia, extensa i d'excel·lència.

El 1970 Jacint Corbella aconsegueix que un jutge amb qui fa amistat regularitzi la situació del seu pare, la qual cosa li permet deixar d'ocultar-se. Els pares de Jacint van a viure a un pis de la Rambla de Catalunya, prop del que habiten ells a Rambla de Catalunya-Mallorca. El pare gaudirà poc la llibertat de moviments perquè mor d'una cardiopatia l'1 de maig de 1972. Jacint i Edelmira, ja amb fills i necessitats de més espai, es traslladen a un pis del carrer de Vallirana, número 67, cinquè - primera, on residiran bastants anys, fins al 2003. Aleshores fan un nou canvi i van a viure al pis dels pares ja traspassats d'Edelmira Domènech, on ella havia nascut, a la Rambla de Catalunya, 97, principal-segona, que serà la última residència de la parella. Quan la mare de Corbella per raons d'edat deixa de ser autònoma, es trasllada a casa d'ells.

El matrimoni tindrà quatre fills: Paco (1964), informàtic funcionari de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; Josep (1966), periodista de *La Vanguardia* especialitzat en ciència; Edelmira (1969), llicenciada en filologia hispànica, professora de música i educació infantil; i Teresa (1972), professora titular d'Estadística a la Facultat d'Econòmiques de la Universitat Rovira i Virgili, a Reus. Els fills els donaran sis nets.

A Edelmira Domènech li pervé una casa a Pobolada (Priorat) que havia estat propietat de la seva mare. Quan la mainada del matrimoni són petits hi solen estiuajar un mes a l'any, un temps que el metge del poble aprofita per anar-se'n de vacances mentre Jacint Corbella resol les incidències de salut de la població i, alhora, consulta els arxius locals. Quan els fills són una mica més grans, la família fa vacances a Londres. El matrimoni havia adquirit una petita casa al número 2 del carrer 1 de

Figura 13. Jacint Corbella amb els seus pares Josep i Teresa (c. 1965).
(Font: Família Corbella-Domènech).

Figura 14. Fotografia familiar a la casa de Poboleda (c. 2000). (Font: Família Corbella-Domènech).

Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), dins d'una urbanització propera al campus, on vivien alguns dels catedràtics de la UAB companys de Domènech i temporalment se la canviaven per vacances amb les de professors londinencs.

Corbella dedica l'escàs temps de lleure a la lectura, a la bibliofília, i a vegades a fer alguna aportació a la seva col·lecció filatèlica i numismàtica. Llegeix tot el que troba i sobre qualsevol tema, amb aprofundiment en la literatura i la història. Tothora li agrada estar ben informat i revisa la premsa diària que pot.

Anys més tard, el 19 de gener de 2006 mor la seva mare, Teresa Corbella i Ventura, als 89 anys d'edat.

Jacint i Edelmira gaudeixen la família i la casa és un anar i venir de fills i nets, sobretot els caps de setmana, més favorables a les trobades. La vida acaba de transcórrer entre aquests moments i les estades a Poboleda.

EL VINCLE AMB MANRESA

Tot i ser un barceloní a tots els efectes, el doctor Corbella col·laborà a bastament amb la seva ciutat nadiua, Manresa, sobretot en aspectes culturals i mèdics.

Els anys 1977 i 1985 fou jurat del Premi Oms i de Prat de Fundació Caixa Manresa, i el 1983 i 1985 jurat de la beca d'investigació d'aquesta entitat; en ambdós marcs té com a companys personatges de gran renom de la cultura catalana. Els anys vuitanta assistí a algunes de les conferències i col·loquis del Centre d'Estudis del Bages (CEB), que solien celebrar-se els dissabtes a la tarda a l'Arxiu Comarcal del Bages; el 24 de juny de 1982 hi exposà el tema *Notes per a una història de la medicina de la comarca de Bages*. El 23 d'abril del mateix any va ser ponent de l'acte de presentació de la primera *Miscel·lània d'Estudis Bagencs* (CEB) i en el d'homenatge a Antoni Esteve Subirana. En aquestes reunions culturals, va fer amistat amb Francesc Rafat Selga, metge i historiador; Simeó Selga Ubach, metge i erudit; i Lluís Guerrero Sala, metge i antropòleg. El 5 d'octubre de 1985, fou ponent de la sessió commemorativa del centenari del naixement de Francesc Ferrer i Soler, organitzada pel CEB. A través de Corbella es materialitzà la col·laboració genèrica de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya amb el primer període (1978-2003) de les activitats del CEB.²³

Figura 15. Celebració mèdica “Vigília de Sant Lluç”, de Manresa, l’any 2005.
(Font: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut ‘Simeó Selga i Ubach’).

Figura 16. Presentació del llibre ‘El llarg camí de la ciència’ de Josep Tomàs Cabot.
(Font: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut ‘Simeó Selga i Ubach’).

Cada vegada que visitava Manresa, recordava quan era un nen i anava, en ritual constant, a la llibreria-papereria-impremta Boixeda, als baixos de la noble casa Suanya del carrer d'Urgell, on tants anys abans, si podia fer-ho, s'hi comprava objectes de material escolar; ho evocava i hi adquiria qualsevol minúcia.

L'any 1990, Corbella va rebre al saló de sessions de l'Ajuntament de Manresa el Premi Bages de Cultura i el 8 de juny d'aquell any va pronunciar al mateix lloc la conferència inaugural del VI Congrés d'Història de la Medicina Catalana. També n'hi pronuncià una altra, de nou al saló noble, el 16 de juny de 1995, en ocasió de la jubilació de Dídac Ribas Mugal i de l'homenatge que aquest va rebre a Manresa.

El març de 2001 visità l'exposició *Joves i republicans. La República a Manresa (1931-1936)*, a la Sala Sant Domènec. Hi coincidí amb l'altre catedràtic de medicina manresà, Dídac Ribas; ambdós llegiren i miraren panells i evocaren fets del seu passat propi i familiar. Qui escrigués aquestes línies també hi era i recorda l'emotivitat del moment. Posteriorment, el 13 de febrer de 2004, va ser pregoner de la Festa de la Llum, un dels millors privilegis a l'abast d'un manresà; l'acte fou, de nou, al saló de sessions municipal.²⁴

Corbella, home d'arrels i tan sensible a la història, oimés la pròpia, sempre estava al corrent de l'actualitat de Manresa, que seguia a través de la conversa amb els amics i com a lector del diari *Regió7*.

RECONeixEMENTS

El fet de pertànyer a l'Institut d'Estudis Catalans, a les reials acadèmies de Medicina, Farmàcia i Veterinària, ja té implícit un reconeixement al recorregut científic i humanístic, amb el corresponent ressò en l'àmbit sanitari i social.

L'any 2005, el Col·legi de Metges de Barcelona li atorgà el Premi a l'Excel·lència Professional per la seva trajectòria. L'11 de juny del 2006 va rebre un homenatge dels seus amics a la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, en ocasió de la celebració a la seva seu del XIV Congrés d'Història de la Medicina Catalana, del XXX aniversari de la Societat Catalana d'Història de la Medicina, i de la commemoració del centenari de la Facultat de Medicina i de l'Hospital Clínic. En l'acte es destacà l'home, el mestre i l'amic de molts col·laboradors de la revista *Gimbernat* i dels

congressos històrico-mèdics catalans. Li lliuraren una escultura de bronze signada per Ramon Oms, que té com a tema la revista *Gimbernat*.

El 2007 va rebre l'homenatge del grup de docència i recerca toxicològica de la URV, al què va estar vinculat. L'any 2018 va rebre la medalla de Membre d'Honor de la Societat Catalana d'Història de la Medicina, de la qual va ser cofundador, expresident i una de les ànimes.

El 19 de febrer de 2019, el CRAI Biblioteca del Campus Clínic de la Universitat de Barcelona li dedicà, en reconeixement, una de les quatre aules per a treballs de grup de què disposa; les altres tres reben els noms de Dolors Aleu, Moisès Broggi i Ciril Rozman.

El 17 de maig de 2023, l'Acadèmia de Ciències Veterinàries de Catalunya el nomenà acadèmic d'honor, una distinció reservada a científics de gran prestigi. En aquesta ocasió, pronuncià un discurs sobre els veterinaris membres numeraris de la RAMC per afinitat i es va sentir ben satisfet per la distinció rebuda i també per la participació en l'acte de la coral de la UB.

Corbella va rebre alguns homenatges i honors en els darrers anys i va ser proposat per a d'altres, com ara el "Reconeixement Josep Benet" (2017), que no li fou concedit.

Arran de la seva mort, es publicaren obituàries a diaris com *La Vanguardia*, *Regió7*, *El Punt Avui* i *El Periódico de Catalunya*. També a revistes professionals i webs institucionals, com ara la del Col·legi de Metges de Barcelona, entre d'altres.²⁵

Poc després de morir, la Secció de Ciències Biològiques de l'Institut d'Estudis Catalans li dedicà una sessió; la glossa la pronuncià Ramon Bartrons i Bach, company d'acadèmia, docent i investigador de la Unitat de Bioquímica del campus de Bellvitge.

La dimensió del personatge, exposada de forma unànime en l'homenatge solemne pòstum rebut pel món acadèmic el 30 de setembre de 2025 a la RAMC, queda ben palesa. Probablement, n'hauria merescut d'altres.

SENECTUD I FINAL

Els darrers anys de la seva vida, Corbella llegia i escrivia incansablement. Malgrat les xacres inherents a l'edat, participava en les sessions de les acadèmies i altres institucions amb què col·laborava. El seu darrer treball de recerca, elaborat amb Edelmira Domènech, va ser un extens estudi sobre la vida i l'obra del pediatre Jeroni de Moragas. A partir del 2021, de mica a mica, les malalties i la fragilitat se n'apoderaren i limitaren la seva salut, fins a la fi.

La seva vida va ser la ciència, les humanitats, la història, la família i el país. Aquest personatge de caràcter peculiar, proper, obstinat, generós, amb una ment privilegiada, molta iniciativa i capacitat de gestió i execució de projectes, morí al seu domicili familiar de la Rambla de Catalunya, de Barcelona, envoltat de la família, el dia 17 de maig de 2025, als 88 anys d'edat.

Corbella va voler que les seves cendres reposessin a Pobolada, entre camps, turons i vinyes, sota la presència imponent de la serra del Montsant. Que descansi en pau i romanguí en la nostra memòria, al corpus de *Gimbernat*, als annals de l'Acadèmia i a la història de Catalunya.

AGRAÏMENTS

En primer lloc, vull agrair les facilitats i les informacions donades per Edelmira Domènech Llaberia i la seva família; sense ells, aquesta glossa no hauria estat possible.

També a molts altres amics, col·laboradors i coneguts de Jacint Corbella, que han aportat algunes dades i fets compartits amb ell: Alonso Carnero, José Ramón; Calbet Camarasa, Josep M.; Calvo Torras, M. dels Àngels; Domingo Roig, Josep Lluís; Escudé Aixelà, Manuel Maria; Estrach Panella, M. Teresa; Gallegos Paniello, Àngels; Huguet Ràmia, Emili; López Gómez, José Manuel; Pérez Varela, Ana; Pujol Ros, Joan; Sant Figueras, Francesc de Paula; To Figueras, Jordi; Torner Planell, Jordi; Torras Rodergas, Jaume; Xifró Collsamata, Marc.

Gràcies.

ARXIU CONSULTATS

- ARXIU COMARCAL DEL SOLSONÈS. Registre Civil de Solsona.
- ARXIU INSTITUT “LLUÍS DE PEGUERA”. Fons antic. Alumnes.
- ARXIU DE LA FACULTAT DE MEDICINA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA. Deganat. Actes de les juntes.
- ARXIU DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Secció de Ciències Biològiques. Expedients d'acadèmics. Memòries d'activitats.
- ARXIU REIAL ACADÈMIA DE MEDICINA DE CATALUNYA. Acadèmics numeraris. Expedients personals.
- ARXIU REIAL ACADÈMIA DE FARMÀCIA DE CATALUNYA. Acadèmics numeraris. Expedients personals.
- ARXIU ACADÈMIA DE CIÈNCIES VETERINÀRIES DE CATALUNYA. Acadèmics numeraris. Expedients personals.
- ARXIU COMARCAL DEL BAGES. Fons Caixa de Manresa. Fons Fundació Caixa de Manresa i Fons Centre d'Estudis del Bages.

NOTES

1. ARXIU COMARCAL DEL SOLSONÈS. *Registre Civil de Solsona*.

Josep Corbella Sunyer va néixer el 4 d'agost de 1904 al carrer de Sant Miquel, número 3 de Solsona. Era fill de l'igualadí resident a Solsona Josep Corbella Miserachs, industrial, i de la manresana Rosa Sunyé Caellas, traspassada el 1910, quan Josep tenia 6 anys; després, contrau segones núpcies a Solsona amb Teresa Bonell Argelagós.

2. PUJADÓ, Judit. *La Guerra civil a Barcelona. La vida sota les bombes*. Barcelona: Edicions Primera Plana, 2008. 128 p.
3. BAJONA OLIVERAS, Ignasi. *L'Institut 'Lluís de Peguera'. 75 anys d'activitat docent (1927-2002)*. Manresa: Ed. Centre d'Estudis del Bages (Col·lecció Monogràfics; 26), 2003, p. 128-129.
4. CORBELLA i CORBELLA, Jacint. “El servei d'Anatomia Patològica de l'Hospital Clínic els anys 50's del segle XX. Records d'un alumne intern”. A: *Gimbernat* [Barcelona], 2006; 45:145-156.
5. *Ibidem*, p. 150.

6. CORBELLA i CORBELLA, J. *Antecedentes históricos de la Medicina Legal en España*. Barcelona: PPU (Publicacions del Seminari Pere Mata; 65), 1995. 300 p.
7. ARXIU DE LA FACULTAT DE MEDICINA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA. Deganat. Actes de les juntes (1979-1982).
8. Ley 53/1984, de 26 de diciembre, de incompatibilidades del personal al Servicio de las Administraciones Públicas. BOE. Legislación consolidada. Jefatura del Estado. BOE núm. 4, de 4 de enero de 1985. Referència BOE-A-1985-151. 15 pàgines.
9. BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO. *Ley de reforma universitaria* [En línia]. Consultable a: <<https://www.boe.es/eli/es/lo/1983/08/25/11>>. [Consulta: 27 maig 2025].
10. CORBELLA, Jacint. *Informe sobre l'estat de la facultat de medicina de Barcelona i la gestió del deganat (febrer 1979– febrer 1982)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982. 182 p.
11. BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO. *Ley de incompatibilidades* [En línia]. Consultable a: <<https://www.boe.es/buscar/pdf/1985/BOE-A-1985-151-consolidado.pdf>>. [Consulta: 30 maig 2025].
12. En el darrer, fou president d'honor el XXII Congrés d'Història de la Medicina Catalana, celebrat a Sabadell l'any 2023. Vegeu: *XXII Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana. Sabadell, 10 i 11 de novembre de 2023. Programa d'actes i llibre de resums*. Barcelona: Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya (Col·lecció: Publicacions del Seminari d'Història; 3), 2023, p. 13 i 17.
13. Jacint Corbella té molt interès per les caricatures mèdiques, sobretot antigues, que recopila i difon. En reconeixement a aquesta predilecció, s'inclou aquesta que ell no va arribar a conèixer i ha romàs inèdita. Es tracta de l'obra del metge Pedro Alegre Gutiérrez (2013), elaborada a partir de la fotografia d'una escena composta en clau d'humor a la celebració professional mèdica "Vigília de Sant Lluç" de Manresa, de 2012. Hi apareixen, d'esquerra a dreta, a la línia superior, Jacint Corbella, Ferran Sabaté i Lluís Guerrero; a la inferior, Josep M. Calbet, Joan Pujol i Carles Hervás, tots del grup de Gimbernàt.
14. Vegeu: *Publicacions del Seminari Pere Mata de la UB*. [En línia]. Consultable a: <<https://ramc.cat/publicacions/publicacions-del-seminari-pere-mata/>>, entre inicis dels anys vuitanta i fins al 2010. [Consulta: 21 juny 2025].
15. CORBELLA, Jacint. *Els metalls com a elements de contaminació del medi. Un risc per a la salut humana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció de Ciències Biològiques, 2000. 24 p.
— CORBELLA, Jacint. *Antoni Esteve i Subirana: semblança biogràfica*. Barcelona: IEC (Semblances biogràfiques; 45), 2006. 49 p.
— CORBELLA, J; BARTRONS, R. *Josep Carreras Barnés: semblança biogràfica*. Barcelona: IEC (Semblances biogràfiques; 96), 2021. 48 p.

16. ARXIU ACADÈMIA DE CIÈNCIES VETERINÀRIES DE CATALUNYA. Acadèmics numeraris. Expedients personals.
17. ARXIU REIAL ACADÈMIA DE FARMÀCIA DE CATALUNYA. Acadèmics numeraris. Expedients personals.
18. Vegeu, entre altres:

HISTÒRIA ESPECIALITATS

- CORBELLÀ, Jacint. *Antecedentes históricos de la Medicina Legal en España*. Barcelona: PPU (Publicacions de Seminari Pere Mata-UB; 65), 1995. 300 p.
- CORBELLÀ, Jacint, et al. *Històries dels verins i els seus estudiosos*. Barcelona: PPU (Publicacions de Seminari Pere Mata-UB; 104), 2002. 289 p.
- CORBELLÀ, Jacint. *Història de la Toxicologia*. Barcelona: PPU (Publicacions de Seminari Pere Mata-UB; 80), 1998 i 2003. 298 p.
- CORBELLÀ, Jacint. *Les arrels de la Medicina del Treball a Catalunya. Alguns antecedents històrics (segles XVIII – XIX)*. Barcelona: PPU (Publicacions de Seminari Pere Mata-UB; 127), 2007. 106 p.

MEDICINA LEGAL:

- SALES VÁZQUEZ, M.; CORBELLÀ, J. “Instituto Anatómico Forense de Barcelona. Resumen de Trabajos en 1961”. A: *Boletín de la Asociación Nacional de Médicos Forenses*, 1962; 3: 541-546.
- SALES VÁZQUEZ, M.; CORBELLÀ, J.; MARTÍ-LLORET, J.; RODRÍGUEZ PAZOS, M. “Problemas actuales en el peritaje médico legal de los accidentes de tráfico”. A: *Anales Clínicos de Medicina Forense de Barcelona*, 1975; 7: 3-24.
- CORBELLÀ, J.; MARTÍ, J.; MARTÍ, G.; DOMÈNECH, E.; RODRÍGUEZ PAZOS, M. “Situation actuelle du suicide réussi en Espagne”. A: *III Journées Méditerranéennes de Médecine Légale* [Tunis], 1978; 207 -215.
- HUGUET, E.; GENÉ, M.; CORBELLÀ, J. “Utilidad de los marcadores genéticos en la identificación cadavérica”. A: *Orfila*, 1987, I: 119 -123.
- CORBELLÀ, J.; RODRÍGUEZ PAZOS, M.; REAL, J. “Identifications des victimes après l'accident des Alfaques (Catalogne, 1978). Technique et resultats. Organisation”. A: *Acta Med. Leg. Soc.*, 1980. 30 (2), 147 -157.
- GENÉ, M.; MORENO, P.; HUGUET, E.; CORBELLÀ, J.; MEZQUITA, J. “DIS80 Polymorphism, including a new variant, in a population sample from Barcelona (Spain) using Polymerase Chain Reaction”. A: *American Journal Human Biology*, 1993, 5, 691 – 695.

— GENÉ, M.; HUGUET, E.; MORENO, P.; SÁNCHEZ, C.; CARRACEDO, A.; CORBELLA, J. "Population study of the STRs HUMTHO1 (including a new variant) HUMVWA31A in Catalonia (northeast Spain)". A: *International Journal Legal Medicine*, 1996, 108: 318-320.

— CORBELLA, Jacint. "El suicidio". A: GISBERT CALABUIG, J. A. *Medicina Legal y Toxicología*. Barcelona: Ed. Elsevier. Barcelona, 1990, p. 276-284.

— CORBELLA, Jacint. *La responsabilitat dels metges i de les institucions sanitàries*. Barcelona: Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona (Discurs d'ingrés), 1985. 110 p.

— CORBELLA, J.; GISBERT-CALABUIG, J. A.; MARTÍ-LLORET, J.; VILLALAIN, D. *Especialidades médicas. Medicina Legal y Forense*. Madrid: Organización Médica Colegial, 1990. 86 p.

19. Vegeu, entre d'altres:

— BOCIO, A.; LLOBET, J. M.; DOMINGO, J. L.; CORBELLA, J.; TEIXIDÓ, A.; CASAS, C. "Polybrominated diphenyl ethers (PBDEs) in foodstuffs: human exposure through the diet". A: *J Agric Food Chem.*, 2003 May 7; 51(10): 3191-5.

— BELLÉS, M.; SÁNCHEZ, D. J.; GÓMEZ, M.; CORBELLA, J.; DOMINGO, J. L. "Silicon reduces aluminum accumulation in rats: relevance to the aluminum hypothesis of Alzheimer disease". A: *Alzheimer Dis Assoc Disord.*, 1998; Jun; 12(2): 83-7.

— DOMINGO, J. L.; DE LA TORRE, A.; BELLÉS, M.; MAYAYO, E.; LLOBET, J. M.; CORBELLA, J. "Comparative effects of the chelators sodium 4,5-dihydroxybenzene-1,3-disulfonate (Tiron) and diethylenetriaminepentaacetic acid (DTPA) on acute uranium nephrotoxicity in rats". A: *Toxicology*, 1997; Mar 14; 118(1): 49-59.

— BOSQUE, M. A.; DOMINGO J. L.; CORBELLA, J. Assessment of the developmental toxicity of deferoxamine in mice. A: *Arch Toxicol.* 1995; 69(7):467-71.

— DOMINGO, J. L.; GÓMEZ, M.; LLOBET, J. M.; CORBELLA, J.; KEEN, C. L. "Oral vanadium administration to streptozotocin-diabetic rats has marked negative side-effects which are independent of the form of vanadium used". A: *Toxicology*, 1991 Mar 11;66(3):279-87.

— DOMINGO, J. L.; ORTEGA, A.; LLOBET, J. M.; CORBELLA, J. "Effectiveness of chelation therapy with time after acute uranium intoxication". A: *Fundam Appl Toxicol.* 1990 Jan; 14(1): 88-95.

20. Vegeu:

— BARTOLOMÉ, A.; CORBELLA, J.; GUARNER, A. *Especialidades Médicas. Medicina del Trabajo*. Madrid: Organización Médica Colegial, 1990. 90 p.

— CORBELLA, Jacint. *Esquemes de Toxicologia Industrial. I. Introducció-Metalls*. 3a. ed. Barcelona: PPU (Publicacions del Seminari Pere Mata-UB; 92), 2004. 187 p.

— CORBELLA, Jacint. *Esquemes de Toxicologia Industrial. II. Risc i patologia per hidrocarburs*. 2a ed. Barcelona: PPU (Seminari Pere Mata UB; 97), 2004. 165 p.

21. Vegeu:

- CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. 1a ed. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana - Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, 1981-1983. 3 v. 772 p.
- DOMÈNECH, Edelmira; CORBELLÀ, Jacint.; PARELLADA, Dídac. *Bases històriques de la psiquiatria catalana moderna*. Barcelona: PPU, 1987. 401 p.
- CORBELLÀ, Jacint. *Memòries manuscrites de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*. Barcelona: PPU (Publicacions Seminari Pere Mata-UB; 52), 1993. 120 p.
- CORBELLÀ, Jacint. *Història de la Facultat de Medicina de Barcelona. 1843 – 1985*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1996. 386 p.
- CORBELLÀ, Jacint; DOMÈNECH, Edelmira. *Científics del Priorat*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2002. 256 p.
- CORBELLÀ, J. *Història de l'Hospital Clínic de Barcelona. Un centenari 1906-2006*. Barcelona: Ed. Ars XXI, 2006. 237 p.
- CORBELLÀ, J.; ROZMAN, C. (coord.). *Pere Farreras i Valentí, metge català (1916-1968)*. Barcelona: Ed. Fundació Escola d'Hematologia "Farreras Valentí", 2007. 266 p.
- CORBELLÀ, Jacint. *Metges i medicina d'Occitània*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans-Secció de Ciències Biològiques, 2012. 328 p.
- CORBELLÀ, Jacint. *Història de la Medicina Catalana*. 2 vol. Barcelona: Edicions Dau, 2016-2017. 619 i 559 p.

22. Vegeu:

- CORBELLÀ, J.; DOMÈNECH, E. *El azote de las drogas*. Barcelona: Editorial Bruguera, 1976. 64 p.
- CORBELLÀ, Jacint. "Egipto. La infancia de la Medicina". A: *La Vanguardia* de 16 de març de 1993. Suplement de Medicina, núm. 121, p. 5-7.
- CORBELLÀ, Jacint. "Rita Levi-Montalcini". A: *Historia y Vida* (Monogràfic "Mujeres del siglo XX"), 1999, núm. 93 (vol. Extra).

23. CENTRE D'ESTUDIS DEL BAGES. *Memòria d'activitats 1978-2003*. Manresa: Ed. Farell, 2003, p. 30, 56, 68, 84.

24. CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Pregó festa de la Llum de 13 de febrer de 2004*. [En línia]. Consultable a: <www.manresa.cat/media/docs/docsArticle/17285/prego_festa_de_la_llum_2004.pdf>. [Consulta: 2 juliol 2025].

25. CAMPS, Gemma. "Mor el manresà Josep Corbella, un referent de la medicina a Catalunya".
A: *Regió7* de 19 de maig de 2025, p. 5.

— BRUGUERA, Miquel; GUERRERO, Lluís. "Jacint Corbella Corbella (1937-2025). Catedràtic de Medicina i expresident de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. La història de la medicina". A: *La Vanguardia* de 19 de maig de 2025, p. 22.

— SIMON, Lluís. "Jacint Corbella, gran mestre de la història de la medicina catalana".
A: *El Punt Avui* de 20 de maig de 2025, p.25.

— BRUGUERA, Miquel; GUERRERO, Lluís. "Jacint Corbella Corbella (1937-2025)". A:
COMB. Revista del Col·legi de Metges de Barcelona, 2025; 171: 49.

ELS PROFESSIONALS SANITARIS EN LA RENAIXENÇA LITERÀRIA DEL CATALÀ

SABATÉ CASELLAS, Ferran¹; CALBET CAMARASA, JOSEP M.²

 <https://orcid.org/0000-0002-8150-2584>

 <https://orcid.org/0009-0004-4514-4814>

1. *Museu d'Història de la Medicina de Catalunya*. Barcelona (Barcelonès). drsabate@yahoo.es

2. *Acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*. Barcelona (Barcelonès). jmcabnet@gmail.com

Rebut: 3 de febrer de 2025

Acceptat: 15 de maig de 2025

PARAULES CLAU:

- *Sanitaris i literatura*
- *Llengua catalana*
- *Renaixença literària*
- *Catalanisme cultural*
- *Segle XIX*

PALABRAS CLAVE:

- *Sanitarios y literatura*
- *Lengua catalana*
- *Renaixença literària*
- *Catalanismo cultural*
- *Siglo XIX*

KEYWORDS:

- *Healthcare workers*
- *Catalan language*
- *Literary Renaissance*
- *Cultural Catalanism*
- *19th century*

RESUM: El moviment de la Renaixença literària de la llengua catalana es va produir durant la segona meitat del segle XIX, influït pel corrent del romanticisme europeu. Aportem dades sobre la participació d'alguns sanitaris en aquest moviment cultural i patriòtic.

LOS PROFESIONALES SANITARIOS EN EL RENAIXENÇA LITERARIA DEL CATALÁN. RESUMEN: El movimiento de la Renaixença literaria de la lengua catalana, se produjo durante la segunda mitad del siglo XIX, influido por la corriente del romanticismo europeo. Aportamos datos sobre la participación de algunos sanitarios en este movimiento cultural i patriótico.

THE HEALTH PROFESSIONALS AND THE LITERARY RENAISSANCE OF CATALAN LANGUAGE. ABSTRACT: The Catalan literary renaissance, took place during the second half of the 19th century, influenced by the trend of European romanticism. This paper provides information on the participation of some health workers in this cultural and patriotic movement.

CITACIÓ DEL L'ARTICLE: SABATÉ CASELLAS, Ferran; CALBET CAMARASA, Josep M. "Els professionals sanitaris en la Renaixença literària del català". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2026; 85: 191-211. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2026.86.8>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Ferran Sabaté Casellas; Josep M. Calbet Camarasa, 2026

DOI:10.1344/gimbernat2026.85.8

INTRODUCCIÓ

Es coneix com a Renaixença el moviment literari i cultural que es produí a Catalunya, les Balears i el País Valencià, dins el corrent del Romanticisme europeu,¹ al segon i tercer terç del segle XIX. Consistí en la recuperació i valorització de l'ús literari -i en menor mesura, del científic- de la llengua catalana, bandejada de l'espai oficial, educatiu, administratiu i acadèmic des de 1714. Aquesta recuperació de l'ús literari de la llengua catalana s'inicià en l'àmbit de la poesia, així com amb l'aparició de vocabularis d'equivalència al català adjunts en alguns llibres de botànica i terapèutica.²

La poesia *Oda a la Pàtria*, de Bonaventura Carles Aribau, publicada l'any 1833, es considera l'inici d'aquest moviment, que fou impulsat pel catedràtic de literatura Rubió i Ors, conegut com *Lo Gaiter del Llobregat*. Els inicials conreadors de la llengua catalana foren alguns romàntics lletraferits, que apel·laven a l'antiguitat i dolçor de l'idioma matern. D'altres l'incorporaren per raons pràctiques, ja que algunes denominacions d'elements naturals (de botànica, zoologia o mineralogia) no eren reconeguts o entesos escrits en altres idiomes.

Si bé aquest ús inicial del català en la poesia fou cultivat per gent de lletres, hi trobem també alguns eclesiàstics com Jacint Verdaguer; d'altres procedien de l'àmbit jurídic o acadèmic, etc. Però no és negligible la participació en aquest moviment d'autors procedents del camp de les ciències naturals i de la salut, com metges i farmacèutics, que es relacionaven diàriament amb el poble només en llengua catalana.

S'ha considerat que el període iniciat el 1833 i finalitzat el 1859, any dels renovats Jocs Florals de Barcelona, fou bàsic per reactivar la llengua catalana. Amb aquest objectiu, cal assenyalar diversos factors:

1. El poble conservà la vitalitat i l'ús de la llengua.
2. Els capellans predicaven i adoctrinaven els fidels en català.
3. Aparegueren diversos poetes i versificadors. No solament els més coneguts, sinó molts altres de tradició oral, que no van imprimir els seus versos, però que van despertar l'interès per la llengua.
4. Es publicaren poesies en català al *Diario de Barcelona* i aparegué el periòdic *El Conseller* (1857), amb poesies vibrants i patriòtiques.

5. S'edità el *Diccionario Manual Castellano-Catalán*, del P. Magí Ferrer i Pons (1845). Al mateix temps, diversos vocabularis van contribuir a normalitzar la nostra llengua.
6. En aquest context, l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona creada durant la Il·lustració, exercí una certa autoritat literària sobre la llengua catalana.
7. Aquest renaixement arribà també a les Balears, al País Valencià i a la Catalunya del Nord.

Però per rehabilitar una llengua no n'hi havia prou amb la poesia, segons afirmà l'apotecari Josep Subirana i Vila (1808-1870), de qui parlarem més endavant. Per a aquest autor, els Jocs Florals van fer una feina positiva, amb la participació de les autoritats polítiques i administratives i en edificis oficials. No obstant això, era una festa anual que deixava un volum imprès. Subirana demanava més continuïtat i, sobretot, escriure en prosa catalana sobre tots els temes. Cal recordar que en aquells moments l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona es considerava l'organisme rector de l'idioma autòcton.

No tot és poesia dins el moviment de la Renaixença. Més tard es produeix el conreu del teatre i temptatives d'actualització i normativització ortogràfica de la llengua catalana. Tot això és un material no prou conegut, però que constitueix la llavor d'un ús més generalitzat del català a la literatura i a la ciència del segle XX.

SANITARIS I LITERATURA A LA RENAIXENÇA

En aquesta nota, hi aportem la contribució d'alguns metges i farmacèutics que van participar en el moviment:

Joan Petit i Aguilar (*Sant Feliu de Codines, 1752-1829*)

Graduat en Medicina a la Universitat de Cervera el 1775, constitueix un precedent de la Renaixença. Fill d'una nissaga de sanitaris rurals, s'interessà per la conservació i fixació de la llengua catalana. Pot ser considerat un precedent de la Renaixença. Redactà una *Gramàtica Catalana predispositiva per a la més fàcil intel·ligència de la Española y Llatina...*, adreçada als seus fills,³ perquè no perdessin el coneixement i l'ús correcte de la llengua pròpia. Al pròleg hi escriu: “*L'origen,*

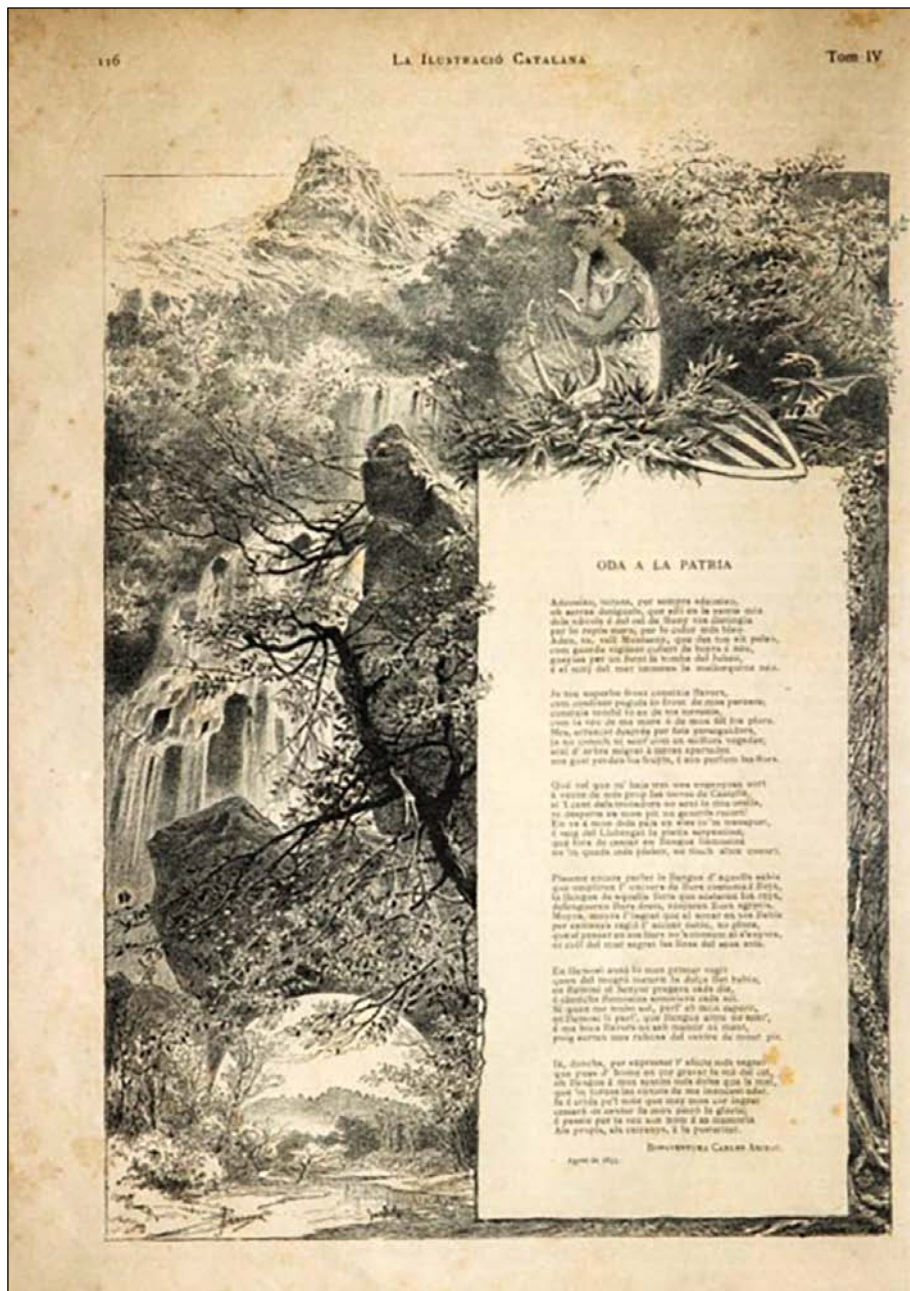

Figura 1. Oda a la Pàtria, de Bonaventura Carles Aribau. (Font: La Il·lustració Catalana).

doncs, *llatí de les Llenguas Catalana y Castellana, y sa gran Germandat, y Parentiu, com y també la fina Pronuncia Catalana en escrits vajà manifestar-vos, fills meus, en aquesta gramàtica, que us ofereixo vuy die 20 de Deseembre del añ 1796*". Preparà una còpia per entregar a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

També és autor d'un *Diccionari Poétic Català*, del qual es conserven quatre manuscrits diferents a la Biblioteca de Catalunya,⁴ fruit d'un treball de llarga durada. Va polemitzar amb Josep Pau Ballot i Torres, autor d'una *Gramática Cathalana*, publicada el 1814. Aquesta polèmica gramatical fou recollida pel seu net a *Disertacions Epistolars*.

Se li coneix una obra religiosa en vers de caràcter teatral, per a ser representada a Manresa, tots els dijous i festes de Quaresma. Es titula *Redemció del Llinatge Humà*. És una *Representació de la Vida, Passió, Mort y Resurrecció de Jesús de Natzaret, o Jesu-Christ Verdader Deu y verdader Home*. S'imprimí a Barcelona, a l'Estampa de Rafel Figueró, (s.a.).

Joan Baptista Foix i Gual (Barcelona, 1780-Teià, 1865)

Llicenciat en Medicina el 1807 i doctorat el 1817. De tendència liberal o progressista. El 1820 fou nomenat catedràtic del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona. En fou separat el 1824 per la reacció absolutista i reintegrat a l'any següent. Regentà la càtedra de Terapèutica fins el 1863.

El 1834, només un any després de l'*Oda a la Pàtria* d'Aribau, traduï al català l'obra de Mateo Seoane *Instruccions generals sobre'l modo de preservarse del cólera morbo epidemich ab indicacions acerca de son metodo curatiu*.⁵ El 1838 va traduir al castellà el *Curso de Materia Médica ó de Farmacología*, de F. Foy, en el qual va adjuntar un vocabulari de termes citats en el llibre traduïts al català. Ell mateix va fer també un vocabulari en català al seu propi llibre "*Arte de recetar y Formulario práctico*", publicat el 1843. Va publicar algun sonet en català.⁶

Pau Estorch i Siqués (Olot, 1805-1870)

Estudià medicina a Cervera, València i Barcelona i es llicencià el 1831. Exercí a Olot, Mataró i Barcelona.⁷

Cultivà la poesia catalana i va recollir les seves amb el pseudònim de “Lo Tamboriner del Fluvià” (1851). Autor d’uns *Elements de poètica catalana y diccionari de sa rima* (1852); *Baceroles catalanas y castellanes, o sia Nou método poètiche de ensenyar las primeras lletres* (1858); també escrigué els sainets *La tuyeta de Mayol* (1865), *Una juguesca*, *Amor de pare* i *Marta* (1866).

És autor d’una “*Gramática de la lengua catalana*”, escrita en castellà i publicada l’any 1857. Es relaciona amb els principals protagonistes del moviment de la Renaixença.

Josep Subirana i Vila (Centelles, 1808-Sabadell, 1870)

Era membre d’una nissaga de sanitaris. Es va llicenciar en Farmàcia a l’antic Col·legi de Sant Victorià i en el mateix centre obtingué el títol de doctor. Casat el 1843 amb Teresa Oller Font, tingueren dos fills, Lluís Anton i Alexandre, que també foren farmacèutics. Fou membre de la Sociedad Médica de Emulación de Barcelona i mantenidor dels Jocs Florals de 1863. Coneixia el llatí, l’italià i el francès.

Seguint l’exemple de Joaquim Rubió i Ors d’escriure poesies en català, aparegueren una munió de personatges amb pseudònims relacionats amb rius i muntanyes de la geografia catalana que van emular aquella iniciativa. També Subirana s’hi va afegir i adoptà el pseudònim d’“Almogàver del Montseny”. Precisament Rubió i Ors va definir-lo com a “*admirador de la lengua patria, como pocos habrá, y quien desde el fondo de su botica, no perdía ocasión de encarecer a sus amigos la necesidad de cultivar a la vez que la poesía, la prosa catalana*”. Jacint Verdaguer també va destacar la contribució de Subirana al renaixement de la llengua catalana i Marià Aguiló el considerà un dels primers escriptors de fora de Barcelona.

De tots els protagonistes de la Renaixença, Subirana seria dels més radicals i conseqüents en la defensa de la llengua catalana. Afirmà que una llengua no es pot defensar només amb poesies. Calia introduir la prosa catalana en tots els àmbits literaris, científics, educatius i administratius, i ell mateix predicà amb l’exemple.

Relacionat amb la majoria dels intel·lectuals catalans de l’època, els persuadí amb insistència d’utilitzar la prosa en llengua catalana per a tots els temes, i fou incansable amb aquest objectiu. Reclamà als polítics i educadors que prenguessin les mesures adequades en defensa de la nostra llengua. Subirana utilitzà el gènere

epistolar i l'assaig per a reivindicar la defensa de l'ús de la prosa en la llengua pàtria. La seva obsessió fou la salvació de la llengua, que ell creia en perill de desaparició, malgrat la resistència que hi posà el poble des de 1714.

Subirana no defuig l'aspecte polític: s'alinea amb l'espirit liberal i pot ser considerat un precedent del catalanisme. Identifica clarament que la llibertat, la llengua i el dret estan íntimament relacionats. Feu també alguna incursió en l'àmbit de la lexicografia i l'ortografia catalanes.

De la seva producció escrita,⁸ cal mencionar unes *Observacions sobre el Senmanari* (1845), amb unes notes afegides posteriorment; “*Someten*” o *reflexions que sobre aqueixa paraula catalana exposa a D. Antoni de Bofarull*. “*Fragmentos de catalán*”, publicats a la “*Gramática de la Lengua Catalana*” (1857) de Pau Estorch; *Suspirs de una ánima arrepentida* (1852), obra de caràcter religiós; així com una extensa relació epistolar —en forma d'assais—, amb algunes de les principals figures de la Renaixença, com Joan Cortada, Magí Pers, Salvador Santigosa, Jaume Fustagueras, Pau Estorch, Víctor Balaguer o Francesc Pelagi Briz.

Pere Mata i Fontanet (Reus, 1811-Madrid, 1877)

Fill de metge, estudià medicina i es llicencià a la Universitat de Barcelona. D'idees progressistes i revolucionàries en la seva joventut, utilitzarà la literatura i el periodisme com a eines de combat. La seva producció literària és plenament romàntica, tant en el fons com en la forma. Abastà quasi tots els gèneres en castellà: poesia, prosa, teatre, assaig, periodisme, etc., a més a més de la producció de caràcter mèdic i professional. En la seva biografia podem distingir dues etapes bastant diferenciades: la catalana, fins a 1843, i la madrilenya, fins a la seva defunció.

Mata pot ser considerat un dels iniciadors de la Renaixença literària del català. Tres anys després de l'*Oda a la Pàtria*, d'Aribau, el 27 de juliol de 1836 publicà al periòdic *El Vapor* el poema “El vot complert”, acompanyat d'una nota introductòria, que és una veritable declaració de principis: “*dos objetivos se ha propuesto en su publicación el autor de la preinserta poesía: hacer literatura en dialecto catalán, con el mismo lenguaje de que se valen actualmente los habitantes de su país*”, ja que “*el romanticismo que tan bellas producciones nos esta dando todos los días en otros idiomas, no tiene a lo que sepamos, ningún retazo original en idioma lemosín*”. Mata declara la seva voluntat de fer literatura catalana de creació i dignificació cultural,

abastable per a amplis sectors de la població situats més enllà del limitat clos dels lletraferits, i per això proclamava la voluntat d'adopció d'una ortografia moderna. El 1843, dirigia, amb Josep Oriol i Bernadet, una *Enciclopèdia manual de Ciències, Arts i Oficis*.⁹

Ja a Madrid, un volum publicat per Antoni de Bofarull l'any 1858, amb el títol *Los Trobadors Nous. Col·lecció de poesies catalanes escullides de autors contemporaneos*, incloïa una composició de Mata: "Records de ma pàtria". L'any següent, *Los trovadores modernos. Col·lecció de poesies catalanes, compostes per ingenis contemporáneos*, recull novament el poema de "Lo vot complert". Possiblement, aquestes no són les úniques mostres de composicions catalanes de Mata. Segons Gras i Elies, romanen no publicades moltes poesies de caràcter íntim, dedicades als amics i altres escrits en àlbums de senyores de Reus.

L'interès de Mata per un idioma internacional¹⁰ es fa palès en la publicació del "*Curso de lengua universal*" (1862), que recull el curs dictat l'any anterior a l'Ateneo Científico y Literario de Madrid, sobre la proposta d'una llengua universal creada per Sotos Ochando.

Ignasi Petit i Riera (Sant Feliu de Codines, 1813-1872)

Metge a la seva població nadiua, era net del referit anteriorment Joan Petit Aguilar. A la Biblioteca de Catalunya es conserva el "Manuscrit 1.258", que és una traducció al català dels versos del llibre del Quixot, copiats exactament del manuscrit original, de l'any 1886.

Fou amic i corresponsal del pròcer de la Renaixença Pau Piferrer i Fàbregas.

Lluís Cutchet i Font (Llívia, 1815-Barcelona, 1892)

Estudià Medicina a Saragossa i Montpeller. D'idees progressistes i revolucionaries, cultivà la història i la literatura catalanes.¹¹ Defensor dels Cors de Clavé, tingué una sincera amistat amb Víctor Balaguer i Jacint Verdaguer. Establí contactes amb els intel·lectuals occitans. El 1883, feu un discurs en la sessió literària de Banyuls de la Marenda (al Rossellò), entre catalans del Nord i del Sud.

Col·laborà en les publicacions *La Renaixensa*, *La Corona de Aragón*, *El Conceller*, etc. Mantenidor (1861) i president (1876) del Consistori dels Jocs Florals de Barcelona, el 1858 va publicar el llibre *Catalunya vindicada* (sobre les lluites de Joan II contra el príncep de Viana, on reivindica la llibertat de Catalunya), *Història del siti de Girona el 1809* i *Memòria sobre el Compromís de Casp*.

Joaquim Salarich i Verdaguer (Vic, 1816-Caldetes, 1884)

Llicenciat en Medicina l'any 1846 a la Universitat de Barcelona. Establert a Vic, s'interessà per les assegurances de vida i la salut laboral dels treballadors agrícoles i industrials. Escriptor prolífic, col·laborà en publicacions professionals i literàries del seu moment, com *Lo Gay Saber*, *El Ausonense* (1861-62), *La Il·lustració Catalana*, *L'Eco de la Montanya* (1863-68), *La Pàtria* (1870-71), *La Veu de Montserrat* (1879-84) i *La Renaixença* (1880-84). Fou cronista oficial de la ciutat de Vic.¹²

Autor d'una "*Historia de la literatura antigua y media de nuestra patria*" (1864) i "*Ligeros apuntes sobre el estado de la literatura en esta ciudad en los diversos periodos de su historia*",¹³ a més de *Lo castell de Sabassona. Narració de costums de la edat mitjana* (1879). Escriví la sarsuela en dos actes i en prosa *Elisenda de Monral* (1865) i la novel·la *Lo liri de Vespella* (1876).

Antoni Anyon i Cortiella (Xerta, Baix Ebre, 1825-1919)

Llicenciat en Farmàcia a Barcelona el 1850, exercí tota la vida a la seva població natal. Vinculat a la Unió Catalanista, va col·laborar a *La Renaixensa* i *La Veu de Tortosa*. Fou corresponsal de mossèn Antoni Alcover en l'obra del Diccionari Català-Valencià-Balear. Publicà *Quatre amistoses rahons al poble per a què cante en la llengua que sen* (Tortosa, 1894). Fou membre efectiu del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.¹⁴

Miquel Eugeni Caimaris i Torres (Ciutadella, 1826-Barcelona, 1863)

Fill del farmacèutic Miquel Caimaris Gracias i de Francesca Torres Català. Llicenciat en Medicina a la Universitat de Barcelona,¹⁵ l'octubre de 1850. Treballà uns anys a Algèria com a metge de la beneficència i posteriorment s'establí a Barcelona.

Figura 2. Joan B. Foix i Gual.
(Font: Arxiu RAMC).

Figura 3. Pere Mata i Fontanet.
(Font: Arxiu RAMC).

Figura 4. Joaquim Salarich i Verdager.
(Font: Arxiu RAMC).

Figura 5. Joan Giné i Partagàs.
(Font: Arxiu RAMC).

Es distingí com a metge i escriptor. Participà en els inicis de la Renaixença¹⁶ a Menorca. Ajudà Pau Piferrer, quan aquest treballava en els volums relatius a Catalunya de l'obra "*Recuerdos y bellezas de España*". Poeta en català de tema i sensibilitat romàntica, i versificador en llatí, francès i castellà. Col·laborà en el periòdic *El Barcelonés*, on el 1846 polemitzà amb Marià Cubí sobre el magnetisme animal. L'any següent, en el mateix periòdic publicà el treball "*La fisiología del amor. Tratado fisiológico-moral de este sentimiento*".

Josep de Letamendi i Manjarrés (Barcelona, 1828-Madrid, 1897)

Estudià Medicina a la Universitat de Barcelona, on es llicencià el 1853. Es doctorà a Madrid l'any 1857; el mateix any va guanyar la plaça de catedràtic d'Anatomia a la Facultat de Medicina de Barcelona. Ocupà nombrosos càrrecs en institucions públiques i privades de caràcter científic, econòmic o cultural. Personatge controvertit, polifacètic i multilingüe, intervingué com a polemista en diferents àmbits de la societat catalana. Amb facilitat de paraula i per a l'escriptura, de caràcter rebuscat, difícil, ampul·lós, investigà diferents etimologies.

El 1872 va presidir els Jocs Florals de Barcelona,¹⁷ amb un discurs que no va ésser ben rebut perquè intentava reduir la personalitat i el fet català a una manifestació folklòrica. Cultivà la poesia, humorística i eròtica, impubliable en aquells temps.¹⁸

Lluís Roca i Florejachs (Lleida, 1830-1882)

Fill i net de metges, es llicencià en Medicina a Barcelona l'any 1852. Establert a Lleida, publicà l'any 1884 una instrucció popular sobre com lluitar contra el còlera.¹⁹ Cronista oficial de la ciutat, el 1852 llegí un poema sobre les glòries de Lleida i deixà inèdit un resum d'història de la medicina a Lleida, així com un estudi sobre la Seu Vella de Lleida. Als Jocs Florals de Barcelona, entre 1860 i 1864 obtingué dos premis extraordinaris, quatre accèssits i la viola, i fou nomenat mantenidor del Jocs l'any 1865.

Col·laborà amb Antoni de Bofarull en *Los Trobadores Nous* i amb Francesc Pelai Briz en el *Calendari Català*. També publicà a *La Renaixensa*, *Lo Gay Saber*, *Lo Escut de Catalunya*, *El Trovador*, *El Divino Vallés*, *El Ateneo Leridano*, *El Alba Leridana*, *El Cronicón Ilerdense* i *La Revista de Lérida*. És autor de *Salutació als trobadors catalans* (1863), *Eternitat d'amor*, *La garlanda poètica* (1881), "*Celajes*", etc.²⁰

Josep Miquel Guàrdia i Bagur (Alaior, 1830-París, 1897)

Fill de metge, estudià a Montpeller, on es llicencià en Medicina el 1849 i doctorà el 1853 amb la tesi "*Quelques questions de Philosophie médicale*". Marxà a París, on també es doctorà en Lletres el 1854. Durant vint anys, fou bibliotecari de l'Acadèmia de Medicina de París. No exercí la medicina. Fou un partidari entusiasta de la República i de la llibertat de Catalunya.

Coneixia el sànscrit, l'hebreu, el grec i el llatí. L'any 1884, en un moment de trànsit professional, tal vegada aconsellat per alguna amistat o bé per pròpia iniciativa, va decidir de sol·licitar al ministre francès d'Instrucció Pública permís i suport econòmic per a realitzar un estudi sobre el terreny dels dialectes parlats a les illes Balears que, segons afirmava, ja tenia començat. En una carta prèvia al viatge i dirigida al ministre d'Educació, l'informà que la finalitat del viatge era completar els seus estudis sobre llengua i literatura catalanes, i assenyalà els seus nombrosos articles sobre aquest tema en diaris i revistes franceses.²¹ Durant els mesos d'agost i setembre es traslladà a Barcelona, València, Mallorca, Eivissa i Menorca, on recollí dades de caràcter fonètic, històric, etnogràfic i paisatgístic, per fer un diagnòstic de l'estat de la llengua catalana. Aquesta excursió filològica donà lloc a l'article "*Une excursion aux îles Baléares*", publicat el setembre de 1885 a la *Revue des Deux Mondes*.

Participà en la Renaixença a través a la revista *L'Avenç* els anys 1890, 1891 i 1892, amb una sèrie d'articles sobre la llengua i la literatura catalanes, a més d'abordar altres temes amb rerefons filosòfic i personal.²² Publicà una traducció al francès de l'obra *Lo Somni*, de Bernat Metge, sota el títol "*Le songe de Bernat Metge, auteur catalan du XIV siècle. Publie et traduit pour la première fois en français, avec une introduction et des notes*" (París-Bordeus, 1889). Els anys finals de la seva vida, amb ple vigor intel·lectual, els va dedicar en gran part a l'estudi de la literatura catalana, al mateix temps que mantenia una estreta relació epistolar amb les personalitats més destacades de la Renaixença i del primer modernisme català.

Sebastià Morro i Español (Ciutat de Mallorca, 1833-Barcelona, 1854)

Nascut el 26 de juliol, era fill de Sebastià Morro i Maria Josepa Español. morí en plena joventut el 16 d'octubre, a causa d'un accident. Inicià el Preparatori de Medicina a la Universitat de Barcelona el curs 49-50, als 16 anys. Estava domiciliat a la farmàcia del doctor Domènec, al carrer de la Unió, de Barcelona. Arribà fins al quart curs de la carrera.²³

Cultivà la poesia en català i Joaquim M. Bover n'ofereix més de vint dècimes en la seva biografia.²⁴

Josep Narcís Roca i Farreras (Barcelona, 1834-1891)

Llicenciat en Farmàcia a Barcelona el 1856 i en Medicina a Madrid el 1863, formulà un catalanisme progressista, popular, republicà i revolucionari. És considerat el primer polític independentista català, pel seu article *Ni espanyols ni francesos*. Considerà que la base que dona caràcter al nacionalisme és l'idioma i, per tant, l'últim a què es pot renunciar.²⁵ Fou un dels fundadors del nacionalisme català modern.

Va col·laborar a *El Diluvio*, *La Renaixensa* i *La Il·lustració Catalana*, i fou redactor de *L'Arch de Sant Martí*.

Joan Giné i Partagàs (Barcelona, 1836-1903)

Es llicencià en Medicina a la Universitat de Barcelona l'any 1858. Doctorat a Madrid el 1862, entrà a l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona l'any 1865. El 1866 guanyà una plaça de catedràtic a Santiago de Compostel·la i l'any següent es traslladà a Barcelona, on desenvolupà una fecunda activitat universitària. Fou l'inspirador i protector de la societat El Laboratorio, fundada pels seus alumnes, que posteriorment es va convertir en l'actual Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears. Va ser el primer president de l'Ateneu Lliure de Catalunya. El 1880 participà en el Primer Congrés Catalanista i, de 1883 a 1888, va presidir la Secció de Ciències Físiques del Centre Català.

A Giné se li coneix un conte en català, "Lo Manicomi", publicat el 1882 a la revista *La Il·lustració Catalana*.²⁶

Fèlix Pizcueta i Gallel (València, 1837-1890)

Llicenciat en Medicina a la Universitat de València, ciutat on va néixer i morir.²⁷ Fou redactor de diaris en castellà a València i Madrid, com *El Mercantil Valenciano*, *Los Dos Reinos*, *El Progreso* o *La Nación*. Fundador de l'entitat cultural de caràcter

regionalista Lo Rat Penat, amb Constantí Llombart i Teodor Llorente; i presidí aquesta entitat els anys 1878-79 i 1884-86.

Escriví poesia en català, que resultà premiada als Jocs Florals de Lo Rat Penat de 1880, i teatre en castellà.

“Aixís companys, mal que a Castella hi pese,
en lo poètic reialme de València,
si bé sots mar de glaça indiferència,
encara d'amor patri ardix lo foc”.

Publicà un sainet en valencià titulat: “L'ermità de Sant Mateu”, el 1868.

Joan Montserrat i Archs (Barcelona, 1844-1895)

Llicenciat i doctorat en Medicina per la Universitat de Barcelona. Fou comissionat per l'Ajuntament de la capital catalana, junt amb els metges Coromines i Jaume Ferran, per a estudiar el brot de còlera de Marsella de l'any 1884. Fou secretari de la Societat Botànica de Barcelona i president de l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona. Coneixia l'àrab, l'hebreu, el grec, el llatí, l'alemany, l'anglès, el francès i l'italià.

Figurà entre els fundadors de la societat nacionalista La Jove Catalunya (1870-1879)²⁸ considerada la primera organització de caràcter independentista. Entre les iniciatives més sectorials de caràcter cultural d'aquesta societat, cal mencionar l'Eixam Ortogràfic,²⁹ que es reunia al Cafè Suís de Barcelona amb el propòsit d'unificar l'ortografia de la llengua catalana, que s'havia dialectalitzat i calia actualitzar per assolir una escriptura homogènia, comprensible i moderna.

Col·laborà eficaçment en la difusió de la Renaixença, i participà en els Jocs Florals. Fou vicecanceller general del Felibritge i nomenat Félibre Majorau. El 1878, fou premiat a Montpeller per una versió en català de les *Odes messèniques*.

Entre la seva producció literària, cal mencionar les seves col·laboracions amb poesies a l'almanac del *Calendari Català* (anys 1868, 1869, 1871 i 1879), *Lo Gay Saber* (1868), *La Gramalla* i *La Renaixença*. A *La Il·lustració Catalana* publicà articles com “Los àrbres per antonomàsia”³⁰ i una traducció de “Lo negrer”,³¹ d'Enric Heine.

Traduí també en prosa *La Iliada* d'Homer i el poema eròtic *Los petons de Joan Segon*, de l'holandès Joan de Nicolau.

Martí Genís i Aguilar (Vic, 1847-1932)

Condeixeble de mossèn Jacint Verdaguer, del canonge Jaume Collell i del metge Josep Salarich, es llicencià en Farmàcia a Barcelona el 1869. A Vic adquirí la farmàcia de Can Feu. Es doctorà a Madrid el 1874. Fou president del Cercle Literari de Vic (1884-1885), mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona el 1890 i el 1903, i president l'any 1921. Descobrí el temple romà de Vic i col·laborà en la fundació de l'entitat La Catalunya Vella i el Museu Episcopal de Vic. Va ser soci corresponsal de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i membre efectiu del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.³²

Va col·laborar amb la majoria de revistes en català del seu temps: *La Veu de Montserrat*; *La Renaixensa*; *La Veu de Catalunya*; *El Eco de la Montaña*; *El Porvenir*; *La Pàtria*; *El Norte Catalán*; *Gazeta Vigatana*; *Gazeta Montanyesa*; *Gazeta de Vich*; *Revista de Vich*; *El Pla de Bages*, *Revista Jorba i Pàtria*, de Manresa; *La Veu del Ter*; *El Catllar*, de Ripoll i *Muntanya*, de Camprodon. A la premsa barcelonina col·laborà amb *Nos ab Nos*, *Lo Gay Saber*, *La Renaixensa*, *L'abella d'or*, *Revista Catalana*, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, etc.

Seguidor del romanticisme literari, és autor de *Recorts d'una nit*, *Julita* (publicada com a fulletó), *Mercè de Bellamata*, *Passavents*, *La reyneta del Cadí*, *Noveles Vigatanes*, *Narracions casolanes* i *Recorts i contes*. També va escriure poesies com *Guspires de ma llar* i el tríptic *Ahir, avui, demà*. El 1882 obtingué la Viola d'Or i d'Argent amb *Penediment*, als Jocs Florals de Barcelona.

Miquel Draper i Batllori (Sant Celoni, 1848-1930)

Llicenciat en Farmàcia a Barcelona el 1870, amb oficina de farmàcia a Sant Celoni. Fou un dels fundadors de la societat La Jove Catalunya, el 1870. És autor de moltes composicions cantades pels Cors de Clavé, que foren musicades per l'Avi Xena. Mantingué relacions amb molts intel·lectuals catalans de l'època.³³

Va col·laborar al diari *La Renaixensa*, on publicà els poemes *Fou un somni* (gener de 1871), *L'Aplech de Santa Fe* (març de 1873), *A Na Rosa Alfaràs en la mort*

de sa filleta (abril de 1874) i *Bells amors* (1882). Relacionat amb Frederic Soler "Pitarra", es va interessar per l'art dramàtic i, així, el 1877 va estrenar al Teatre Romea de Barcelona *Misteris de família* i el 1878, *Combats del cor*.

Francesc Camps i Mercadal (*Es Migjorn Gran, Menorca, 1852-1929*)

Llicenciat en Medicina a la Universitat de Barcelona l'any 1878, va exercir la professió amb dedicació i modèstia tota la vida al seu poble natal, on fou molt apreciat.³⁴

Home de conviccions catòliques conservadores i catalanista, fou un autodidacte que s'interessà per l'arqueologia, la història, l'antropologia, el folklore, la lingüística, la meteorologia i l'astronomia locals. Coneixia el grec, el llatí, l'àrab i l'hebreu. Fou un escriptor prolífic d'articles, amb el pseudònim de Francesc d'Albranca.³⁵ Gran defensor de la llengua catalana, destacà com a folklorista i filòleg. Per això, Escolà i Figuerola l'inclou dins el corrent de la Renaixença. Va col·laborar en diaris i revistes d'àmbit balear, com *La Veu de Mallorca*, *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, *Ca Nostra*, *Llevant*, *Sa Marjal* i *Tresors del Avis*.³⁶

Ja al segle XX, va col·laborar amb mossèn Alcover, al qual enviava materials lingüístics per fornir la calaixera del Diccionari Català-Valencià-Balear. També va publicar uns quants articles al *Bolletí de la llengua catalana*, i arribà a ser membre de l'Institut d'Estudis Catalans.³⁷

Jacint Laporta i Mercader (*Sants, 1854-Barcelona, 1938*)

Es llicencià en Medicina a Barcelona el 1884 i es doctorà a Madrid el mateix any. Exercí al barri de Sants de Barcelona. Fou un dels fundadors de l'Orfeó de Sants. El 1875 era membre de la societat La Jove Catalunya. Participà en el Primer Congrés Catalanista de l'any 1880 i cooperà amb els Jocs Florals de Barcelona.³⁸

El 1875 fou un dels fundadors del setmanari *La Llar*. Dirigí *La Revista Literària* i *La Família Cristiana*. Col·laborà amb *La Renaixensa*, *La Il·lustració Catalana*, *Lo Gay Saber*, *Butlletí del Casino de Sants*, *Butlletí de l'Orfeó de Sants* i altres revistes. És autor d'*Apunts històrics de Sants* (1880), *Lo Baró de Sant Roc*, *Memòries d'un soldat* (1885), *Noveles*, *Velles i noves*, *Casolana* i *Estiuença*, en un català no fabrià. També és autor d'uns *Pastorets*, obra de teatre religiós popular nadalenc.

Ramon Enric Bassegoda i Amigó (*La Bisbal d'Empordà, 1856-Barcelona, 1921*)

Llicenciat en Medicina el 1880, va exercir a Sant Esteve Sesrovires (Baix Llobregat), més endavant a la Bisbal (Baix Empordà) i finalment a Sants (Barcelona). Fou membre del Primer Congrés Catalanista (1880) i delegat de la Unió Catalanista diversos anys.³⁹ Va ser membre efectiu del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) i de l'Acadèmia de la Llengua Catalana, on defensà criteris ortogràfics historicistes.

Va prendre part activa en el moviment dels Jocs Florals. El 1874, fundà el setmanari *La Llar*. Col·laborà amb les publicacions *La Renaixença*, *Les Quatre Barres*, *Lo Gai Saber* i *Revista de Gerona*, i dirigí *La Il·lustració Catalana* des del 1880. És autor de composicions com *Idil·li*, *La verge de Bethània* (1884), *Breviari d'amor. Anacreontiques i elegies*, *Quatre versos* (1892), *Pedres augustes* i *Poesies completes* (1906). Feu una tasca important com a traductor al català de poesies escollides de Catulle Mendès, José María de Heredia i Alfred de Musset.⁴⁰

Josep M. Roca i Heras (*Barcelona, 1862-1930*)

Llicenciat en Medicina a la Universitat de Barcelona el 1885, va exercir a Granollers i posteriorment a la capital catalana.⁴¹ Era soci de l'Acadèmia Mèdico-Farmacèutica de Barcelona. El 1898 ingressà a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, on fou el primer a presentar-hi un treball en llengua catalana, titulat *La sífilis a l'Edat Mitjana*. Publicà *Elogi de mestre Guillem Col·teller, metge dels reis d'Aragó Pere III i Joan I*; *La medicina catalana en temps del rei Martí* i *Tribut al mestre*. Va ser mantenidor dels Jocs Florals de 1902 i president dels de 1923.

Fou un personatge amb molt de ressò a la Barcelona d'aquells anys. A principis del segle XX reactivà l'Acadèmia de la Llengua Catalana —entitat proposada per Francesc Pelagi Briz el 1863 i creada el 1880 pel Congrés Catalanista—, que es va posicionar en contra de les normes ortogràfiques de Pompeu Fabra de 1913, i que publicarà unes *Regles ortogràfiques* el 1916, diferents de les normatives de l'Institut d'Estudis Catalans. Va ser president de l'Ateneu Barcelonès i de la Unió Catalanista, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres i del consell directiu dels Jocs Florals de Barcelona.

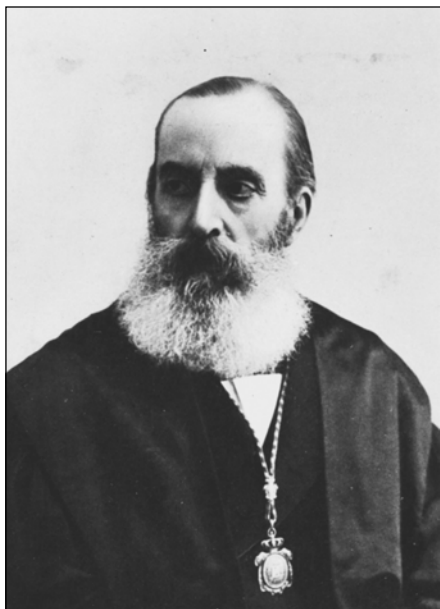

Figura 6. Josep de Letamendi i Manjarrés.
(Font: Arxiu RAMC).

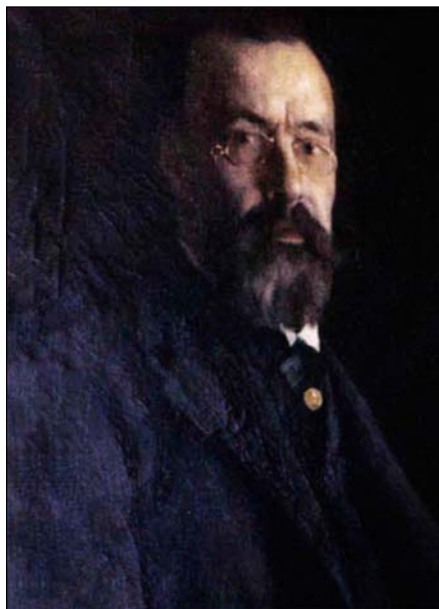

Figura 7. Josep M. Roca Heras.
(Font: Galeria de Metges Catalans).

Figura 8. Lluís Roca Florejachs.
(Font: Galeria de Metges Catalans).

Figura 9. Ramon Enric Bassegoda i Amigó.
(Font: Galeria de Metges Catalans).

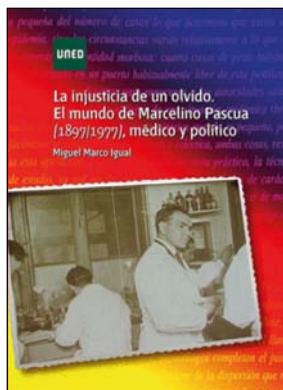
NOTES

1. TUBINO, F.M. *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Pamplona: Urgoiti Editores, 2003. 826 p.
2. CALBET CAMARASA, J.M.; SABATÉ CASELLAS, F.; SABATÉ PÉREZ, E. *Inicis del lèxic científic català modern. Ciència en català als segles XVIII, XIX i XX*. La Seu d'Urgell: Edicions Salòria, 2016. 165 p.
3. RIERA, Carles. *El llenguatge científic català*. Barcelona: Ed. Barcanova, 1994. 144 p.
4. VALLRIBERA i PUIG, Pere. *La nissaga dels metges Petit a Sant Feliu de Codines. Aspectes mèdics i socials a mitjan segle XIX*. Barcelona: PPO, 1998.
5. BIBLIOTECA DE CATALUNYA. Mns. 1.125, 1.126, 1.127 i 1.758.
6. CALBET CAMARASA, J.M.; SABATÉ CASELLAS, F.; SABATÉ PÉREZ, E. *Inicis del lèxic científic català modern... op. cit.*
7. *Revista Farmacéutica Española* [Madrid], de 15 de maig de 1863.
8. CALBET i CAMARASA, J. M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, J. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. 1a ed. 3 vol. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuanas-Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, 1981-1983. v. 1, p. 185-186.
9. CALBET CAMARASA, J. M.; SABATÉ CASELLAS, F.; SABATÉ PÉREZ, E. *Josep Subirana i Vila (1808-1870). Farmacèutic i defensor de la llengua catalana*. Barcelona: Kit-Book Servicios Editoriales, 2018. 234 p.
10. CALBET i CAMARASA, J. M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, J. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans... op. cit.*, v. 2, p. 129.
11. VEGA CASTELLVÍ, X. "Llengua i utopia: el curs de llengua universal del Dr. Pere Mata". A: *Revista de Catalunya* [Barcelona], 1991; 56: 21-33.
12. SABATÉ CASELLAS, F. CALBET CAMARASA, J. M. *Personatges de la sanitat cerdana*. La Seu d'Urgell: Edicions Salòria, 2016. p. 58-59.
13. GUERRA ESTAPÉ, J. *Obra cultural y patriótica de Joaquim Salarich y Verdaguer cronista de Vich*. Vic: Tip. Balmesiana, 1916.
14. SERRA CAMPDELACREU, J. *Bosquejo biográfico de Don Joaquin Salarich y Verdaguer. Con noticias expositivas, críticas y bibliográficas de sus obras*. Vic: Diputación de Barcelona, 1885.

15. CALBET CAMARASA; J. M; MONTAÑA BUCHACA, D. *Metges i farmacèutics catalanistes (1880-1906)*. Valls: Cossetània Edicions, 2001, p. 24-25.
16. ARXIU HISTÒRIC UNIVERSITAT DE BARCELONA (AHUB).
17. FÀBREGUES, Bernardo. *Biblioteca de Escritores Menorquines*. Ciudadela (Menorca): Establecimiento Tipográfico de Salvador Fàbregues, 1878. 360 p.
18. CARRERA PUJAL, J. *Historia política de Cataluña en el siglo XIX*. Barcelona: Editorial Bosch, 1958, v. 7, p. 263.
19. *Revista de Ciencias Médicas* [Barcelona], de 10 de desembre de 1892, secció blava.
20. CALBET CAMARASA, J. M; CORBELLÀ CORBELLÀ, J. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans...* op. cit., v. 3, p. 43.
21. MOLAS, Joaquim. *Història de la Literatura Catalana*. Barcelona: Editorial Ariel, 1986, v. 7, 212 p.
22. VIDAL MASCARÓ, A. *Viatge pels països de llengua catalana de Josep M. Guàrdia Bagur. Una visió geogràfica, històrica i cultural de Catalunya, València i les Balears (1884)*. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis, 2019.
23. SALORD RIPOLL, Josefina. *L'illa de Menorca i altres articles*. Menorca; Institut Menorquí d'Estudis, 1998. (Col·lecció Petit format, núm. 3).
24. ARXIU HISTÒRIC UNIVERSITAT DE BARCELONA (AHUB).
25. BOVER, Joaquim M. *Biblioteca de escritores baleares*. Barcelona; Curial, 1975, p. 522-525.
26. MOLAS, Joaquim. *Història de la Literatura Catalana...* op. cit..., v. 7, p. 629.
27. GINÉ, Joan. "Lo Manicomi". A: *La Il·lustració Catalana* [Barcelona], 1882; 54; 6-7.
28. BALAGUER PERDIGÜELL, Emili. "Metges i moviments progressistes al País Valencià (1830-1939)". A: *Revista de Catalunya* [Barcelona], 1991; 58: 21-40.
29. TOMÀS, Margalida. *La Jove Catalunya*. Barcelona: La Magrana-Diputació de Barcelona, (Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català; 27), 1992.
30. TOMÀS, Margalida. "La Jove Catalunya". A: *Estudis de Llengua i Literatura Catalana* [Barcelona], 1981, v. 2, p. 402.
31. *La Il·lustració Catalana* [Barcelona], 1880; 1: 2-3; 2: 10-11; 3: 18-19.
32. *La Il·lustració Catalana* [Barcelona], 1880; 6: 47.

33. SALARICH TORRENTS, M. S.; YLLA-CATALÀ GENIS, M. S. *Vigatans il·lustres*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1983. 323 p.
34. CALBET CAMARASA, J.M.; MONTAÑA BUCHACA, D. *Metges i farmacèutics catalanistes (1880-1906)... op. cit.*, 62 p.
35. BORRAS MERCADAL, Jaime. "Biografía del médico rural D. Francisco Camps Mercadal". A: *Revista de Menorca* [Maó], 1974; 22: 85-98.
36. CAMPS i MERCADAL, Francesc (Francesc d'Albranca). *Migjorn. Estudis d'Albranca*. Andorra la Vella: Erosa, (Col·lecció IV: L'amor a la terra), 1979.
37. ESCOLÀ i FIGUEROLA, Delfí. *L'arxiu del doctor Camps. Estudis d'Albranca*. Andorra la Vella: Erosa, 1986. 88 p.
38. QUINTANA PETRUS, Josep M. *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)*. Barcelona: Institut Menorquí d'Estudis-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998. 225 p.
39. CASASSAS, Jordi (coord.). *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*. Barcelona: Ed. Pòrtic, 1999. 464 p.
40. CALBET CAMARASA, Josep M.; MONTAÑA BUCHACA, Daniel. *Metges i farmacèutics catalanistes (1880-1906)... op. cit.*
41. MOLAS, Joaquim. *Història de la Literatura Catalana... op. cit.*, v. 7, p. 503.
42. CALBET CAMARASA, J. M; CORBELLÀ CORBELLÀ, J. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans... op. cit.*, v. 3, p. 43-44.

RESSENYES BIBLIOGRÀFIQUES

MARCO IGUAL, Miguel. *La injusticia de un olvido. El mundo de Marcelino Pascua (1897/1977), médico y político*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2018. 425 p. ISBN: 9788436273458

Aquest llibre és una nova i exhaustiva biografia elaborada pel doctor Marco Igual, interessat a conèixer i a donar a conèixer l'exili dels metges republicans espanyols a la URSS després de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939). Cal mencionar com a precedent el seu volum *Los médicos republicanos españoles en la Unión Soviética* (Barcelona, Flor del Viento, 2010). És un àmbit molt poc

conegut, a causa de les condicions polítiques espanyoles i internacionals, a la segona meitat del segle XX.

El biografiat és un personatge rellevant, tant en el vessant mèdic com polític. Nascut a Valladolid i mort a Ginebra (1897-1971), té un full de serveis impecable dins i fora d'Espanya. Marcelino Pascua inicià els estudis de medicina a la Universitat de Valladolid i els completà el 1922 a la Universitat Central de Madrid, on també es doctorà l'any 1929. Encara estudiant universitari, entrà a militar a l'Agrupació Socialista Madrilenya i participà en la fundació del Partido Comunista Obrero Español, l'any 1921. Des de la seva arribada a Madrid, es relacionà amb l'ambient de la Residencia de Estudiantes, creada per la Institución Libre de Enseñanza, bressol

del regeneracionisme espanyol de tombant de segle. Per guanyar-se la vida, feia classes particulars de matemàtiques i el 1920, essent tutor d'estudiants a la Residencia de Estudiantes, viatjà a Londres amb una beca de la mateixa institució. Allà va conèixer Julián Besteiro i Largo Caballero, sindicalistes i polítics espanyols de la primera meitat del segle XX. L'any 1921 s'integrà al Laboratorio de Serología y Bacteriología de la Residencia de Estudiantes.

Els anys 1925-30, va completar la formació amb estades a Londres, a la School of Hygiene and Public Health, i a Baltimore, a la John Hopkins University, becat pel Comité Hispano-Inglés i la Fundació Rockefeller, per fer estudis de bacteriologia i estadística demogràfica. Viatjà per diferents països, com Dinamarca, Alemanya, Holanda, Suïssa, França, Itàlia i Àustria. Es doctorà a Madrid el 1929, amb un estudi sobre la "Periodicidad e incidencia de la influenza epidémica". El mateix any es va fer càrrec de la secció d'estadística sanitària de la direcció general de sanitat, on creà el Sistema de Notificació Obligatoria de Malalties. Fou nomenat professor encarregat de la càtedra d'Higiene de Madrid i, el 1930, professor titular de l'Escola Nacional de Sanitat. Aquest mateix any, viatjà a Bolívia per assessorar el govern en l'àmbit de la salut pública.

El coneixement i la relació de Marcelino Pascua amb la sanitat catalana fou a través del seu mestre i mentor Gustavo Pittaluga, catedràtic de parasitologia de la Universitat de Madrid i antic director del Servei de Sanitat de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1924), que organitzà la sanitat pública en forma d'equips de "lluïta" contra les endèmies predominants com ara el paludisme, la tuberculosi o la mortalitat infantil, sense oblidar la formació dels professionals sanitaris (creació de la figura de les infermeres visitadores), o l'enfocament social i comunitari en l'atenció als alienats o als tuberculosos. Aquestes estratègies foren reproduïdes per Pascua a la sanitat espanyola, durant la seva etapa de director general de sanitat. Durant el període de la Generalitat republicana, Pascua es relacionà amb el president Lluís Companys, i amb el doctor Sadí de Buen, fill de l'antic catedràtic d'història natural de la Universitat de Barcelona.

El període 1931-1936, coincidint amb el govern republicà espanyol, és el més brillant de la seva trajectòria. Nomenat director general de sanitat, s'interessà per la salut col·lectiva, les condicions de treball, l'habitatge, els exàmens mèdics preventius i la formació del personal sanitari. Creà les seccions de psiquiatria i higiene mental, enginyeria i arquitectura sanitàries,

higiene infantil, higiene social i propaganda, higiene de l'alimentació, centres d'higiene rural, dispensaris mòbils infantils i l'Escola d'Infermeres Visitadores. Creà igualment el Consell Nacional de Sanitat, el Consell Superior Psiquiàtric i traspassà la Creu Roja Espanyola a la Direcció General de Sanitat. Totes aquestes novetats originaren controvèrsies i despertaren l'oposició dels metges d'ideologia conservadora i de les organitzacions mèdiques col·legials. Va ser membre de l'Organització d'Higiene de la Societat de Nacions (OHSN) a Ginebra, els anys 1931 i 1934. El 1935 fou pensionat per la Fundació Rockefeller, per a estudiar als Estats Units l'organització estadística i epidemiològica.

Els anys 1936-1939 són els de la seva màxima activitat política i diplomàtica. Fou el primer ambaixador espanyol a la Unió Soviètica, on exercí una intensa activitat en favor de la República, supervisant l'arribada de l'or espanyol i la compra d'armes. S'entrevistà amb Stalin el febrer de 1937. Sembla que estava subscrit a *La Vanguardia*. Finalment, entre el 1938 i el 1939 fou ambaixador a París, on feu gestions per assolir una negociació de pau entre els dos bàndols.

A finals del 1939, Pascua marxà exiliat a Baltimore, cridat pel seu mestre Leopold Reed, i contractat per l'Escola d'Higiene i Salut Pública, on exercí la docència en bioestadística i medicina preventiva. Aquí va escriure la segona part del seu llibre *Demografía española*. El 1943 li proposaren d'anar a treballar a la Xina amb el govern revolucionari de Chungking, oferta que rebutjà. Fou membre de diferents societats científiques americanes: APHA, American Statistics Association, Institute of Mathematical Statistics, etc. Al mateix temps viatjà a Cuba, Veneçuela, Mèxic i la República Dominicana, on impartí cursos i conferències.

El 1946, es va iniciar la confluència dels tres organismes internacionals de caràcter sanitari existents: la Organització Internacional d'Higiene de París (OIHP), l'Oficina d'Higiene de la Societat de Nacions (OHSN) i la United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), per formar l'OMS. Marcelino Pascua va ser cridat el 1948 per formar part -com a expert en estadística sanitària- de la comissió interina de l'OMS. A la primera Assemblea Mundial de Salut (Ginebra, 1948), es va aprovar la "Nomenclatura de Malalties i Causes de Defunció", de caràcter vinculant, i la creació d'una secció d'estadístiques sanitàries, el cap de la qual fou Marcelino Pascua. El seu treball a l'OMS fou decisiu per a consolidar aquests estudis i la

publicació del *Manual de la Classificació Estadística Internacional de Malalties i Causes de Defunció*.

L'any 1957 fou cridat a Santiago de Xile a dirigir el Centre Llatinoamericà d'Ensenyament i Recerca Demogràfica, per a formar especialistes d'aquest àmbit. Finalment, el 1965 publicà la seva obra fonamental: *Metodología bioestadística para médicos y oficiales sanitarios*.

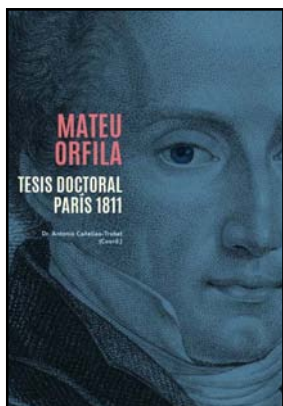
Aquesta és una biografia, apassionada i apassionant, d'un metge i polític poc conegut, però que va tenir un paper molt rellevant, tant en l'àmbit espanyol com internacional, i també a Catalunya. El llibre va acompanyat d'una extensa bibliografia i de nombroses referències a peu de pàgina, que donen suport al relat de l'autor. També conté algunes fotografies de l'època. El volum és una obra de referència pel que fa a l'estudi i comprensió de la política i la sanitat de la primera meitat del segle XX, a Catalunya, a Espanya i al món.

© Ferran Sabaté i Casellas, 2026

Museu d'Història de la Medicina de Catalunya. drsabate@yahoo.es

 <https://orcid.org/0000-0002-8150-2584>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

CAÑELLAS-TROBAT, Antoni (Coord.). *Mateu Orfila: Tesis doctoral. París 1811*. Palma: Edicions UIB, 2024. 142 p. ISBN: 8483844680

El llibre *Mateu Orfila: Tesis doctoral, París 1811* constitueix un esdeveniment editorial de gran rellevància per a la història de la ciència i de la medicina a les Illes Balears. Per primera vegada, veu la llum pública el text original de la tesi doctoral defensada l'any 1811 per Mateu Josep Bonaventura Orfila i Rotger, nascut a Maó el 1787 i mort a París el 1853, considerat amb justícia el científic més important que han donat les Balears en els darrers tres segles.

La publicació ha estat possible gràcies a la tasca rigorosa i perseverant del metge menorquí Antoni Cañellas Trobat, traumatòleg i apassionat per la història de la medicina, qui localitzà el manuscrit fa més de vint anys en una llibreria antiquària de París. Aquell document, oblidat pel temps, ha

estat recuperat, traduït i editat amb el suport de dos reconeguts especialistes: Jesús María Tanco Salas, farmacèutic i biòleg, i Fèlix Grases Freixedas, catedràtic de Química Analítica. Junts han fet possible una edició crítica i comentada que restitueix amb fidelitat el valor científic i històric d'aquesta obra fundacional.

La tesi d'Orfila, redactada quan només tenia 24 anys, és un tractat de química i medicina que analitza les característiques de l'orina en pacients amb icterícia. Aquest estudi es pot considerar una de les primeres recerques mèdiques basades en l'anàlisi de laboratori, i anticipa l'enfocament científic que caracteritzaria tota l'obra posterior d'Orfila. Aquest text inicial esdevé, així, una peça clau per entendre el desenvolupament de la toxicologia moderna, disciplina de la qual Orfila és reconegut com a fundador, i marca l'inici d'una trajectòria científica extraordinària.

El llibre no només inclou la tesi, sinó que contextualitza àmpliament la vida i l'obra d'Orfila. Format inicialment a Barcelona, es traslladà a París per a completar els estudis de medicina, que finalitzà amb brillantor en només tres anys. D'aleshores ençà, la seva carrera experimentà una ascensió imparable: fou professor perpetu i degà de la Facultat de Medicina de París durant gairebé dues dècades, on introduí reformes acadèmiques profundes, entre les quals destaca el model que acabaria inspirant l'actual sistema MIR espanyol.

A més, Orfila esdevingué una figura clau en l'àmbit de la medicina legal: participà com a expert en judicis tan rellevants com el de Marie Lafarge, acusada d'enverinar el seu marit, l'any 1840. En aquest cas, la seva habilitat per detectar arsènic en el cos de la víctima fou decisiva, i consolidà la seva reputació internacional com a científic i expert en anàlisis toxicològiques. Publicà nombrosos manuals i tractats sobre exhumacions, intoxicacions i procediments legals, molts dels quals foren obres de referència durant dècades.

La publicació també posa en relleu un aspecte menys conegut però igualment significatiu: la vinculació amb la vida cultural i musical del seu temps. Amb motiu de la presentació del llibre, Antoni Cañellas recuperà i adaptà una partitura breu i original de l'època —un *allegretto* compost per un dels músics més prestigiosos del París del segle XIX— interpretada com a homenatge a l'univers intel·lectual i artístic que envoltà Orfila.

Pel que fa a la relació amb la seva illa natal, Orfila només tornà a Menorca en tres ocasions, una d'elles com a metge de cambra del rei Lluís XVIII de França. Aquest fet el converteix, també, en un precursor del que avui coneixem com a fuga de cervells: un científic menorquí format a Europa que assolí l'èxit als cercles científics i polítics més alts del continent, sense oblidar mai els seus orígens.

Amb aquesta edició acurada i profusament anotada, *Mateu Orfila: Tesis doctoral, París 1811* esdevé una eina imprescindible per a investigadors, historiadors de la medicina, estudiants i lectors interessats en la ciència i la cultura europees del segle XIX. L'obra posa en valor no només el pensament científic d'un pioner, sinó també la importància de conservar i difondre el patrimoni intel·lectual de les Illes Balears.

Edicions UIB ha publicat aquesta obra, que inclou el text original en francès i la traducció al castellà de *Nouvelles recherches sur l'urine des ictériques*, la tesi doctoral que Orfila defensà a la Facultat de Medicina de París el desembre de 1811. Aquesta tesi representa el primer graó d'una brillant carrera mèdica i científica a la capital francesa, i és considerada una obra fundacional de la toxicologia moderna.

La publicació inclou estudis contextuais de reconeguts especialistes com Antoni Cañellas Trobat (coordinador de l'edició), Maria Cristina Rita Larrucea, Jesús María Tanco Salas, Fèlix Grases Freixedas i Macià Tomàs Salvà, que situen la tesi en el seu context històric i científic. Tots han treballat intensament en la recuperació i difusió d'aquesta obra amb l'objectiu que romangui *in perpetuum* a les Illes Balears.

L'edició ha comptat amb el suport de la Direcció General de Política Universitària i Recerca del Govern de les Illes Balears, la Reial Acadèmia de Medicina de les Illes Balears, el Col·legi Oficial de Metges de les Illes Balears i l'Institut Menorquí d'Estudis.

L'acte de presentació tingué lloc el 27 d'abril de 2023 a Ca n'Oleo (Palma), amb la participació de Víctor Homar Santaner —vicerector de Política Científica i Investigació de la UIB—, Fèlix Grases Freixdas, Jesús María Tanco Salas i Antoni Cañellas Trobat, coordinador del projecte editorial. Durant la sessió, es destacà la figura d'Orfila com un dels científics més importants de la història de les Balears i una referència cabdal en la medicina europea del segle XIX. Cañellas arribà a comparar-lo amb Santiago Ramón y Cajal pel seu impacte científic.

Reconegut com el pare de la toxicologia moderna, la tesi d'Orfila reflecteix el seu compromís amb la recerca mèdica analítica. A partir d'aquest treball, inicià una trajectòria extraordinària com a investigador, docent i metge reial dels monarques francesos Lluís XVIII, Carles X i Lluís Felip I.

Orfila va ser president de l'Acadèmia Nacional de Medicina de França, membre del Consell Reial d'Instrucció Pública i pioner en estudis amb milers d'animals per demostrar la presència de substàncies tòxiques. La seva contribució a la ciència mèdica i legal encara és reconeguda avui dia, i el seu nom perviu en institucions com l'Hospital Mateu Orfila de Maó, i l'Edifici Mateu Orfila, seu de la Facultat de Ciències de la Universitat de les Illes Balears.

© Pere Riutord i Sbert, 2026

Vicedegà d'Odontologia. Escola Universitària ADEMA-Universitat de les Illes Balears. p.riutord@eua.edu.es

<https://orcid.org/0000-0003-2135-9699>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

GARCÍA FERRANDIS, Xavier. Salud y enfermedad tras las rejas durante la Guerra Civil. La asistencia sanitaria en las prisiones de Valencia capital de la República. València: Institució Alfons el Magnànim, 20XX. 221 p. ISBN: 9788411560498

Vet ací un llibre d'interès tant informatiu com documental. La primera ullada a l'obra de Xavier García Ferrandis anima a la lectura per l'índex detallat, la bibliografia, les fonts i la documentació fotogràfica del final. Dins dels capítols s'ofereixen reproduccions textuais i notes a peu de pàgina. Jon Arrizabalaga signa el pròleg, i hi descriu la trajectòria de l'autor, el contingut de cada capítol i la importància de revisar totes les fonts per corroborar els fets.

A la introducció, a més de compartir les incògnites que impulsen tota investigació, García Ferrandis exposa el seu objectiu essencial: estudiar els principals escenaris de confinament a València ciutat i el sud-est espanyol durant la guerra civil, concretament les seues condicions higièniques i sanitàries.

La hipòtesi de partida és que les presons ja existents, més aquelles de nova creació habilitades per la República a la rereguarda, prompte es varen mostrar insuficients per l'augment continuat de presos i per la reducció del territori degut a l'avanç de l'exèrcit franquista. Això va comportar l'amuntegament dels reclusos i la consegüent davallada en les condicions de salubritat. L'autor comenta que, en la historiografia sobre la guerra civil, hi mancava un estudi detallat de l'estat sanitari en què es trobaven les presons de la República, i inicia la investigació amb l'objectiu d'analitzar-ne la qualitat higiènica, el personal mèdic i auxiliar, el material sanitari i les malalties més freqüents entre els reclusos, així com el paper que la Creu Roja Internacional (CICR) hi va desenvolupar.

Apunta l'autor que la Segona República havia heretat el Reglament de Sanitat i Higiene de Presons de 1930, en el qual, i d'acord amb el moviment higienista del moment, es manifestava una voluntat preventiva que incidia en la importància de la higiene i dels espais adequats segons el nombre i les característiques dels pacients, i que atorgava al metge un protagonisme que aplegava a regular l'alimentació dels reclusos que es trobaven a la infermeria.

Les autoritats republicanes van continuar la línia reformista, sobretot a partir del decret de juliol de 1933, centralitzant els recursos dels diversos materials i dels medicaments, reglamentant els espais i condicions per als interns i posant al capdavant de la Secció de Sanitat i Higiene de la Direcció General de Presons (DGP) un inspector-mèdic del Cos de Sanitat Nacional, el qual assegurava la col·laboració entre ambdues institucions. L'inspector era responsable del servei d'estadística sanitària, de les campanyes de profilaxi i de les visites d'inspecció a les presons, que incloïen la supervisió de les condicions higièniques i sanitàries. Les seues funcions estaven en la línia de l'ideari de la República en el camp de la prevenció de malalties.

En aquest context, García Ferrandis repassa la voluntat normativa de les autoritats i la contraposa amb les carències que continuaven havent-hi a la pràctica, documentades pels informes dels mateixos inspectors mèdics. Com a exemple clar, en el període anterior a la guerra, s'hi cita el del doctor Martín Cid, metge de presons del Reformatori d'adults d'Alacant que, a la IV Setmana Nacional de Higiene Mental, en 1935, parlava de l'higienisme com la medicina del futur, però l'any següent denunciava les condicions d'habitabilitat i abandonó de la sala d'infermeria a la seua institució, i hi impulsava la reforma de l'atenció mèdica.

A partir de 1934, i en els primers mesos de guerra, amb els actes violents tant dels feixistes com de les milícies armades, va començar l'augment de la població reclusa a tot Espanya, amb la necessitat d'habilitar més establiments penitenciaris. Progressivament s'obriren noves presons, camps de treball i batallons de fortificació que ajudaren a descongestionar les presons ja existents.

La DGP va haver de fer un gran esforç pressupostari en sanitat per a fer front a les necessitats creixents. Malgrat això, els metges dels centres de reclusió denunciaven les situacions d'aglomeració i el perill d'epidèmies. Concretament, el doctor López Trigo, metge de la presó de dones de València i inspector mèdic dels serveis sanitaris de les presons republicanes, recomanava l'habilitació d'una sala específica, a totes les presons, desinsectar els reclusos, i la Direcció General de Sanitat li va demanar que redactara un protocol amb les normes adients. La DGP reconeixia el problema però li faltaven mitjans per resoldre'l i es va veure obligada a comprar uns recipients grans, metàl·lics i de tanca hermètica on desinfectar i desinsectar la roba.

En els apartats següents, García Ferrandis repassa, de forma sistemàtica, primer les presons ja existents abans de la guerra i, després, aquelles que es van haver d'habilitar. Documenta l'origen històric dels edificis antics i les decisions de crear nous espais, freqüentment en establiments de l'Església. Informa igualment del nivell de superpoblació reclusa, de com era la infermeria -si n'hi havia-, de quines eren les condicions higièniques i de les carències més notòries. La freqüència de trasllats de presos, de zones properes al front, a l'àrea de rereguarda intensificà la problemàtica. L'autor refereix tot això combinant-ho amb apunts sobre situacions humanes concretes, bé dels reclusos, bé del personal sanitari.

La Convenció de Ginebra garantia un tracte humanitari als presoners de guerra. La Creu Roja Internacional (CICR) tenia un paper fonamental en el seguiment d'aquesta normativa internacional, on s'establia amb detall tant les condicions higièniques i sanitàries que havien de tenir les presons i altres espais de confinament, com la necessitat d'inspeccions mèdiques que les verificaren. Per supervisar el compliment de la Convenció, es va nomenar Marcel Junod com a delegat general per a ambdues zones enfrontades en la guerra, i Roland Martí com a director de la delegació de València. El 1937, Roland Martí inicià una inspecció per diverses presons

i camps de treball de València i del sud-est d'Espanya, i redactà un informe en què, si bé destaca el compromís de tots els directors de presons en la millora dels establiments, informa de l'amuntegament i de les pitjors condicions de neteja a mesura que s'avança cap al sud del país, així com del menjar, bàsic però suficient, en general.

Ja a l'epíleg del llibre, l'autor conclou que la República va intentar complir la Convenció de Ginebra en tots els aspectes higiènics i sanitaris, i que va assolir l'objectiu en alguns casos, com ara a la presó de dones de València i al camp de treball de Totana, però que no ho va fer en altres, com va ser el cas de la presó d'Almeria. El problema bàsic va ser l'amuntegament, ja present des de 1934 i augmentat durant la guerra, quan en la morbiditat predominaven clarament les malalties de transmissió aèria, sobretot la tuberculosi.

Aquesta situació durant el període bèl·lic va empitjorar notablement en acabar-se la guerra i assumir la gestió de les institucions penitenciàries les autoritats franquistes, ja que varen confinar a més de 270.000 persones on en cabien 20.000. La morbo-mortalitat va augmentar tant per tuberculosi i pneumònia, com per tifus exantemàtic. A Toledo, les morts per malalties superaven els afusellaments i a Segòvia s'hi sumaven les morts per inanició.

García Ferrandis acaba fent una reflexió sobre el contrast del tracte als presoners a les institucions republicanes, que lluitava contra la malaltia i la mort, i a les presons franquistes, on la fam i les malalties estaven a l'altura dels afusellaments.

Una volta més, el doctor García Ferrandis ens ofereix una investigació feta amb el màxim rigor, amb documentació i fonts de diferent origen que permeten contrastar i verificar els fets i, a més, amb la passió per conèixer i mostrar la nostra història encara recent.

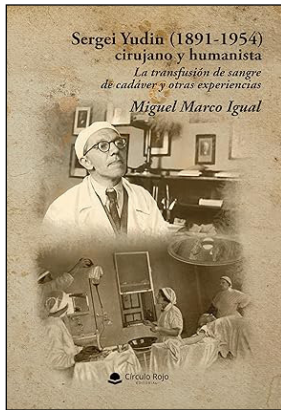
© **Emília Ramis Ortega**, 2026

*Vicepresidenta de la Sociedad Científica Española
de Enfermería (SCELE).* emiliaramisortega@gmail.com

 <https://orcid.org/0009-0003-1718-0036>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

MARCO IGUAL, Miguel. *Sergei Yudin (1891-1954) cirujano y humanista. La transfusión de cadáver y otras experiencias*. Almería: Editorial Círculo Rojo, 2024. 252 p. ISBN: 9788410735217

Miguel Marco és metge i ha exercit la seva carrera professional com a neuròleg, dedicació que compagina amb l'estudi de la història de la medicina. Ha publicat dos llibres: un sobre els metges republicans espanyols a la Unió Soviètica, l'any 2010, així com la vida de Marcelino Pascua, metge i polític, el 2018. El tema de l'actual biografia ja l'havia tractat en un article aparegut a la revista *Asclepio* l'any 2022. Amb aquest bagatge s'enfronta de nou a l'estudi d'una figura complexa com la del metge rus Sergei Yudin.

L'objectiu de l'estudi és donar a conèixer la vida i obra d'aquest facultatiu soviètic que, a pesar del seu reconegut mèrit i de les aportacions que va fer en diversos aspectes de la cirurgia, digestiva i traumatològica, així com el desenvolupament de la transfusió de sang cadavèrica, va ser repudiat pel govern estalinista que regia el destí del país. Per a fer-ho, el llibre aporta una extensa bibliografia, 163 articles, gran part d'ells de publicacions russes. A més, l'acompanya d'un annex de trenta fotografies de Yudin, la seva família i col·laboradors, tècniques quirúrgiques, un dibuix del mètode utilitzat per a l'extracció de sang de cadàvers i altres moments de la seva vida que complementen perfectament les descripcions que trobem al text.

Després d'una breu introducció, l'autor desgrana la informació sobre Yudin en 21 capítols i un epíleg. Els tres primers capítols (*El joven Sergei Sergeevich Yudin, Los primeros pasos de un cirujano, Cirujano jefe del Instituto de Medicina de emergencia N.V. Sklifosovsky*) descriuen la seva joventut i les seves primeres feines com a cirurgià, fins al nomenament com a director de l'institut Sklifosovsky. Destaca el seu origen en el si d'una família benestant i la participació en les dues guerres mundials, en les quals va ser ferit, fet que li va valdre la concessió de la Creu de Sant Jordi.

Els capítols 5è, 6è i 7è se centren més en les diferents àrees en les quals va destacar Yudin. Porten com a títols *La transfusión de sangre cadavérica*, *Cirujano digestivo* i *La cirugía traumatológica*. El primer d'aquests capítols és el que més destaca potser per la novetat que va representar. Yudin, que era en aquell moment director de l'Institut Sklifosovsky, portà a la pràctica una idea de Vladimir Shamov (1882-1962), qui ho havia assajat en gossos. Descriu les primeres experiències en l'extracció de sang de cadàvers i les transfusions. Es tractava d'obtenir sang per transfondre d'una persona que havia mort poques hores abans. Segurament empès per les dificultats d'aconseguir donants de sang vius, se li va ocórrer d'extreure la sang a cadàvers que eren a l'hospital. El donant va ser un home que havia mort d'un accident, a qui es van extreure 300-450 cc de sang, que es va barrejar amb solució salina fisiològica. El receptor en fou una persona que havia intentat posar fi a la seva vida. Va presentar els resultats de set casos similars a aquest al IV Congrés de Cirurgians Ucraïnesos, el 7 de setembre de 1930, on va causar sensació. Tanmateix, el procediment no es considerava legal en aquell moment. Més endavant, va haver de sol·licitar permís per posar-lo en pràctica. Un altre inconvenient, que era la coagulació de la sang, el van resoldre afegint citrat sòdic al 4%, fet que els permetia de mantenir la sang al laboratori durant tres o quatre setmanes. L'any 1931 havia transfós cinquanta persones i l'any següent va presentar els seus primers cent casos a la Société Nationale de Chirurgie de París. El 1965 s'extreia sang de sis-cents cadàvers anualment.

Al marge de la transfusió, Yudin destacà en altres camps com ara la cirurgia gàstrica, en què fou un dels primers a usar la gastrectomia per al tractament de l'úlcera gàstrica, a més de la reconstrucció de l'esòfag en casos d'ingesta de substàncies tòxiques. En l'àmbit de la traumatologia, durant la guerra usà un mètode per al tractament de ferides de bala, criticat pel seu radicalisme.

El capítol 8 ens parla dels seus viatges per Europa occidental i el seu pas per Espanya, concretament a Madrid i Barcelona, del qual tenim notícia pel testimoni de Moisès Broggi i un article al diari *La Vanguardia*. Yudin va pronunciar tres conferències, a la clínica Platón, a la Secció de Cirurgia de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques i a l'Hospital Clínic. Antoni Armengol, del servei de transfusions de l'Hospital Clínic, i Josep Bayona, obstetra, van intentar reproduir el mètode de transfusió de Yudin sense èxit. En

canvi, la seva experiència en l'anticoagulació de la sang va ser utilitzat per Alfred Benlloch, col·laborador de Duran Jordà, per al banc de sang català.

El capítol 9 (*La personalidad de Sergei Yudin*) ens desglossa la seva controvertida personalitat i l'anomalia física que patia deguda a la síndrome de Marfan, com també les relacions que va mantenir amb el seu entorn. Era una persona culta, amant de l'òpera i el teatre. Tenia, però, un caràcter irascible i inestable.

Els capítols 10 (*La gran guerra patria*), 11 (*Misión quirúrgica aliada en la Unión Soviética*) i 12 (*Posguerra*) [1945-1948] aborden la visita dels metges aliats (britànics, nord-americans i canadencs) a la Unió Soviètica, que va permetre mantenir una comunicació fluida amb metges estrangers, que inclús el varen convidar a visitar els Estats Units. Tanmateix, aquestes relacions no eren ben vistes pel govern soviètic, entre altres coses perquè no era membre del Partit Comunista i no era gaire partidari del règim.

En els capítols 13 i 14 (*Yudin en el infierno* i *Destierro en Siberia*) aborden la seva caiguda en desgràcia en ser detingut i torturat i el seu pas per les presons de Lubyanka i Lefortovo, a més del seu desterrament a la Sibèria, d'on va tornar molt afeblit. A més, el seu nom va desaparèixer de les revistes mèdiques i es van retirar els seus treballs de les llibreries. Yudin no va tornar a Moscou fins a la mort de Josif Stalin, l'any 1953.

Els següents capítols (*Los últimos días de Sergei Yudin*, *Legado póstumo*, *Distinciones honoríficas* i *El impacto del estalinismo entre los familiares y colaboradores de Sergei Yudin*) acaba de completar la trista situació en què quedarien familiars i col·laboradors de Yudin després de la seva desaparició.

El capítol 21 (*La transfusión de sangre cadavérica fuera de la URSS*) detalla l'aplicació de la seva tècnica de transfusió amb sang de cadàvers i la repercussió que va tenir en països com Itàlia, Mèxic, els Estats Units (Chicago, Filadèlfia), l'Índia o Guatemala.

L'epíleg explica com després de la desaparició de la Unió Soviètica es va recuperar lentament el record de Yudin. Es considera que l'èxit més destacable de la seva carrera fou la transfusió de sang de cadàvers i el seu

ús durant quatre dècades. A pesar de la continuïtat que va tenir al seu país, aquest mètode no va ser gaire utilitzat a l'estranger.

En resum, Marco fa un repàs de la vida de Yudin des dels seus inicis fins a la seva mort, i aporta una quantitat important de bibliografia sobre el personatge poc coneguda. Descriu els seus èxits professionals i també les seves debilitats humanes. L'autor palesa la duresa del càstig que rebé per la seva discrepància envers el govern de la Unió Soviètica i la seva caiguda final, que arrossegà familiars i col·laboradors. Aquest interessant llibre descriu amb un llenguatge amè la història de la medicina, així com les grans conteses del segle XX i la seva repercussió en la medicina i els seus professionals.

© **Anna Maria Ester Condins**, 2026

Metgessa hematòloga. annesteco@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7442.3415>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

GIMBERNAT

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA
I DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT

POLÍTICA EDITORIAL I MANUAL DE PROCEDIMENTS

- 1. FOCUS I ABAST**
- 2. POLÍTICA D'ACCÉS OBERT**
- 3. DRETS D'AUTORS**
- 4. DECLARACIÓ DE CODI ÈTIC**
- 5. NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS**
- 6. PROTOCOL D'AVUACIÓ**
- 7. PROTOCOLS DE REVISIÓ LINGÜÍSTICA I EDICIÓ**
- 8. ANNEX: MODELS DE DOCUMENTS**

1. FOCUS I ABAST

Gimbernat. Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut és una publicació semestral (gener i juliol), editada per la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, la Universitat de Barcelona i la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya, amb el suport de la Societat Catalana d'Història de la Medicina de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i de Balears. Publicada des de l'any 1984 —tot i que tenia alguns precedents esporàdics—, amb el títol *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. A partir de 2019, amb el número 71, inicia la segona època amb el nom *Gimbernat. Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*.

El seu objectiu principal és donar a conèixer articles de recerca històrica, sobretot de medicina i de totes les ciències biomèdiques i de la salut, com ara de farmàcia, veterinària, odontologia, infermeria, fisioteràpia, i també de les ciències socials. Els temes que inclou es tracten des de la perspectiva de les ciències i de les humanitats i van dirigits a tot el públic interessat en les disciplines abans citades.

L'idioma oficial de la revista és el català, amb l'occità com a llengua cooficial, i el seu àmbit de recerca són els territoris que representen aquestes llengües, tot i que també s'admetran treballs en castellà, anglès, francès, portuguès i italià que facin referència a aquesta àrea geogràfica.

2. POLÍTICA D'ACCÉS OBERT

Aquesta revista proporciona accés obert immediat de forma digital al seus continguts a través de <<http://raco.cat/php/gimbernat>>, basant-se en el principi que posar la recerca a disposició del públic de manera gratuïta afavoreix l'intercanvi global de coneixements.

La revista no carrega cap taxa als autors per la publicació dels articles ni per a les gestions (avaluació, tramitacions, edició, etc.).

Atès l'ús de la llicència CC BY per a la publicació dels continguts de la revista **Gimbernat**, els autors poden reproduir els seus articles en qualsevol repositori temàtic o institucional sense restriccions. Quan es reproduïx l'article cal fer constar la menció a la primera publicació mitjançant un enllaç a la revista **Gimbernat** i el manteniment d'avís de la llicència CC BY.

3. DRETS D'AUTOR

L'autor que publica en aquesta revista està d'acord amb les condicions següents:

a. L'autor conserva els drets d'autoria i atorga a la revista **Gimbernat** el dret de primera publicació.

b. Els textos es difondran amb la llicència **Reconeixement** de *Creative Commons* CC BY. L'obra pot ser distribuïda, copiada i exhibida sense restriccions i se'n pot fer obra derivada, deixant clar qui és l'autor de l'article, la revista on s'ha publicat i els seus editors.

c. L'autor atorga a la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, a la Universitat de Barcelona i a la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya el dret de publicar l'article en altres formats i/o publicacions que siguin d'interès per a aquestes institucions i incloure'l, si es dona el cas, en bases de dades d'indexació i repositoris.

La revista **Gimbernat** es publica sota els termes d'una llicència d'ús i distribució *Creative Commons 4.0 Internacional*. Vegeu: Creative Commons [En línia]. <<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>> [Consulta: 1 de setembre del 2019]

4. DECLARACIÓ DE CODI ÈTIC

La Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya i la Universitat de Barcelona, responsables de l'edició de la revista *Gimbernat*, es comprometen a garantir l'ètica en la pràctica de la publicació tenint com a referència la *Declaració ètica i de bones pràctiques per a les revistes*

científiques editades per la Universitat de Barcelona que defineix el Comitè d'Ètica de Publicacions de la Universitat de Barcelona (COPE).¹

És imprescindible que totes les parts implicades en el procés d'edició —directors, avaluadors i autors— coneguin i acatin els principis d'aquest codi. La present declaració pretén ser una guia de conducta dirigida a les parts implicades en la gestió i difusió dels resultats científics a través de la revista *Gimbernat*.

L'equip editorial

- Es responsabilitza de la decisió de publicar o no els articles rebuts a la revista, que s'examinen sense tenir en compte la raça, el gènere, l'orientació sexual, la religió, l'origen ètnic, el país d'origen, la ciutadania o l'orientació política dels autors.
- Publica directrius actualitzades sobre les responsabilitats dels autors i les característiques dels treballs enviats a la revista i sobre el sistema d'arbitratge utilitzat per seleccionar els articles i els criteris d'avaluació que els avaluadors externs han d'aplicar.
- Es compromet a publicar les correccions, els aclariments i les disculpes necessaris en cas que ho consideri convenient i a no utilitzar els articles rebuts per als treballs de recerca propis sense el consentiment dels autors.
- Garanteix la confidencialitat del procés d'avaluació: l'anonimat dels avaluadors, el contingut que s'avalua, l'informe emès pels avaluadors i qualsevol altra comunicació que facin els comitès (editorial, assessor i científic). De la mateixa manera, manté la confidencialitat davant de possibles aclariments, reclamacions o queixes que un autor vulgui trametre als comitès de la revista o als avaluadors de l'article.
- Declara el seu compromís pel respecte i per la integritat dels treballs que ja s'han publicat.
- És especialment estricte respecte del plagiat: els textos que s'identifiquin com a plagis s'eliminen de la revista o no s'arriben a publicar. La revista actua, en aquests casos, amb tanta rapidesa com li sigui possible.

1. L'abreviatura COPE correspon a Committee on Publication Ethics: http://publicationethics.org/files/Code_of_conduct_for_journal_editors_0.pdf

Els autors

- Es fan responsables del contingut de la seva tramesa.
- Es comprometen a informar els directors de la revista en cas que detectin un error rellevant en un dels seus articles publicats, per tal que s'hi introdueixin les correccions oportunes.
- Garanteixen que l'article i els materials associats són originals i que no infringeixen els drets d'autor de tercers. En cas de coautoría, han de justificar que hi ha el consentiment de tots els autors afectats perquè la versió final de l'article es publiqui en un exemplar de la revista.

Els avaluadors/revisors

- Es comprometen a fer una revisió objectiva, informada, crítica, constructiva i imparcial de l'article. L'acceptació o el rebuig es basa, únicament, en la rellevància del treball, la seva originalitat, l'interès i el compliment de les normes d'estil i de contingut indicades en els criteris editorials.
- Respecten els terminis establerts (en el cas que això no fos possible, han de comunicar-ho amb prou antelació a la direcció de la revista).
- No comparteixen, difonen ni utilitzen la informació dels articles sotmesos a revisió sense el permís corresponent del director i/o dels autors.

5. NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

Els originals s'han de presentar en suport informàtic en format **Microsoft Word** i la tipografia en Times New Roman, cos 11. L'extensió dels originals no pot superar els 45.000 caràcters, inclosos espais (aprox. 13 pàgines de text a cos 11). Aquesta extensió inclou les il·lustracions, taules, gràfiques, notes, fonts documentals i bibliografia. Excepcionalment la direcció, d'acord amb el consell de redacció, podrà considerar la publicació d'articles que ultrapassin aquesta extensió. L'original ha d'incloure en l'inici de l'article un resum en català, en castellà i en anglès i un llistat de fins a 5 paraules-clau per article, també en català, castellà i anglès. L'extensió del resum serà de 400 caràcters amb espais (aprox. 4 línies de text a cos 11). La versió del resum en castellà i en anglès s'ha d'iniciar amb la traducció del títol del treball.

En cas d'incloure il·lustracions, taules o gràfiques (un màxim de 5 en total per article), aquestes hauran de ser en blanc i negre, han d'anar incloses directament al seu lloc en la versió informàtica de l'original i a més a més cal adjuntar-les en un fitxer a part en format PDF o TIFF amb qualitat suficient per a ser reproduïdes (amb unes mides mínimes de 12 cm d'amplada i 300 ppp. de resolució). No s'acceptaran amb una resolució inferior i serà motiu de retorn del treball.

El consell de redacció podrà considerar excepcionalment publicar il·lustracions en color. En qualsevol cas, s'hauran d'entregar juntament amb l'original de l'article. Els aspectes de drets d'autor relacionats amb les il·lustracions, gràfiques, taules o altres documents que estiguin protegits per la llei de Propietat Intel·lectual, han de ser resolts i garantits per l'autor de l'article, tal com s'esmenta en l'apartat de *Declaració d'autoria, bones pràctiques i cessió de drets* (vegeu Annex).

A banda del títol (que no pot excedir de les 15 paraules) i el nom dels autors (recomanat no més de 3 ja que en cas contrari només hi constarà el primer autor, seguit de l'expressió [et. al.]), a l'article s'ha de fer constar la localització geogràfica (població i comarca, no província), correu electrònic i la institució acadèmica o de recerca a la qual està vinculat l'autor (en cas de més d'una, només es publicarà la primera) i l'ORCID de l'autor/s. Si es tracta de d'un autor estranger, s'hi inclourà només la ciutat i l'Estat.

Exemple:

LA REIAL ACADÈMIA DE MEDICINA DE CATALUNYA

CORBELLA i CORBELLA, Jacint

*Acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Barcelona (Barcelonès).
correu@ramc.cat*

El nom dels fitxers informàtics ha de ser indicatiu. El fitxer que contingui el text de l'article ha d'estar identificat de la següent forma:

[Cognom autor] – [títol (o inici títol)].[doc]

Exemple: Corbella – La Reial Acadèmia de Medicina.doc

Els fitxers subsidiaris (annexos, imatges, etc.) tindran com a nom el del fitxer de l'article, o una versió escurçada suficientment identificable, amb la informació addicional corresponent:

Exemple: Corbella – Reial Acadèmia (figura 1).pdf

NORMES TIPOGRÀFIQUES

5. 1. Normes a seguir en les referències bibliogràfiques

5.1.1. Cita d'una monografia o llibre

— COGNOMS, Nom sense abreviar o abreviat.; COGNOMS, Nom sense abreviar o abreviat.; COGNOMS, Nom sense abreviar o abreviat. *Títol de la monografia: Subtítol de la monografia.* Número d'edició. Lloc de Publicació 1: Editorial 1-Lloc de Publicació 2: Editorial 2, anys. Nombre de volums. Nombre de pàgines. (Nom de la col·lecció; número dins la col·lecció) [En premsa].

Exemples:

CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. 1a ed. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajóana - Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, 1981-1983. 3 v. 772 p.

CALBET i CAMARASA, J. M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, J. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. 1a ed. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajóana - Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, 1981-1983. 3 v. 772 p.

5.1.2. Capítols de monografies

— COGNOMS, Nom sense abreujar o abreujat.; COGNOMS, Nom sense abreujar o abreujat.; COGNOMS, Nom sense abreujar o abreujat. “Títol de la part de la monografia”. A: COGNOM, Nom sense abreujar o abreujat. *Títol de la monografia: Subtítol de la monografia*. Número del volum: *Títol del volum*. Número d’edició. Lloc d’Edició-1: Editorial-1; Lloc d’Edició-2: Editorial-2, any. (Nom de la Col·lecció; número dins la col·lecció), números de les pàgines en les quals apareix aquesta part. [En premsa].

Exemple:

BALAGUER PERIGÜELL, Emili. “L’aportació valenciana als Congressos de Metges de Llengua Catalana”. A: RAMIS, Joaquim. *Els congressos de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana: gairebé un segle*. 1a ed. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1996. (Monografies, 5), p. 367-383.

5.1.3. Publicacions en sèrie

— *Títol de la publicació en sèrie* [lloc de la publicació], número del volum, número de l’exemplar (dia mes any), números de les pàgines.

Exemples:

Anales de Medicina y Cirugía [Barcelona], 60, 262 (1982), p. 13-15.

La Medicina Catalana; portanveu de l’Occitania Mèdica[Barcelona], 5, 25 (13 octubre 1935), p. 10.

5.1.4. Articles de revista

— COGNOMS, Nom sense abreujar o abreujat.; COGNOMS, Nom sense abreujar o abreujat.; COGNOMS, Nom sense abreujar o abreujat. “Títol de l’article”. A: *Títol de la publicació en sèrie*, [lloc de publicació], any; número del volum: números de les pàgines en què apareix aquesta part.

Exemples:

CALBET CAMARASA, Josep M.; ALONSO CARNERO, José Ramon. “Iconografia de l’Hospital Clínic de Barcelona (1908)”. A: *Gimbernat* [Barcelona], 2019; 71: 209-218.

CALBET CAMARASA, J. M.; ALONSO CARNERO, J. R. “Iconografia de l’Hospital Clínic de Barcelona (1908)”. A: *Gimbernat* [Barcelona], 2019; 71: 209-218.

5.1.5. Cita d'un diccionari o enciclopèdia

— COGNOMS, Nom sense abreujar o INSTITUCIÓ. *Títol del diccionari o enciclopèdia*. Número d'edició. Lloc de Publicació 1: Editorial 1-Lloc de Publicació 2: Editorial 2, any. Nombre de volums, volum, números de les pàgines.

Exemples:

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed., 2 reimp. Barcelona: Edicions 62 - Enciclopèdia Catalana, 2007, p. 68.

ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. 2a ed. Palma de Mallorca: Moll, 1978. 10 v.

Enciclopèdia Catalana. 2a ed. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 2013. 10 v., vol. 8, p. 45.

5.1.6. Recursos electrònics o en línia

Documents en línia:

— AUTOR o DESENVOLUPADOR. *Títol* [En línia]. Edició o versió. Lloc de publicació: editorial o distribuïdora, any de publicació. <adreça web> [Consulta: dia mes any].

Exemple:

ESTIVILL, Assumpció; URBANO, Cristóbal. *Com citar recursos electrònics* [en línia]. Versió 1.0. Barcelona: Universitat de Barcelona. Escola Universitària Jordi Rubió i Balaguer de Biblioteconomia i Documentació, 24 juliol 1997. <<http://www.ub.es/biblio/citae.htm>> [Consulta: 1 juny 2019].

5.1.7. Notes i abreviatures

— Si hi ha més de tres autors, cal posar-hi només el primer, seguit de l'expressió [et al.], en cursiva, però els símbols dels claudàtors s'han de compondre en lletra rodona. Les notes han d'anar compaginades, dins del text, en superíndex, correctament numerades i correlatives, i el seu redactat al final del treball i no a peu de pàgina.

Exemples:

... Barcelona va ser una de les primeres ciutats europees a crear l'any 1350¹ el càrrec de metge del comú,² amb la missió de vetllar per la sanitat pública, a la qual van seguir altres ciutats de la Corona d'Aragó: Cotlliure (1372) i Tarragona (1383).³ Aquest càrrec unipersonal va donar origen a un òrgan de caràcter no permanent, la Junta del morbo,^{4,6} que s'encarregava de dictar les mesures de prevenció davant dels contagis.⁷

1. GASCON, Mireia [et. al.]. "Medi ambient, globalització i salut". A: *Actes del XX Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana*. Vol. 1. 1a ed. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, 2018, p. 223-246.

2. CORNET, R. N.; TORRAS, M. *El Receptari de Manresa. Estudi i transcripció (segle XIV)*. Manresa: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut, 2005 (PAHCS, 8), p. 67-70.

— No s'acceptarà el següent format i serà motiu de retorn del treball:

... Aquest càrrec unipersonal va donar origen a un òrgan de caràcter no permanent, la Junta del morbo,^{4,6,9} que s' encarregava de dictar les mesures de prevenció davant dels contagis.^{1-3,7}

— Disposicions gràfiques de la data d'edició:

(12 gener 1992) / (març 1985) / (1988) / (1978-1980) / (1990-)

En totes les cites bibliogràfiques següents a la primera vegada que es cita un treball n'hi haurà prou amb l'esment del(s) COGNOM(S), Nom(s) dels autor(s) del treball i *L'inici del títol... op. cit.*, pàgina inicial i final de la nova cita.

Exemple:

CALBET i CAMARASA, Josep M.; CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Diccionari Biogràfic... op. cit.*, vol. 3, p. 178-180.

5.2. Altres consideracions tipogràfiques

Les crides de nota (en forma de números volats o superíndex) han d'anar al darrere del mot que provoca la nota. Si darrere aquest mot hi ha un signe de puntuació, la crida es col·loca després.

Exemples:

— Era natural de Barcelona¹ i va exercir a Girona.

— Va néixer a Barcelona l'any 1843,¹ i va exercir a Girona.²

Les citacions dins del text es faran entre cometes i en lletra rodona. En el cas que siguin en llengua diferent a la catalana o occitana aniran entre cometes i en lletra cursiva.

Exemples:

— ... Del fons del despatx sortí la veu d'un ajudant dient: "D. Salvador, aquests alumnes són recomanats del bisbe Modrego". D. Salvador va dir: "Posa'ls excel·lent a tots dos".

— ... En les seves memòries, el seu nebot, Paco Pérez-Dolz Riba, troba paraules molt entranyables dedicades a ell: "...*No me extraña lo mas mínimo ya que su hijo—tío Juan Riba— también era hombre jovial, divertido i animador de fiestas i festejos. Y no digamos su nieto—mi primo Juan-María Riba Julià— que era divertidísimo, ocurrente y siempre bienhumorado (¡Bendita herencia!)*".

Les xifres romanes s'han d'editar en versaletes. No s'ha d'afegir mai cap lletra darrere una xifra romana per indicar que es tracta d'un ordinal.

TAULA D'ABREVIATURES*

[sic]	Transcripció literal d'un original, a vegades amb escriptura no normativa	<i>sic, verbatim</i> (en llatí)
A:	Cita d'origen d'un article en el context d'una obra més àmplia: A	<i>In</i> (en llatí); A (en català)
aC	Abans de Crist	
anòn.	Anònim	
ap.	Apèndix	
art.	Article	
av.	Avinguda	
c.	Data aproximada	<i>circa</i> (en llatí)
c.	Carrer	
cap.	Capítol	
col·l.	Col·lecció	
coord.	Coordinador/a/s/es	
curs.	Lletra cursiva	
D	Decret	
dept.	Departament	
dip. leg.; DL	Dipòsit Legal	
dir.	Director-a; Direcció	
DL	Decret Llei	
doc.	Document	
Dr.; Dra.	Doctor-a	
ed.	Editorial, edició	
<i>et al.</i>	Altres (i altres)	<i>Et alii</i> (en llatí)
ex.	Exemple	
exp.	Expedient	
f.	Foli, folis	
fig.	Figura	
hosp.	Hospital	
<i>Ibid.</i>	Mateix lloc que la cita prèvia	<i>Ibidem</i> (en llatí)
<i>Id.</i>	Mateixa cosa	<i>Idem</i> (en llatí)
Impr.	Impremta	
ll.	Llibre	
Llic.	Llicenciat-da	
llig.	Lligall	
ms.	Manuscrit	
n.	Número	
<i>n.b.; NB</i>	Atenció, pareu atenció	<i>Nota bene</i> (en llatí)
negr.	Lletra negreta	
op.	Opuscle	

Op. cit.	Mateix lloc ja citat, però no l'immediatament anterior	<i>Opus citatum, opere citato</i> (en llatí)
Or.	Ordre	
orig.	Original	
p.	Pàgina, pàgines	
P.d.; p.s.	Nota afegida després d'acabar el text	<i>Post data</i> (en llatí); <i>postdata</i> (en català); <i>post scriptum</i> (en llatí)
p.e.; v.gr.	Per exemple	<i>Verbi gratia</i> (en llatí)
par.; §	Paràgraf	
pg.	Passeig	
pl.	Plaça	
prof.	Professor-a	
RAMC	Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya	
RD	Reial Decret	
rev.	Revista	
rod.	Lletra rodona	
s.	Segle	
s.d.; s/d; s.d.	Sense data	<i>Sine die</i> (en llatí)
s.l.; s.l.	Sense lloc	<i>Sine loco</i> (en llatí)
sep.	Separata	
sèr.	Sèrie	
subt.	Subtítol	
t.	Tom	
tít.	Títol	
UB	Universitat de Barcelona	
V. t.	Veure també (recomanació consecutiva de veure)	
V.; Veg.	Veure, vegeu, vegi's	<i>Videre, videte, videt, vide</i> (en llatí)

* En cas de dubte sobre les abreviatures no incloses en aquesta relació, vegeu: MESTRES Josep M. [et. al.]. *Manual d'estil: la redacció i l'edició de textos*. 4a ed. Vic: Eumo Editorial - Barcelona: Associació de Mestres Rosa Sensat: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2009. 1086 p.; INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62 - Enciclopèdia Catalana, 2007. 1762 p. i <<https://www.ub.edu/lilibre-estil/criteri.php?id=310>> i/o <<https://www.ub.edu/lilibre-estil/abreviatures.php>>.

Exemple:

— Les pestilències que jeuen darrere dels textos catalans que s'han revisat fins ara, si es poden atribuir totes al bacteri *Yersinia pestis*, es van iniciar a Europa a mitjans del segle XIX i hi van romandre fins a finals del segle XVII o inicis del XVIII.

— XXI Congrés d'Història de la Medicina Catalana. (No s'accepta XXIè...).

Els numerals escrits en xifres aràbigues han de portar el punt a partir de les unitats de miler. Malgrat tot, hi han algunes excepcions; per exemple, els anys i els números de les pàgines d'un llibre que van sense. Vegeu: <<https://www.ub.edu/lilibre-estil/criteri.php?id=567>>.

Exemples:

- A la pàgina 2331 ho trobaràs.
- El llibre té 1.180 pàgines.
- L'any 1992 es van celebrar els Jocs Olímpics de Barcelona.
- Va costar 15.325,50 pessetes i en va rebre 3.000 per a despeses.

5.3. Normes a seguir en els títols, subtítols i epígrafs

S'estableix la següent jerarquia de títols, amb les tipografies indicades:

- Títol de capítol: **En lletra NEGRETA, MAJÚSCULA, RODONA I CENTRAT A COS 12.**
- Títol de subtítol: ***En lletra negreta, minúscula, cursiva i justificat a l'esquerra a cos 11.***
- Títol 3: *En lletra minúscula, cursiva i justificat a l'esquerra a cos 11.*
- Les taules s'han d'enviar en un fitxer no tancat, manipulable, dels utilitzats habitualment (Microsoft Word o Microsoft Excel) i no poden sobrepassar els 12 cm d'amplada.
- Les il·lustracions, taules i gràfiques han d'anar acompanyades del corresponent peu, centrat, en *cursiva* i correctament numerades. No pot excedir les dues línies de text i ha de ser suficientment explicatiu i concís. En el cas de que la il·lustració no sigui d'autoria pròpia, cal especificar la font d'on s'ha obtingut.

Exemples:

- *Autoria pròpia:*

*Figura 1. Pau Riba i Rovira, quan tenia uns 35 anys, essent ja metge de Cambrils.
(Foto: Arxiu familiar).*

Figura 2. Imatge de Cambrils en l'actualitat.

- *Autoria de procedència aliena:*

Figura 3. Oli sobre tela d'Antoni de Gimbernat que es conserva a la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. (Foto: Arxiu Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya).

6. PROTOCOL D'AVUACIÓ

6.1. De la recepció i acceptació d'articles.

Els articles hauran de ser tramesos a l'adreça de la revista complint totes les normes de presentació d'originals. En cas de mancances, la consell de redacció podrà sol·licitar els elements que faltin abans d'admetre els articles al procés d'avaluació.

El període de temps que va des de l'admissió d'un article al procés d'avaluació fins a l'acceptació o rebuig, no és superior a tres mesos. Transcorregut aquest termini sense que la direcció hagi notificat per escrit a l'autor l'acceptació de l'article, aquest pot considerar-se com a no acceptat.

La direcció farà una primera avaluació dels articles rebuts. Considerada la temàtica, la metodologia, les aportacions i la conveniència de l'article, pot optar per sotmetre'ls al consell de redacció o retornar-los a l'autor.

En cas de números monogràfics podran ser tramesos al coordinador del número, que farà la primera avaluació dels articles abans de sotmetre'ls al consell de redacció.

6.2. Número monogràfic: coordinació.

Amb la voluntat de fer una gestió eficaç i d'aplicar criteris científics i de qualitat, el consell de redacció pot proposar a la revista un coordinador per cada un dels números monogràfics de la revista.

En el cas de números monogràfics, el coordinador té la doble condició de gestor i d'autor. És gestor en tant que rep i/o encarrega cada una de les col·laboracions, i és autor en tant que presenta i coordina científicament el número monogràfic. Per la primera condició de gestor, actua segons els criteris particulars que per a cada un dels monogràfics determinin la direcció i el consell de redacció de la revista. Per la condició d'autor, està sotmès als criteris que estableix aquest protocol.

6.3. De l'avaluació per part del consell de redacció.

L'article proposat serà revisat i avaluat pels membres del consell de redacció, i en especial pels de les àrees més afins a l'article. Avaluarà la qualitat dels articles proposats, el seu interès i la conveniència de la seva publicació, i el Consell de Redacció podrà admetre'l al procés d'edició o refusar-lo. En el cas de números monogràfics el Consell de Redacció tindrà en especial consideració el criteri del coordinador.

Un cop acceptat l'article per part del consell de redacció, s'iniciarà el procés d'avaluació per part dels experts.

6.4. De la revisió dels experts.

Un cop aprovat pel consell de redacció, la direcció de la revista sotmetrà cada article a la revisió per part de dos experts externs al consell de redacció. La selecció d'aquests experts serà efectuada pel consell de redacció d'entre les persones amb reconegut criteri en l'àmbit científic de l'article proposat ja sigui per la seva condició d'autors, la seva autoritat acadèmica o la seva relació directa amb el tema de l'article. En el cas dels números monogràfics es tindrà en consideració el criteri del coordinador.

Quedaran exempts de revisió dels experts les seccions de la revista que no són aportacions científiques, com ara presentacions, introduccions generals, memòries, glosses, ressenyes...

6.5. De l'informe dels experts.

L'informe dels experts sempre serà per escrit seguint la pauta d'avaluació que se'ls farà arribar des de la direcció de la revista, que pot ser modificat d'acord amb l'especificitat de cada un dels números. Ha de contenir, en essencial, els següents punts:

- 1.- És un article adequat a la temàtica i a la línia editorial de la revista *Gimbernat*?
- 2.- Presenta una recerca, aplicació o contribució acadèmica noves i/o rellevants?
- 3.- Està escrit i organitzat d'una forma clara i adequada? S'entén bé? El títol respon amb prou exactitud al contingut? S'hi adequen les imatges i taules?
- 4.- S'hi referencia d'una forma adequada el treball d'altres? Suggereixes de fer-hi referències bibliogràfiques addicionals o complementàries?
- 5.- Creus que és un article (molt, força... gens) interessant? En conseqüència en recomanes la publicació...?
 - Sí, tal com ha estat presentat.
 - Sí, però amb modificacions mínimes (indicar quina/quines) (No cal tornar a passar l'avaluació).
 - Sí, però amb modificacions (indicar quina/quines) (Cal tornar a passar l'avaluació).
- 6.- Comentaris específics (en to constructiu, com a suggeriments de millora per als autors).

En cas de proposar esmenes hauran de ser raonades, i expressades de forma objectiva, tenint en compte que seran trameses a l'autor de forma anònima. El nom del revisador es mantindrà sempre en l'anonimat.

6.6. Del retorn de l'informe de l'expert.

Els experts hauran de fer arribar per escrit la seva avaluació a la direcció de la revista en el termini d'un mes a partir de la recepció de l'article i de la pauta d'avaluació.

En cas que passat aquest temps l'expert no trameti la seva avaluació s'entendrà que, *per silenci*, aprova sense objeccions l'article i dóna llum verda a la seva publicació. La Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya i la direcció de la revista sempre podran invocar aquesta clàusula per a justificar l'avaluació positiva per part de l'expert. L'acceptació *per silenci* es considerarà un procediment no habitual.

Només en cas de flagrant inconsistència de l'avaluació, demostrable objectivament sobre l'informe presentat per l'expert, la direcció, escoltant el consell de redacció, podrà desestimar una avaluació, i podrà sol·licitar que l'article sigui revisat per un nou expert.

En cas que l'expert recomani correccions, l'autor pot seguir-les, pot presentar al·legacions per escrit a la direcció o, fins i tot, pot retirar l'article del procés de correcció.

Només que un dels experts recomani justificadament la no edició, la direcció de la revista en farà saber els motius a l'autor i retirarà l'article del procés d'edició. Des d'aquest moment, l'autor quedarà lliure per publicar-lo en qualsevol altre mitjà.

7. PROTOCOLS DE REVISIÓ LINGÜÍSTICA I EDICIÓ

7.1. De la revisió lingüística dels articles:

Un cop acceptats els articles seran sotmesos a revisió per part d'un corrector que, a més de corregir-ne les possibles errades, tindrà cura del compliment de les normes de presentació d'originals.

La revisió anirà a càrrec de les persones que designi la direcció havent escoltat el consell de redacció.

Si en el procés de revisió cal demanar aclariments a l'autor de l'article, el corrector es posarà en contacte amb ell per resoldre el conflicte.

Un cop acabada, la persona responsable de la revisió trametrà els articles corregits a la direcció de la revista per la seva compaginació.

7.2. Del procés tècnic d'edició:

Un cop l'editor rep l'article, s'inicia el procés d'edició. En cas de sorgir problemes o dubtes, tant pel que fa a aspectes de text com problemes tècnics amb il·lustracions o amb la seva ubicació, l'editor podrà adreçar-se a la direcció de la revista, que podrà transmetre la demanda d'aclariments a l'autor, o al coordinador en cas de tractar-se de monogràfics, o podrà posar directament en contacte l'autor amb l'editor.

Els autors no podran fer modificacions en els articles un cop iniciat el procés d'impressió. Només excepcionalment els autors podran sol·licitar a la direcció la incorporació de modificacions en el contingut, sempre que siguin puntuals i justificades. Si les modificacions afectessin una part rellevant de l'article seran sotmeses al consell de redacció, que podria decidir sostreure l'article del procés d'edició, que hauria de refer-se reiniciar tot el procés d'avaluació.

S'imprimiran dues galeres, que seran revisades per la persona responsable de la correcció lingüística i pel consell de redacció.

GIMBERNAT

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA
I DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT

8. ANNEX

MODELS DE DOCUMENTS

- **Formulari de declaració d'autoria**
- **Comunicació motivada de la declaració editorial (destinació prèvia a la revisió d'experts)**
- **Comunicació motivada de la decisió editorial**
- **Informe d'avaluació externa**
- **Responsables de la revista *Gimbernat***

DECLARACIÓ D'AUTORIA, BONES PRÀCTIQUES I CESSIÓ DE DRETS

La direcció de la revista i l'equip editorial recorden als autors que el seu contingut ha de ser original i inèdit. Només excepcionalment els editors de la revista poden considerar la publicació de material que no reuneixi aquests requisits. Els autors que presentin material publicat totalment o parcial amb anterioritat, han de fer constar sempre aquesta circumstància, així com la causa de la duplicació, i facilitar la font en què ha aparegut l'article en qüestió.

Els autors firmants del treball han de ser el mateixos que han contribuït a concebre'l i a realitzar-lo, que han participat en l'obtenció de les dades i la interpretació dels resultats, i que l'han redactat i revisat.

L'autor de contacte o primer signant ha d'emplenar correctament tot el formulari que trobarà a continuació. Tots els coautors de l'article han de signar al final d'aquest document, en el lloc previst. Aquest formulari, un cop emplenat i escanejat, ha d'acompanyar l'article quan s'envii a la revista per demanar la seva publicació.

Els documents s'han de trametre a la direcció de la revista per correu electrònic a l'adreça gimbernat.ramc@gmail.com

Barcelona, juliol de 2024

NOM DE LA REVISTA

Gimbernat. Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut

ISSN: 0213-0718; ISSN ELECTRÒNIC 2385-4200

TÍTOL DEL TREBALL

DECLARACIÓ DE CONEIXEMENT DEL CODI ÈTIC DE LA REVISTA GIMBERNAT (marqueu aquesta casella)

Totes les persones que signen aquest treball es declaren coneixedors del codi ètic de la revista **Gimbernat**, particularment pel que fa referència als deures dels autors.

DECLARACIÓ D'ORIGINALITAT I CARÀCTER INÈDIT DEL TREBALL (marqueu només les caselles que siguin necessàries).

Aquest treball és original i inèdit i es concedeix a **Gimbernat** la prioritat de la seva publicació en cas de ser acceptat.

Cap de les dades presentades en aquest treball ha estat plagiada, inventada, manipulada o distorsionada. Les dades originals es distingeixen clarament de les ja publicades.

S'identifiquen i se citen les fonts originals en què es basa la informació continguda en el treball, així com les teories i les dades procedents d'altres treballs prèviament publicats.

S'esmenten adequadament en l'article, si escau, la procedència de qualsevol material gràfic prèviament publicat, i s'aporten els permisos necessaris per a la seva reproducció en qualsevol suport.

S'ha obtingut el consentiment dels que han aportat dades no publicades obtingudes mitjançant comunicació verbal, i s'identifica adequadament aquesta comunicació i autoria.

DECLARACIÓ DE DUPLICACIÓ PARCIAL O TOTAL (marqueu només les caselles que siguin necessàries).

☐

Parts d'aquest treball han estat publicades anteriorment (cal que completeu la informació pertinent en l'apartat d'**Observacions** i que aporteu la publicació).

☐

Aquest treball és la traducció d'un altre publicat prèviament i compta amb el consentiment dels editors de aquella publicació. Aquesta circumstància es reconeix expresament en el treball que se sotmet a consideració de **Gimbernat** (cal que completeu la informació pertinent en l'apartat d'**Observacions** i aporteu la publicació).

AUTORIA (marqueu totes les caselles)

☐

Totes les persones que signen aquest treball han participat en l'elaboració, la discussió i la interpretació dels seus resultats. Igualment, han revisat críticament el treball, aproven la seva revisió i correcció i estan d'acord amb la seva publicació final.

☐

No s'ha omès la signatura de cap responsable del treball i se satisfan els criteris d'autoria científica.

OBTENCIÓ DE DADES I INTERPRETACIÓ DE RESULTATS (marqueu totes les caselles)

☐

La persona o les persones que signen aquest treball han posat tota la cura en evitar cometre errors en la presentació dels resultats i en la seva interpretació. En el cas de descobrir qualsevol error, ho posaran immediatament en coneixement de la direcció de la revista.

☐

Els resultats d'aquest estudi s'han interpretat críticament i s'han exposat i discutit els resultats diferents als punts de vista dels qui signen aquest article.

AGRAÏMENTS (marqueu totes les caselles)

☐

Es reconeixen totes les fonts de finançament concedides per aquest estudi, indicant de manera concisa l'organisme finançador i el codi d'identificació.

☐

S'esmenten adequadament les persones que, havent col·laborat en l'elaboració del treball, no figuren en l'apartat d'autoria ni són responsables de la seva elaboració.

CONFLICTE D'INTERESSOS (marqueu aquesta casella si escau)

☐

En l'apartat d'**Observacions**, els signants del text informen de qualsevol lligam comercial, financer o particular amb persones que puguin tenir interessos relacionats amb el treball proposat.

AUTORITZACIÓ PER A LA PUBLICACIÓ (marqueu aquesta casella)

☐

Els autors que publiquen en aquesta revista estan d'acord amb les condicions següents:

a. L'autor conserva els drets d'autoria i atorga a la revista **Gimbernat** el dret de primera publicació.

b. Els textos es difondran amb la llicència **Reconeixement** de *Creative Commons* CC BY. L'obra pot ser distribuïda, copiada i exhibida sense restriccions i se'n pot fer obra derivada, deixant clar qui és l'autor de l'article, la revista on s'ha publicat i els seus editors.

c. L'autor atorga a la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya i a la Universitat de Barcelona el dret de publicar l'article en altres formats i/o publicacions que siguin d'interès per a aquestes institucions i incloure'l, si es dona el cas, en bases de dades d'indexació i repositoris.

La revista **Gimbernat** es publica sota els termes d'una llicència d'ús i distribució *Creative Commons 4.0 Internacional*. Vegeu: Creative Commons [En línia]. <<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>> [Consulta: 1 de setembre del 2019]

OBSERVACIONS

NOM DE LA REVISTA

Gimbernat. Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut

ISSN: 0213-0718; ISSN ELECTRÒNIC 2385-4200

TÍTOL DEL TREBALL

AUTORS

Cognoms	Nom	Signatura	Data

DADES DE CONTACTE DEL PRIMER SIGNANT

Nom i cognoms:

Adreça:

Població:

Telèfon:

Correu-e:

Codi postal:

Horari de contacte:

GIMBERNAT

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA
I DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT

ISSN: 0213-0718; ISSN ELECTRÒNIC 2385-4200. Barcelona, 2019. gimbernat.ramc@gmail.com

COMUNICACIÓ MOTIVADA DE LA DECISIÓ EDITORIAL

— DADES IDENTIFICATIVES

Títol de l'article:

Nom i cognoms de l'autor:

Filiació institucional o professional:

Adreça de correu electrònic:

Data de recepció de l'original:

Data de comunicació de la decisió editorial:

— Un cop avaluats per l'equip editorial de la revista l'originalitat, la rellevància, el rigor metodològic i la presentació formal del treball, i atesos els informes dels avaluadors interns, considerem l'article:

☐

No publicable d'acord amb les raons que s'exposen a continuació

GIMBERNAT

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA
I DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT

ISSN: 0213-0718; ISSN ELECTRÒNIC 2385-4200. Barcelona, 2019. gimbern timerat.ramc@gmail.com

COMUNICACIÓ MOTIVADA DE LA DECLARACIÓ EDITORIAL

— DADES IDENTIFICATIVES

Títol de l'article:

Nom i cognoms de l'autor:

Filiació institucional o professional:

Adreça de correu electrònic:

Data de recepció de l'original:

Data de comunicació de la declaració editorial:

— Un cop avaluats per l'equip editorial l'originalitat, la rellevància, el rigor metodològic i la presentació formal del treball, i atesos els informes dels avaluadors externs, considerem l'article:

☐

A punt per a la seva publicació sense cap canvi

☐

Publicable, amb els canvis menors que s'indiquen a continuació

☐

Publicable, amb els canvis significatius que s'indiquen a continuació. Una vegada fets, cal remetre de nou l'article per la seva reavaluació

☐

No publicable d'acord amb les raons que s'exposen a continuació

GIMBERNAT

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA
I DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT

ISSN: 0213-0718; ISSN ELECTRÒNIC 2385-4200. Barcelona, 2019. gimbernat.ramc@gmail.com

INFORME D'AVALUACIÓ EXTERNA

El sistema d'avaluació externa es farà a partir de la revisió d'experts i pel sistema *a cegues* (*single blind peer review*), és a dir, que la identitat dels autors és coneguda pels revisors però la identitat dels revisors no és revelada als autors.

Tantmateix, si en la lectura del text l'avaluador considera que hi ha motius d'amistat o enemistat, relacions personal o professionals directes, o qualsevol altre conflicte d'interessos que podria condicionar el seu judici, li preguem que comuniqui la incompatibilitat a la direcció de la revista i renunciï a l'avaluació. La recepció d'aquest informe implica que no existeix, a judici de l'avaluador, cap conflicte d'interessos.

Entre la data d'acceptació de l'avaluació del treball i l'enviament de l'informe no pot transcórrer un termini superior a un mes.

Declaració de coneixement del codi ètic de la revista *Gimbernat* (marqueu aquesta casella)

☐

El responsable d'aquest informe d'avaluació externa es declara coneixedor del codi ètic de la revista ***Gimbernat***, particularment pel que fa referència als deures dels avaluadors.

— DADES IDENTIFICATIVES*

Títol de l'article:

Nom i cognoms de l'expert que efectua l'informe extern:

Filiació institucional o professional:

Adreça de correu electrònic:

Data d'acceptació del treball:

Data d'enviament de l'informe:

* Les dades identificatives de l'avaluador extern són exclusivament d'ús intern per als editors. En la comunicació de l'informe a l'autor aquestes dades seran eliminades per garantir la confidencialitat del procés.

— INFORME DE L'AVALUADOR

1. ADEQUACIÓ AL FOCUS I L'ABAST DE LA REVISTA. És un article adequat a la temàtica i a la línia editorial de la revista Gimbernat?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

2. RELLEVÀNCIA DEL TEMA I ORIGINALITAT O NOVETAT DEL TREBALL. Presenta una recerca, una aplicació o una contribució científico-acadèmica noves i /o rellevants?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

3. CONEIXEMENT DE L'ESTAT DE LA QUESTIÓ. L'autor demostra un bon coneixement de l'estat del tema? S'hi referencia d'una forma adequada el treball d'altres persones? S'hi efectua una revisió crítica sobre la producció científica existent relativa al tema?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

Suggeriu afegir-hi referències bibliogràfiques addicionals? Quines?

4. PLANTEJAMENT METODOLÒGIC I PROCEDIMENTS UTILITZATS. Els mètodes i les tècniques utilitzades per a l'obtenció de les dades són adequats?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

5. ADEQUACIÓ DE LES FONTS DOCUMENTALS. Les fonts documentals utilitzades són adequades, fiables i completes?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

6. CLARETAT EXPOSITIVA, RIGOR ARGUMENTATIU, PRECISIÓ CONCEPTUAL. Està escrit i organitzat d'una forma clara i adequada? L'argumentació presenta el rigor i l'estructura adequats? S'utilitzen correctament els conceptes?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

7. ANÀLISI, DISCUSIÓ I EXPOSICIÓ DELS RESULTATS. Els resultats responen als objectius i les hipòtesis plantejades? Les conclusions es recolzen sòlidament en els resultats de la investigació? S'exposen amb claredat les aportacions de l'article?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

8. ADEQUACIÓ DEL TÍTOL. El títol respon amb prou exactitud al contingut i al plantejament?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

9. MATERIAL GRÀFIC I ESTADÍSTIC. S'hi adequen les imatges i les taules? Algunes es poden suprimir? (Si us plau, en aquest cas indiqueu quines). S'indiquen com s'han creat o obtingut? En cas de reproducció se n'indica la procedència i s'aporten —si és el cas— els permisos de reproducció pertinents?

☐

Sí

☐

No

Observacions (si escau)

10. Conseqüentment, un cop avaluats, l'originalitat, la rellevància, el rigor metodològic i la presentació formal, el considereu (marqueu una de les opcions i indiqueu els canvis necessaris, si correspon)

☐

A punt per a la seva publicació

☐

Publicable amb els canvis menors que indico

☐

Publicable amb els canvis significatius que indico

☐

No publicable

Comentaris i recomanacions específics (en to constructiu, com a suggeriments de millora per als autors).

La resposta s'ha de trametre a l'Equip Editorial de la revista per correu electrònic a l'adreça:
gimbernat.ramc@gmail.com

Barcelona, 2024

